

HUMANETTEN

[Om HumaNetten](#)
[Tidigare nummer](#)

NUMMER 10
våren 2002

HumaNetten utges av [Institutionen för humaniora](#), Växjö universitet.

[Kontakt](#)
[Webmaster](#)

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Texter från **Gender at Work**, konferens i Växjö december 2001:

[Förord](#) av **Christina Angelfors**

Christina Angelfors, [Kön och sexualitet i Simone de Beauvoirs Le Deuxième Sexe](#)

Gunilla Byrman, ["Tina tog ton" - genuskonstruktioner i medietexter](#)

Marie Eriksson, ["Att giva sig i mannens våld"](#)

Malena Gustavsson, [Triangelns mellanrum - bisexuellt begär som kritik och teori](#)

Lars Hansson, [Kapitalismens kön](#)

Susanne Johansson, [Lokala genuskontrakt i förändring](#)

Elisabeth Lindberg, [Ett värdigt offer?](#)

Denise Malmberg, [Kvinna, kropp och sexualitet](#)

Helen Peterson, [Nya företag - nya könsordningar?](#)

Ellinor Platzer, [Domestic Services and the Division of Labour](#)

Cecilia Trenter, [Förförande historia - historiebruk i pornografi](#)

Aktuellt

[Nya titlar i institutionens skriftserier](#)

Recensioner

[Håkan Hanson, Talspråklära för journalister och andra](#) (Gunilla Byrman)

[Pia Lundahl, Intimitetens villkor](#) (Gunilla Byrman)

OM HUMANETTEN

[Detta nummers förstasida](#)
[HumaNettens hemsida](#)
[Institutionens hemsida](#)

HumaNetten utges av Institutionen för humaniora vid [Växjö universitet](#).

HumaNetten kom till för att förverkliga ett av målen i institutionens Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98, nämligen att göra läsvärda texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. **HumaNetten** vill också vara ett forum för recensioner av nyutkommen litteratur och för debatt. **HumaNetten** utkommer höst och vår. Recensioner och debattinlägg infogas löpande i det aktuella numret.

Presumptiva bidrag skickas som Word- eller RTF-dokument till [Börje Björkman](#). Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta författaren.

Institutionens redaktionsråd:

Docent [Gunilla Byrman](#) (redaktör)

Docent [Christina Angelfors](#)

Professor [Tuija Virtanen-Ulfhielm](#)

Kontakt:

[Börje Björkman](#)

Webmaster:

[Agneta Fridhammar](#)

Postadress, telefon- och telefaxnummer:

Institutionen för humaniora, Växjö universitet, 351 95 VÄXJÖ

Tel 0470-708000 (vx)

Fax 0470-751888

Gender at Work - en internationell konferens om genusfrågor

Av Christina Angelfors, docent i franska vid Växjö universitet

HumaNettens vårnummer 2002 ägnas helt åt temat genus. Bidragen är hämtade från den [internationella konferens](#) som Forum för genusforskning vid Växjö universitet anordnade den 7-8 december 2001. Konferensen lockade cirka 45 deltagare från olika discipliner, omkring 35 föredrag hölls av vilka en del härmed presenteras i artikelform.

Konferensens titel "Gender at Work" kan tolkas på flera olika sätt. I första hand anspelar den på de övergripande teman som konferensen kretsade kring: arbete och fritid, kön och sexualitet. Varje tema representerades av en inbjuden huvudföreläsare. För temat arbete stod Keith Pringle, professor i Comparative Social Policy, University of Sunderland samt Uppsala universitet. Temat fritid representerades av Gertrud Pfister, professor vid Institutet för Idræt, Köpenhamns universitet. Fotograf Elisabeth Ohlson fick med sin utställning *Könsskrigare* illustrera det ifrågasättande av begreppen manligt och kvinnligt som är ett centralt tema inom all genusforskning.

De bidrag som här publiceras ger en bild av den bredd och den mångfald som finns inom detta mycket snabbt expanderande forskningsfält. Vår förhoppning är att artiklarna ska väcka en rad frågor och stimulera till vidare debatt.

Växjö den 29 maj 2002

[Christina Angelfors](#)

Kön och sexualitet i Simone de Beauvoirs *Le Deuxième Sexe*

Av Christina Angelfors, Franska, Växjö universitet

1 Inledning

Det ideologiska klimat som är rådande när Simone de Beauvoir påbörjar arbetet med *Le Deuxième Sexe* är starkt präglad av en naturalistisk tanketradition. Utmärkande för det naturalistiska synsättet på förhållandet mellan människa och samhälle är att man försöker hitta naturliga förklaringar, oftast hämtade från biologin, på sådant som egentligen är sociala fenomen, till exempel kvinnors underordnade ställning (Delphy 1998:21). Det är denna förklaringsmodell som Simone de Beauvoir i sin analys föresätter sig att bryta mot. Dock är detta ett tungt arv som Beauvoir inte helt lyckas befria sig från, vilket förklarar en del motsägelser och inkonsekvenser i hennes text.

Brottet med den naturalistiska traditionen kan sammanfattas i tre punkter (Armengaud, 2002:25). 1. *Filosofiskt*: Beauvoirs analys grundar sig på existentialismens tes att "varat föregår väsendet", det vill säga människan saknar väsen eller essens. Hon har ingen inneboende natur; människan *är* inget annat än det hon *gör*. 2. *Epistemologiskt*: orsaker och förklaringar söks i samhället, civilisationen och kulturen. 3. *Politiskt*: den ständigt återkommande tanken att det inte finns något förutbestämt öde inget hopp om att tingens ordning kan förändras.

Går man in på ett närmare studium av Beauvoirs text märker man emellertid att brytningen med den naturalistiska förklaringsmodellen långt ifrån är fullständig. Detta är trots allt på inget sätt anmärkningsvärt: ett paradigmskifte kan knappast äga rum i ett enda slag, ännu mindre åstadkommas av en enda person (Delphy 2002:193). Min avsikt med att lyfta fram motsägelserna i Beauvoirs analys är därför inte att kritisera henne. Tvärtom menar jag att just dessa motsägelser är intressanta. Jag tror nämligen att vi fortfarande, såväl människor i allmänhet som forskarsamhället, lever kvar i en föreställningsvärld präglad av det naturalistiska arvet. Det som vållade problem för Beauvoir 1949 är enligt min mening i långa stycken problematiskt ännu idag. Ett av dessa problemområden är förhållandet mellan kön och sexualitet. Där kan en närläsning av Beauvoirs text dels visa på var svårigheterna ligger, dels bekräfta det faktum att *Le Deuxième Sexe* innehåller fröet till såväl nutida genus- som queerteori.

2 Den existentialistiska diskursen: sexualiteten som val

I sann fenomenologisk anda inleder Simone de Beauvoir sin essä med frågan "Vad är en kvinna?" - "qu'est-ce qu'une femme?" (Beauvoir 1949, 2:11; sv. öv. 2002:23). Ett fenomenologiskt förhållningssätt innebär, som Eva Gothlin påpekar i förordet till den nya svenska översättningen av boken, att man förutsättningslöst försöker beskriva ett visst fenomen för att därefter söka bestämma dess mening. När Beauvoir vill undersöka kvinnan som fenomen avser hon alltså att ta reda på vad som gör kvinnan till kvinna (Gothlin 2002:12-13). Svaret på frågan får vi på sätt och vis i den berömda tesen med vilken kapitlet om barndomen inleds: "On ne naît pas femme; on le devient" (1949, 1:285) - "Man föds inte till kvinna, man blir det" (2002:325). Att kvinnan som biologisk varelse i flera avseenden skiljer sig från mannen är inget som Beauvoir förnekar, varken här eller i senare uttalanden (Beauvoir 1972:614). Nej, den springande punkten är istället konstaterandet att varje mänsklig honvarelse nödvändigtvis inte är en kvinna. För att bli betraktad som sådan

måste hon "vara del av den mystiska och hotade realitet som är kvinnligheten" (2002:23). I analogi med den existencialistiska tesen om människans avsaknad av essens avvisar Beauvoir tanken på en inneboende kvinnlig natur. Det som kallas kvinnlighet är inget av naturen givet utan ett av samhället och kulturen konstruerat fenomen. I motsats till traditionellt tänkande, som ser ett naturligt samband mellan kvinnligt kön och kvinnlighet, liksom mellan manligt kön och manlighet, skiljer alltså Beauvoir dessa båda kategorier åt. Således kan en kvinna enligt Beauvoirs mening antingen vara kvinnlig eller manlig beroende på vilka val hon gör i livet.

Beauvoirs syn på kvinnlighet och manlighet som kulturella konstruktioner som vi kan välja mellan har vunnit gehör i vida kretsar, särskilt inom feminismen och genusforskningen. Huruvida den breda allmänheten tagit till sig dessa tankar får förbli osagt. Vad som däremot inte väckt någon större uppmärksamhet är den tes som Beauvoir driver i kapitlet "Den lesbiska kvinnan", nämligen att även sexualiteten är något vi kan välja. I Sverige kan detta möjligen bero på att det här kapitlet saknades i den första och mycket ofullständiga översättningen av *Le Deuxième Sexe*. I den anglosaxiska världen är det uppenbart att Judith Butler och queerteorin har hämtat mycket av sin inspiration från Beauvoir. Det är efter en diskussion av möjliga förklaringar till homosexualiteten som Beauvoir gör följande sammanfattning:

I själva verket finns det aldrig en avgörande faktor, det handlar alltid om ett val som träffats i ett komplext sammanhang och som vilar på ett fritt beslut. Det finns inget sexuellt öde som styr individens liv, sexualiteten är tvärtom ett uttryck för individens hela inställning till existensen. (2002:480)

Med "destin sexuel" eller "sexuellt öde" menar alltså Beauvoir att individens sexuella läggning inte är ödesbestämd - människan väljer själv sin sexualitet. Om man extrapolerar Beauvoirs tes om hur man blir kvinna, skulle man följaktligen kunna säga: man föds inte till homosexuell; man blir det. I logikens namn föds man då inte heller till heterosexuell, men där kan man konstatera en blind fläck i Beauvoirs analys. Heterosexualiteten framställs aldrig som en konkret valmöjlighet, endast som något man kan välja bort till förmån för något annat.

I vilka situationer kan då Beauvoir konstatera att kvinnor väljer homosexualitet framför heterosexualitet? För att analysera och förklara dessa val använder Beauvoir de existencialistiska motsatsparen subjekt - objekt, aktiv - passiv. Kvinnor vill, precis som män, vara aktiva subjekt, menar Beauvoir, men mannen och det omgivande samhället kräver av kvinnan att hon gör sig till objekt, att hon intar en passiv hållning. Denna grundläggande motsättning i kvinnors liv löser vissa genom att välja homosexuella relationer. Således kan en kvinna välja att bli lesbisk "därför att hon vägrar att bli dominerad av mannen" (2002:481); två kvinnor "kan älska varandra i jämlikhet" (2002:481); "i en exakt ömsesidighet är var och en samtidigt subjekt och objekt, härskarinna och slav, dualiteten innebär samförstånd" (2002:478).

Homosexualiteten som ett sätt för kvinnan att "fly från sin situation" (2002:468) anser Beauvoir vara utmärkande för kvinnor med en utpräglad aktiv personlighet: kvinnor som är engagerade i egna projekt eller som kräver frihet i största allmänhet, intellektuella och handlingskraftiga kvinnor (2002:472). Att som kvinna under rådande omständigheter vara ett aktivt subjekt i en heterosexuell relation framstår i Beauvoirs analys som en omöjlighet. Om däremot jämlikheten mellan könen vore konkret förverkligad skulle dessa kvinnor i många fall kunna tänkas välja annorlunda, menar Beauvoir (ibid.).

Den heterosexuella normen är anmärkningsvärt stark i Beauvoirs text. Det homosexuella valet ses i första hand som en protest mot en samhällsordning som hindrar kvinnor från att förverkliga sig själva. Något egentligt ifrågasättande av denna heterosexuella norm, vilket är själva grunden för queerteorin, kan man alltså inte finna hos Beauvoir.

Simone de Beauvoirs egen definition på vad en homosexuell kvinna är kan enligt min mening ytterligare belysa hennes inställning i denna fråga. Unga flickor, säger Beauvoir,

kan ha intensiva homosexuella relationer för att senare i livet bli kärleksfulla hustrur. "Det som hos den inverterade kräver en förklaring är alltså inte den positiva aspekten av hennes val utan den negativa. Hon utmärks inte av sin böjelse för kvinnor, utan av exklusiviteten i denna böjelse" (2002:469). Det är med andra ord positivt att ha relationer med kvinnor, men det är negativt att enbart begränsa sig till kvinnor. Här ser man alltså konturerna av bisexualitet avteckna sig som ett slags idealt tillstånd, dock utan någon analys av bisexualiteten som fenomen. Inte heller figurerar själva termen i Beauvoirs text.

Efter publiceringen av Beauvoirs brev till Sartre vet vi att bisexuella relationer utgjorde Simone de Beauvoirs egen verklighet. Det kan därför tyckas märkligt att denna valmöjlighet inte närmare analyseras eller ens benämns. För Beauvoirs egen person har Mariam Fraser i boken *Identity without Selfhood. Simone de Beauvoir and Bisexuality* (1999) kunnat visa hur en rad betydande Beauvoirforskare antingen betecknar henne som heterosexuell eller som lesbisk, aldrig som bisexuell. Anledningen till detta menar Fraser vara att bisexualitet inte är något identitetsgrundande, något tillhörande ett själv, såsom fallet är med hetero- och homosexualitet (Fraser 1999:98). Jag skulle vilja påstå att inte heller Beauvoir själv såg bisexualitet som en identitetsgrundande kategori utan snarare som en sida av heterosexualiteten. Detta skulle kunna förklara varför termen inte förekommer i hennes text och varför bisexualitet inte framställs som en valmöjlighet. För Beauvoir finns det egentligen bara två grupper av kvinnor: de heterosexuella, av vilka somliga ibland väljer att ha relationer med andra kvinnor och de lesbiska. Det Beauvoir i ett av sina brev betecknar som att vara "lesbienne professionnelle" (Beauvoir 1990 2:392), det vill säga de som har relationer enbart med andra kvinnor. Det är givet att Beauvoir ser sig själv som hemmahörande i den första kategorin, den som tillhör normen, vilket innebär att alla etiketter blir obehövliga. Kanske har vi här förklaringen till Beauvoirs mycket omdiskuterade tystnad kring sin egen sexualitet. För henne fanns det helt enkelt ingenting att förklara.

3 Det naturalistiska arvet: kroppen som öde

Kapitlet "Den lesbiska kvinnan" inleds med att Beauvoir avfärdar den mycket seglivade myten om att den lesbiska kvinnans manlighet "skulle vara en anomali som motsvarar en hormonell obalans. Inget kan vara mer felaktigt, säger Beauvoir, än denna sammanblandning av den inverterade och den manhaftiga kvinnan. Det finns många homosexuella bland haremskvinnor och kurtisaner, bland de mest uttalat 'feminina' kvinnor, och omvänt är många maskulina kvinnor heterosexuella" (2002:466). Det Beauvoir här åstadkommer är inte bara en dekonstruktion av det så kallade naturliga sambandet mellan kön och genus (en kvinna kan vara manlig), utan också det mellan genus och därtill hörande sexuell orientering: manliga kvinnor kan vara heterosexuella och kvinnliga kvinnor homosexuella (Angelfors, 2002:286).

Parallellt med denna konstruktivistiska syn på relationen kön/genus/sexualitet finner man emellertid en starkt naturalistisk ådra. Som Sylvie Chaperon visat i sin artikel "La deuxième Simone de Beauvoir" kan man beteckna det epistemologiska brottet i *Le Deuxième Sexe* som ofullbordat (Chaperon 1997:138). Ett av de ställen där två motsatta ideologier, den naturalistiska och den konstruktivistiska, bryts allra tydligast mot varandra är i analysen av den manliga lesbiska kvinnan. Det är hon som i Beauvoirs ögon inkarnerar "la lesbienne". Det är uppenbart att hon både fascinerar och provocerar Beauvoir. En liknande iakttagelse gjordes av fotografen Elisabeth Ohlson i samband med visningen av utställningen *Könskrigare* (Växjö universitet, 7 december 2001). Det är de "butchiga" kvinnorna som utmanar och provocerar mest; det är de som allra mest stör vår uppfattning om hur en kvinna ska se ut och vara.

Vi har tidigare sett hur Beauvoir i mycket positiv ton talar om de kvinnor som ikläder sig en kulturell manlighet, det vill säga de aktiva kvinnorna, de som uppträder som självständiga individer, som subjekt. Analysen av den kulturella manligheten genomsyras av en konstruktivistisk syn. Anledningen till att dessa kvinnor av samhället uppfattas som

manliga är, säger Beauvoir, att det är mannen som i dagens samhälle representerar det positiva och det neutrala, den mänskliga varelsen, medan kvinnan enbart är det negativa, honan. "Varje gång hon uppträder som en mänsklig varelse förklarar man således att hon identifierar sig med mannen" (2002:469). Att ta på sig rollen som aktivt subjekt med risk för att därmed betecknas som manlig ser alltså Beauvoir som ett positivt val.

När Beauvoir däremot kommer in på sexualitetens område dyker den naturalistiska synen upp. Marie-Hélène Bourcier konstaterar i sin artikel "La 'lesbeuvoir' entre féminité, féminisme et masculinité ou comment contenir les lesbiennes 'butchs'", att om Beauvoir dekonstruerar sambandet mellan kön och genus så framstår det mellan kön och sexualitet som desto naturligare (Bourcier 2002:279). Beauvoirs analys bygger här på antagandet att det finns en strikt koppling mellan det biologiska könet och det sexuella beteendet: män är sexuellt aktiva, kvinnor sexuellt passiva. Kategorierna subjekt - objekt, aktiv - passiv blir nu laddade med ett naturalistiskt, biologiskt innehåll. Särskilt tydligt blir detta i beskrivningen av den manliga lesbiska kvinnans sexualitet. Det "anatomiska öde" som Beauvoir i början av kapitlet avvisar - "Inget 'anatomiskt öde' avgör deras sexualitet" (2002:466) - kommer i själva verket att inta en central plats i definitionen av "la lesbienne virile".

Den manliga lesbiska kvinnan tillskrivs av Beauvoir en aktiv roll i den sexuella akten, men eftersom hon alltid kommer att sakna *manligt organ* förblir hon en *kastrat* (2002:474); hennes anatomi gör henne lika klumpig och maktlös som en *eunuck*: hennes begär att äga, att ta misslyckas eftersom hon saknar ett *organ* i vilket begäret kan inkarneras (2002:436). Den lesbiska kvinnan är *ofullbordad* som kvinna, *impotent* som man, och det obehag denna situation framkallar tar sig ibland uttryck i psykos (2002:474). Homosexualiteten framstår som något *ofullständigt*, menar Beauvoir (2002:468). Det är ganska uppenbart att för henne är det den heterosexuella kvinnan som representerar den *normala* och den *kompleta* kvinnan (2002:404, 474). Ordet *normal* är för övrigt högfrekvent i det här kapitlet. Det tycks alltså vara så att för Beauvoir vid denna tid är anatomin trots allt ödet, precis som Freud sade: "L'anatomie, c'est le destin" (citerat av Beauvoir 1949, 1:62; 2002:80). I denna kontext framstår alltså det homosexuella valet som ett negativt val, som något som begränsar och stymprar individen.

4 Efter *Le Deuxième Sexe*

Om man vill studera Beauvoirs senare utveckling av synen på kön och sexualitet så kan man med fördel ta del av den serie intervjuer som den tyska journalisten Alice Schwarzer gjorde med Beauvoir mellan åren 1972 och 1982. I intervjun från 1976 finner man att Beauvoir i stort sett håller fast vid sin analys i *Le Deuxième Sexe*. Såväl hetero- som homosexualitet är tvångströjor: "En soi, l'homosexualité est aussi limitante que l'hétérosexualité : l'idéal devrait être de pouvoir aussi bien aimer une femme qu'un homme" (Schwarzer 1984:82; min öv. I sig är homosexualitet lika begränsande som heterosexualitet: idealet borde vara att kunna älska såväl en kvinna som en man). Bisexualitet, ett ord som dock fortfarande inte används, framstår alltså som den absoluta friheten.

Går man till den sista intervjun från 1982, i vilken Schwarzer tar upp frågan om homosexualitet som en politisk strategi, kan man konstatera att Beauvoirs syn radikalt har förändrats. På frågan om homosexualitet tycks henne acceptabelt, åtminstone i teorin, svarar Beauvoir: "Totalement. Totalement acceptable. Les femmes ne devraient plus être conditionnées uniquement pour le désir de l'homme" (Schwarzer 1984:119; min öv. Fullständigt. Fullständigt acceptabelt. Kvinnor borde inte längre vara betingade enbart för mannens åtrå). Den idealistiskt färgade synen på sexualiteten som ett fritt val har alltså ersatts av en materialistisk analys där sexualiteten ses som en av grundvalarna i en maktordning, och kanske det främsta sättet att reproducera denna ordning.

Detta var alltså Beauvoirs analytiska position vid sin död. Var hon skulle ha stått idag är svårt att sia om. Skulle hon anslutit sig till dagens biteoretiker eller skulle hon hållit fast vid

sin radikalfeministiska position? Förmodligen skulle hon ställt sig på den sida som hon uppfattat som mest radikal. Och den mest radikala ståndpunkten att inta i dagens samhälle är kanske den som kommer till uttryck i ett av bidragen till *lambda nordicas* temanummer om bisexualitet, "Både och/ och /varken eller", nämligen den att verka för en birörelse som är *uttalat feministisk* (Ekström 2001:51).

© [Christina Angelfors](#)

Referenser

Angelfors, Christina (2002) "Le lesbianisme et l'homosexualité dans *Le Deuxième Sexe*", i Christine Delphy, Sylvie Chaperon (éd.), *Cinquantenaire du Deuxième Sexe*. Paris: Éd. Syllepse.

Armengaud, Françoise (2002) "Le matérialisme beauvoirien et la critique du naturalisme : une rupture épistémologique inachevée?", i Christine Delphy, Sylvie Chaperon (éd.), *Cinquantenaire du Deuxième Sexe*. Paris: Éd. Syllepse.

Beauvoir, Simone de (1949) *Le Deuxième Sexe*. 2 vols. Paris: Gallimard.

Id. (1972) *Tout compte fait*. Paris: Gallimard.

Id. (1990) *Lettres à Sartre*. 2 vols. Paris: Gallimard.

Id. (2002) *Det andra könet*. Översättning Adam Inczèdy-Gombos & Åsa Moberg. I samarbete med Eva Gothlin. Stockholm: Norstedts.

Bourcier, Marie-Hélène (2002) "La 'lesbeuvoir' entre féminité, féminisme et masculinité ou comment contenir les lesbiennes 'butchs'", i Christine Delphy, Sylvie Chaperon (éd.), *Cinquantenaire du Deuxième Sexe*. Paris: Éd. Syllepse.

Chaperon, Sylvie (1997) "La deuxième Simone de Beauvoir", i *Les Temps Modernes*, avril- mai, 593:112-143.

Delphy, Christine (1998) *L'Ennemi principal. 1/ Économie politique du patriarcat*. Paris: Éd. Syllepse.

Id. (2002) "Les débats féministes contemporains. Introduction", i Christine Delphy, Sylvie Chaperon (éd.), *Cinquantenaire du Deuxième Sexe*. Paris: Éd. Syllepse.

Ekström, Karin (2001) "Bisexuell och feminist. En paradox eller den ultimata subversionen?", i *lambda nordica*, vol. 5, 1-2:44-53.

Fraser, Mariam (1999) *Identity without Selfhood. Simone de Beauvoir and Bisexuality*. UK: Cambridge University Press.

Gothlin, Eva (2002) "Förord" till *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts.

Schwarzer, Alice (1984) *Simone de Beauvoir aujourd'hui. Six entretiens*. Paris: Mercure de France.

"Tina tog ton" - genuskonstruktioner i medietexter

Av Gunilla Byrman, Nordiska språk, Växjö universitet

1 Inledning

I Sverige pågår ett jämställdhetsarbete och det råder politisk enighet om att kvinnor och män ska ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter. Jämställdhetsarbetet inriktas främst på ekonomi, arbetsmarknad, utbildning och familj (jfr Edström & Jacobson 1994:7). På alla områden behöver kvinnor stöd för att bli jämställda med männen. Med de politiska målen i jämställdhetsarbetet som bakgrund har jag studerat om detta arbete återspeglas i tidningstexter om unga kvinnor på mansdominerade områden. Frågan är om det sätt som texterna skildrar män och kvinnor kan tänkas underlätta jämställdhetsarbetet genom att få i gång en attitydförändring som leder till större jämlikhet.

I det följande kommer jag att använda termerna *genus*, *genuskonstruktion* och *genussystem*. Enligt min mening är *genus* en smidigare och språkligt mer anpassad term än engelskans *gender* (jfr Hirdman 1988:50). *Genus* i dessa sammansättningar ska förstås som i Yvonne Hirdmans förslag till förståelse av denna kategori:

att vi med genus sätter namn på den alltmer komplicerade kunskap vi har om "manligt" och "kvinnligt", vår större förståelse av hur manligt och kvinnligt "görs". Och insatt i denna process kan ordet ses som en utveckling från begreppet "könsroll" via "socialt kön" till genus, där graden av invävdhet hela tiden stegas. Dvs: genus kan förstås som föränderliga tankefigurer "män" och "kvinnor" (där den biologiska skillnaden alltid utnyttjas) vilka ger upphov till/skapar föreställningar och sociala praktiker, vilka får till följd att också biologin kan påverkas/ändras - med andra ord, det är en mer symbiotisk kategori än "roll" och "socialt kön". (Hirdman 1988:51)

Medievärlden är ett av de områdena där genus i såväl bild som text dagligen konstrueras och exponeras i olika slags texter. Några, främst icke-redaktionella, tidningsgenrer har varit föremål för genusanalyser, exempelvis, reklamannonser som med sin ofta sexistiska framtoning framstår som ett givande objekt för genusanalys (se Mills 1995). Men redaktionella vardagstexter som människor läser mer eller mindre oreflekterat varje dag har inte studerats i någon större utsträckning. I dem finns genuskonstruktioner från olika områden, konstruktioner som kan innehålla asymmetrier som vi inte märker vid en hastig genomläsning men som blir tydliga vid en djupare analys. I tidningstexter återspeglas samtiden. Studium av dessa är därför ett bra sätt att se huvudströmningarna i kulturen.

Dagstidningsvärlden är en hierarkisk och förhållandevis manligt dominerad diskurs (Stuart 1999:148). Frågan är hur genus konstrueras, dvs. hur kvinnor och män tecknas i de textvärldar som kommer i tryck i denna miljö. Det är viktigt att komma ihåg att bilden av verkligheten i en tidningstext och verkligheten i sig inte är identiska, men också att den redigerade verkligheten i våra medier trots allt påverkar vårt tänkande.

2 Syfte

Dagstidningar ger ingen entydig bild av genus. De kan snarast beskrivas som en arena där de publicerade texterna bekräftar, utmanar eller omförhandlar det traditionella genussystemet. Syftet med denna undersökning är just att studera om tidningstexters språk och idéinnehåll bekräftar, utmanar eller omförhandlar de traditionella rollerna. För att ta

reda på det måste texternas genuskonstruktioner undersökas.

Det traditionella genussystemets innehåll härrör från en äldre maktfördelning, där familjen var den ekonomiska grundenheten i samhället (jfr Hirdman 1988, 1998). Männerna hade makten över privategendom, och de innehade också den politiska makten, vilket innebar att de hade beslutanderätt över kvinnor. Av tradition definierades kvinnorna och kvinnornas verksamheter därmed av män. Männerna fanns i det offentliga livet inom kyrka, utbildning, administration, massmedier, och kvinnorna arbetade i familjen, inom privatsfären, och fick sin identitet genom moderskap (samhällsmoder) och skötsel av hus och hem (jfr Siivonen 1994:7-8). Dessa maktstrukturer har över tid förändrats; män och kvinnor har numera enligt lagen samma rättigheter och skyldigheter. Men gamla idéer om hur kvinnor och män är eller bör vara har en tendens att dröja sig kvar i människors medvetande.

I min analys har jag arbetat utifrån följande två forskningsfrågor:

- Hur gestaltas de unga kvinnorna i texterna?
- Bekräftar, utmanar eller omförhandlar texterna det traditionella innehållet i genussystemet?

Det är svaren på dessa frågor jag vill finna och diskutera i denna studie.

3 Teori och metod

Studien har den kritiska diskursanalysen (Fairclough 1992) som ram. Teorin är emancipatorisk, och syftet är att avslöja sociala missförhållanden på olika nivåer i samhället. I min analys utgår jag från att det finns ett ömsesidigt beroende mellan språk och samhälle, att alla språkliga val har orsak och innebörd, och att texter ger ledtrådar till ideologiska och sociala förhållanden (Hellspong & Ledin 1997:257-264).

Vidare använder jag Yvonne Hirdmans genusteori, där genussystemet antas ha två grundläggande logiker: *dikotomin*, isärhållandets tabu, det att kvinnligt och manligt inte bör blandas, och *hierarkin*, det faktum att det är mannen som är norm.

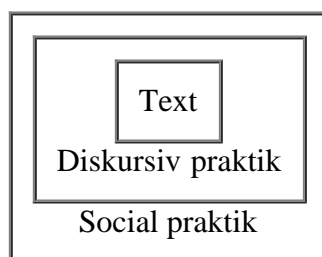
Varför ser världen ut så här? Yvonne Hirdman menar att ett generellt förtryck måste ha en generell förklaring. Enligt hennes mening ska genussystemet förstås som en dynamisk struktur, en beteckning på ett nätverk av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar. Genussystemet är således en ordningsstruktur av biologiskt kön, som är förutsättningen för andra sociala ordningar. Ordningen av människor i kön har blivit basen för de sociala, ekonomiska och politiska samhällsordningarna. Hirdman diskuterar den växande genuskonflikten som är en följd av den moderna tiden, där expansiv ekonomi och demokratisering skapar förutsättningar för att släppa in kvinnorna i det samhälle som företrädesvis är byggt av män för män. Detta leder oundvikligen till genuskris - typiska för alla västerländska, moderna samhällen - eftersom det måste förhandlas om hur kvinnor och män ska förhålla sig till varandra och vilken ordning som ska råda. På något sätt måste krisen lösas och många olika lösningar är möjliga (Hirdman 1998:203ff).

Att analysera hur kvinnor och män framställs i tidningstexter och försöka att förstå varför genus konstrueras som det gör får inte leda till att man befäster ett traditionellt innehåll i systemet. Här måste den som utför analysen vara på sin vakt. En genusanalys bör tvärtom medföra att dolda mönster blottläggs, eftersom genusinnehållet är föränderligt och inte en gång för alla fastlagt.

Utgångspunkten för den här språkliga textanalysen är att allt språk är ideologiskt färgat; exempelvis stimulerar språket oss att se biologiskt kön som en grundläggande kategori. Ord och fraser är avtryck av den samhällssyn som präglar dem som utformar och skriver texterna. Det offentliga språkets stilistiska förhållningsregler sammanhänger också med ideologin i det samhälle där språket traderas (jfr Teleman 1979:58ff, Stuart 1999:148, Byrman 2001:97). I vårt samhälle är det främst män som haft makt och möjligheter att

utveckla det offentliga språket och att namnge språkliga begrepp i detta. Denna syn på språk och text gör att innehållet och språket i texterna, enligt min mening, kan ge ledtrådar till hur de roller samhället har tilldelat män och kvinnor ser ut.

Den kritiska diskursanalysen inbegriper ideologi, hegemoni, produktionsvillkor, distribution och språklig textanalys. Modellen har tre grundläggande nivåer som sätts in i en kontext (Fairclough 1992:73).

Social praktik uppvisar de sociala och politiska konsekvenserna som textanvändningen får. I detta sammanhang är det viktigt att diskutera förhållandet källor-journalister-läsare.

Diskursiv praktik involverar hur texter produceras och konsumeras och hur olika texter är relaterade till varandra: varför de skrivs och hur de används. Tidningstexter skrivs för att tillhandahålla en så heltäckande nyhetsbevakning som möjligt, och därigenom vara konkurrenskraftiga. Den ekonomiska verkligheten ligger ständigt på lur och spelar ofta en avgörande roll för tidningarnas utformning och innehåll. Läsarna å sin sida konsumerar texterna och blir därigenom informerade, styrda och underhållna.

Analys av textens utformning involverar en språkligt orienterad textanalys. Många händelser, fakta och personer som vi möter i våra medier har vi aldrig någon förstahandskunskap om. Det är lätt att okritiskt överta mediernas verklighetsbilder, eftersom dessa är de enda vi har tillgång till. Det finns inga renodlat informativa texter som inte också omfattar faktaurval och förhållningssätt till eller perspektiv på det som förmedlas. Av detta skäl är det viktigt att analysera pressens bild av verkligheten, att granska vad det skrivs om och hur det skrivs.

Genusfrågor finns förvisso närvarande på alla dessa nivåer. Den textuella strukturen har en koppling till den sociala praktiken. Det är på den diskursiva nivån som texterna produceras och konsumeras, och denna nivå påverkar både hur den sociala praktiken och texten ser ut. Gränserna mellan de olika nivåerna är inte helt tydliga och i ett öppet demokratiskt samhälle finns det en ständigt pågående växelverkan mellan nivåerna.

Metoden som använts vid analysen är närläsning av texterna. I det praktiska analysarbetet har jag utgått från ett schema, som tar upp faktorer på de tre beskrivna nivåerna. Jag studerar genusstrukturen i texterna och undersöker hur innehållet i företrädesvis rollen Kvinna, tecknas. *Kön* står här för en renodlat biologisk roll och *genus* för en socialt konstruerad roll som i sig har både biologiska och sociala komponenter (Hirdman 1988:51). Bilder som finns som illustrationer i tidningstexterna kommer inte att analyseras.

4 Material

Texterna som valts för studien handlar om unga kvinnor som verkar inom traditionellt manliga områden: fotboll, rockmusik och bygge. Materialet består av 9 texter publicerade i *Sydsvenska Dagbladet* (SDS) och *Metro* hösten 2001. Temat i de valda texterna är olika perspektiv på kvinnor och deras verksamheter, och texterna handlar delvis om de problem och möjligheter som kvinnorna möter i sina icke-traditionella sysselsättningar. Vanligen kontrasterar texterna också mer eller mindre öppet skillnader mellan män och kvinnor på det aktuella området.

I tabell 1 presenteras texterna i materialet.

Tabell 1. Texterna i materialet: publiceringsställe, datum, genre, tema, kön på författare och textlängd.

<i>Text, publiceringsställe & datum</i>	<i>Genre & tema</i>	<i>Förf:s kön</i>	<i>Ord per text</i>
1. Tina tog ton - och vilket lyft det blev, sport, SDS 30.9.2001	sportartikel om Tina Nordlund, fotbollsspelare	M	493
2. "Den mest begåvade tjejfotboll jag skådat", förstasidan, SDS 1.10.2001	puff om svenska damlandslaget i fotboll	?	107
3. Kicki Bengtsson sätter skruv på VM-kvalet ..., sport, SDS 1.10.2001	sportartikel om Kicki Bengtsson, fotbollsspelare	M	283
4. Ett nytt landslag att ta till sitt hjärta, sport, SDS 1.10.2001	sportkrönika om svenska damlandslaget i fotboll	M	718
5. Tjejer som rockar sätts på separata topplistor, kultur, mittuppslag, Metro 26.11.2001	kulturartikel om musiker i Sverige och världen	M	522
6. Sveriges första kvinnliga rockband började som en bluff, kultur, mittuppslag, Metro 26.11.2001	artikel om Sveriges första kvinnliga rockare	M	284
7. Kvinnlig kritiker kasseras snabbt, kultur, mittuppslag, Metro 26.11.2001	kort artikel om rockkritiker	M	120
8. Janis Joplin en legend som ofta glöms bort, kultur, mittuppslag, Metro 26.11.2001	kort artikel om Janis Joplin	M	206
9. "Det bästa med jobbet är skapandet", kultur, SDS, 21.9.2001	reportage om kv. plattsättare under utbildning	K	948

Materialet är inte stort, knappt 3 700 ord, men det är valt för att vara representativt i den bemärkelsen att det är tidningstexter som har många läsare. Det finns två långa texter, en krönika om fotboll och ett reportage om lärlingar, och två korta, en förstasidespuff om fotboll och en kulturartikel om musikkritiker. Resterande fyra texter är medellånga artiklar som handlar om kvinnliga fotbollsspelare och rockmusiker.

Alla texterna berör mer eller mindre ingående genus och genuskonflikter. Av de analyserade artiklarna är sju skrivna av män och en av en kvinna. Om det är en man eller kvinna som skrivit puffen kan inte fastställas. Materialet är valt efter artiklarnas teman och inte efter skribenternas kön, vilket lett till en sned könsfördelning. Men den kanske ändå säger något om arbetsfördelningen på tidningsredaktionerna.

5 Resultat

Nedan presenteras analysresultatet tematiskt i nu nämnd ordning: fotboll, rockmusik och internutbildning inom byggbranschen. Min analys är en möjlig läsning av texterna och har gjorts med den kritiska diskursanalysen som ram. Andra tolkningar, gjorda utifrån andra utgångspunkter är möjliga och kan inte uteslutas.

5.1 Fotbollen

Materialet innehåller fyra texter om kvinnor i svenska fotbollslandslaget som varit mycket framgångsrikt och som nu har kvalat in till VM i Kina om två år. Texterna är hämtade från SDS den 30 september och 1 oktober 2001, och är skrivna av manliga journalister. Det är en artikel om Tina Nordlund, en av landslagets bästa spelare (30.9.2001), en förstasidespuff om lagets fotbollsseger med hänvisning till sportdelen, där bl.a. en sportartikel om Kicki Bengtsson och en krönika om svensk damfotboll är publicerade (1.10.2001). Alla texterna kan sägas vända sig till en sportintresserad allmänhet, dock

främst till män. Puffen undgår troligtvis ingen som läser förstasidan.

Texterna ansluter sig till det gängse sportspråket; det är rätt enkelt, ibland med okonventionell meningsbyggnad. Det förekommer fackord, överdrifter, bildspråk och många egennamn. Påfallande i dessa texter är emellertid avsaknaden av smeknamn på spelarna som kan vara ett tecken på att de manliga journalisterna känner en distans eller respekt till kvinnliga fotbollsspelare som de normalt inte har till manliga.

"Tina tog ton - och vilket lyft det blev" (artikel: 493 ord)

Texten omtalar och låter Tina Nordlund komma till tals. Tonläget är positivt och drar fram Nordlunds insatser för att få medierna att bevaka damfotboll: "röt hon också till om hur damfotbollen behandlades av omgivningen" (r. 8-10)^[1]. Detta gjorde hon när hon tog emot diamantbollen som ges till bästa kvinnliga fotbollsspelare varje år. Medierna reagerade och har enligt SDS:s mening sedan dess bevakat damfotbollen: "EM blev hårdbevakat och tv hakade på med direktsändningar, trots att det inte ingick i planen från början" (r. 16-19). Men Tina Nordlund påpekar att det är bra fotboll - inte att det är damfotboll - som är det viktigaste. Hon anser att det svenska damlandslaget spelar bra fotboll, och att publiken har fått upp ögonen för vad damfotboll är.

Texten är helt fokuserad på Tina Nordlund, hennes och lagets framgångar och deras kommande spelprogram. Nordlund och damfotbollen omtalas på ett respektfullt sätt. I texten görs inga direkta jämförelser mellan *damfotboll* och *fotboll*. *Herrfotboll*^[2] nämns över huvud taget inte. Men samtidigt görs indirekt uppdelningen damfotboll - fotboll genom att journalisten skriver om damfotboll. Eftersom Tina Nordlund har varit kritisk mot mediernas bevakning av damfotboll är det troligt att reportern vill vara politiskt korrekt.

Texten kan i stort sägas omförhandla den traditionella synen på hur damfotboll och kvinnliga fotbollsspelare ska behandlas. Det vill säga om kvinnorna själva säger ifrån kan en förändring komma till stånd. Ideologin i texten är att svensk damfotboll är viktig och måste bevakas eftersom den är bra.

"Den mest begåvade tjejfotboll jag skådat" (puff: 107 ord)

Rubriken - "Den mest begåvade tjejfotboll jag skådat" - är ett citat från sportkrönikan, och texten ger en försmak av vad som sägs i tre texter i sportdelen. Svenska damlandslaget i fotboll har vunnit matchen mot Danmark med 4-1 på idrottsparken i Malmö föregående dag inför en ovanligt stor publik på 6 000 personer. Inbitna fotbollsfans, företrädesvis herrfotbollsfans, brukar kanske inte uppfatta damfotboll som bra och begåvad, åtminstone inte lika bra som (herr) fotboll. Indirekt genom ordet *tjejfotboll* framgår det också att detta är sportkrönikörens mening. Han skulle nog inte ha skrivit *den mest begåvade killfotboll jag skådat* om svenska herrlandslaget. Kanske är det en formulering som i framtiden kommer att bli gängbar nu när fotboll inte längre bara är herrfotboll i medievärlden.

Med utgångspunkt i detta skulle man kunna dra slutsatsen att texten utmanar det traditionella genussystemet. Men det finns så lite idéinnehåll p.g.a. det lilla formatet att rubriken och bilden på förstasidan närmast kan ses som provocerande för både kvinnor och män, men på olika sätt.

"Ett nytt landslag att ta till sitt hjärta" (krönika: 718 ord)

I denna text skriver en väletablerad, manlig sportjournalist en sportkrönika som hyllar det svenska damlandslaget i fotboll. Han apostroferar spelet genom att nämna brassarnas sambafotboll "som på sin tid koreograferade den fotboll man ville underhållas av. Vet inte vilken dansart som skall appliceras på det svenska damlandslaget men dansant var det, flyktigt, charmigt, anfallsglatt och begåvat och man trodde nästan inte sina ögon" (r. 2-9). Hur den sista formuleringen "man trodde nästan inte sina ögon" ska tolkas är oklart: var det oväntat i största allmänhet eller var det oväntat för att det var kvinnor som spelade bra? Svaret är inte givet.

Journalisten skriver att damfotbollen blivit bättre: "Den här matchen hade allt det där man förr saknade i dammatcherna. Spelförståelse på absolut toppnivå, ovanligt bra passningsspel, attackinstinkt utan tveksamheter. Så här spelas bra fotboll. Könet totalt ointressant. Och folk tycks ju ha upptäckt det. Precis som 100-metersloppet för damer i ett OS är lika intressant som herrarnas har ju tjejfotbollen vuxit ur sina barnsjukdomar och ingen kan längre påstå att fotbollen som konsthantverk missbrukas i tjejhänder. Eller fötter" (r. 51-61). Han skriver här att könet på fotbollsspelarna inte är viktigt bara spelet är bra. Samtidigt är det han som definierar vad som är bra fotboll med ord som vi främst sätter i samband med traditionellt manliga dygder: "Planens suverän. Therese Sjögran ångade på som outtröttlig spelmotor, Kicki Bengtsson spelade felfritt, granithårt backspel" (r. 25-27). Bästa vänstermittfältaren Therese Sjögran utnämner han till en av planens bästa spelare och gör följande jämförelse: "Hon uppträdde som en sådan vänsterspelare det svenska herrlandslaget saknar. Stark i försvar, aggressiv i anfall" (r. 71-73). Han menar att damlandslaget har en bättre spelare än *herrlandslaget*, ett ord som används för att kontrastera det mot damlandslag. Sportjournalisten Åke Stolt kan genom sin krönika skapa intresse för och ge prestige åt damlaget genom att uttala sig nyanserat och positivt. Budskapet är ungefär: Det är allvar nu. Om det spelas bra fotboll som är intressant att titta på, har spelarnas kön ingen betydelse. Damfotboll på elitnivå är numera både rolig och sevärd.

Det som gör textens positiva utsagor om damfotboll trovärdiga är att krönikan trots övervägande ros, inte är odelat positiv utan även lagets få brister kommer fram i ljuset: "Men man skall nog vara lite försiktig. Det är nästan två år till VM i Kina och mycket kan hända. Något måste hända för jag är inte säker på att den här backlinjen i sin helhet håller i VM. Det såg lite trögt och tveksamt ut då och då" (r. 38-43).

Genom den nyanserade skildringen av matchen och svensk damfotboll kan texten sägas omförhandla den vanliga synen att denna sport inte skulle vara bra och sevärd när damer utöver den. Publiken uppmanas att intressera sig för bra fotboll oberoende av om den spelas av herrar eller damer.

"Kicki Bengtsson sätter skruv på VM-kvalet ..." (artikel: 283 ord)

Detta är en sportartikel som är sak- och personorienterad och skriven på ett relativt genusneutralt vis. Under läsningen påminns man inte ständigt om att det handlar om kvinnliga spelare genom ord som *damfotboll*, *tjejlag* etc. Som ovanstående analys visar brukar det inte se ut så, och frågan är varför denna text är skriven på detta sätt. Intill texten på sportsidan finns två andra texter som har de gängse genusutpekande orden, som *damlag*, *damfotboll*. Kontexten är således klarlagd, och sportartiklarna omskriver en aktuell sporthändelse; att det svenska landslaget är skickligt och segerrikt. Det framgår av texten att Kicki Bengtsson har varit proffs i USA. Hon betraktas som väletablerad, duktig och framgångsrik. Texten är skriven på ett sådant sätt att läsaren måste ha grundläggande insikter i fotboll och om fotbollsvärlden för att förstå den på ett djupt och genomgripande plan.

Den genusneutrala språkformen visar sig i att om man strukit alla förnamn och hade kunnat ge alla pronomen könsneutral referens, så hade artikeln handlat om fotboll rätt och slätt. Således är det bara personnamns- och pronomenanvändningen som avslöjar att det här rör sig om kvinnor inom elitfotboll. Möjligen hade formuleringen på r. 45-47 varit avslöjande "- Man får väl bjuda till lite extra, när det står 4-1, *sade Kicki med ett leende*". Manliga fotbollsspelare visar inte lika ofta sina känslor i mediereplikerna som kvinnliga.

Texten är emellertid svår att kategorisera i förhållande till det traditionella genussystemet. Men genom att visa att texter om damfotboll faktiskt kan skrivas som de i första hand är texter om fotboll kan vi dra slutsatsen att texten genom sin blotta existens omförhandlar det traditionella sättet att se på och skriva om detta tema.

5.2 Rockmusiken

Texterna om kvinnor inom rockbranschen är hämtade från Metros mittuppslag under rubriken Medierna skiljer på rock och rock (26.11.2001). Alla texterna är skrivna av en manlig journalist och är i jämförelse med texterna från SDS korta (120-522 ord). De verkar inte vara så väl genomarbetade språkligt. Jag har valt att analysera fyra av de fem texterna. Den som har lämnats oanalyzerad är en katalogartad faktaruta om svenskor inom rocken. De andra texterna kan kategoriseras som kulturartiklar av varierande längd. Den första, som är längst, handlar om att medierna särbehandlar kvinnliga rockare, den andra texten om Sveriges första kvinnliga rockband, den tredje om kvinnliga rockkritiker och den fjärde om Janis Joplin, en rocklegend.

Tidningen *Metro* riktar sig främst till yngre, och denna profil visar sig i att det finns ett förhållandevis stort material om underhållning och populärkultur, där dessa texter är genretypiska för tidningen med stort bildmaterial, enkelt formspråk och starkt förenklat innehåll.

"Tjejer som rockar sätts på separata topplistor" (artikel: 522 ord)

Texten tar upp att medierna särbehandlar män och kvinnor i rockvärlden. Artiklarna ger olika exempel på detta och kritiserar öppet att det förhåller sig på det viset genom frågan: "Är dessa särskilda kvinnolistor och uttrycket tjejrockband förfördelning eller diskriminering?" (r. 39-41). Frågan besvaras av musikjournalisten Kristina Adolfsson med följande formulering: "Det känns både nattståndet och unket och säger mer om medierna och journalisterna, faktiskt, än om musiken" (r. 45-52). Frågan sätter fokus på rockvärldens uppdelning av kvinnor och män, som har blivit uppenbar för artikelförfattaren när han tittat på olika topplistor. En annan fråga som berörs i texten är den som så många kvinnliga rockare fått: "Och hur känns det att vara tjej och spela rock?" (r. 68-69). Musikjournalisten Kristina Adolfssons förklaring till varför ordet *tjejband* används "är nog bara att det finns så få tjejband... och flera tusen år av manligt förtryck förstås" (r. 61-64).

Texten skriver fram att kvinnliga rockartister särbehandlas, ofta på ett negativt vis: "- Det är precis som med damfotbollen. De manliga får lön, de kvinnliga får träna på fritiden utan bidrag. Män tittar på män, och lyssnar hellre på män precis som att de hellre läser manliga författare. Kvinnor lyssnar däremot på båda könen. Men det är män som bestämmer. Precis som när Rolling Stone listar de femtio viktigaste rockartisterna och inte har med någon kvinna" (r. 101-112). För att påvisa mediernas åtskillnad mellan manliga och kvinnliga rockare kontrasteras ord som *tjejrockband* med *killrockband* (det sistnämnda används i princip inte) och *tjejrock* kontra *rock* och särskilda *kvinnorocktopplistor*. Åtskillnaden och särbehandlingen av kvinnor och män blir därigenom också synliggjord i och genom språket.

Artikeln talar om och tydliggör dikotomin mellan manliga och kvinnliga rockartister och indikerar att medierna bör ha unisextopplistor för att inte kvinnolistorna ska uppfattas som B-listor. Därigenom utmanar texten öppet mediernas bedömning, ranking och negativa särbehandling av kvinnliga rockartister och omförhandlar dem också i viss mån genom att föreslå gemensamma topplistor för kvinnor och män.

"Sveriges första kvinnliga rockband började som en bluff" (artikel: 284 ord)

Texten verkar vara skriven med utgångspunkt i *Plommonpop och progrock*, en nyutkommen bok om det första tjejbandet i Sverige. Eva Soelberg, bandets grundare, uttalar sig om tjejband då och nu, och hon ger också sin syn på hur Plommons var. Den bild som målas upp i texten är inte smickrande. Plommons började som en bluff. Soelberg och hennes kamrat blev upptäckta (inom citattecken) av en journalist, eftersom de bar på varsin gitarr. De ljög om att de spelade i ett band och tvingades av detta skäl lära sig spela, tre ackord och sju låtar. De repade aldrig och lät allmänt dåligt, men de fick ändå vara med i tv, åka på turnéer och blev t.o.m. förband till The Who på isstadion.

Texten ger en negativ bild av kvaliteten på 1960-talets tjejband, eftersom texten ger luft åt att bandet blev känt därför att de var flickor, inte för att de kunde spela bra musik. Utifrån detta är det lätt att generalisera och dra felaktiga slutsatser om andra tjejband. Eva Soelberg urskuldar sig med: "Han [journalisten] ville göra intervju och de fick ragga upp ytterligare två tjejkompisar som ville ställa upp på idén. Efter att artikeln publicerats började det ringa från fritidsgårdar och skoldanser. De var helt enkelt tvungna att lära sig spela" (r. 15-22) ... "svårare än så var det inte" (r. 35-36) ... "folk var inte så bortskämda på den tiden" (r. 46-47). Om moderna tjejband säger hon följande: "Nuförtiden är ju tjejbanden bara produkter. De kan varken sjunga eller spela, allt görs av apparater bakom scenen" (r. 51-54).

I texten framkommer en negativ bild som bekräftar gamla fördomar om att kvinnor är dåliga rockare som inte kan spela, och indirekt att de är sämre rockartister än män. Soelberg generaliserar grovt, och slutsatsen blir att Plommons var dåliga då, men nu är tjejbanden också bluff eftersom det finns så många tekniska hjälpmedel, som gör att de egentligen inte behöver kunna sjunga och spela. Frågan som kan ställas här, är om inte killbanden och de könsblandade banden också använder denna teknik. Texten ger genom Eva Soelberg en onyanserad bild av kvinnliga rockartister då och nu; i denna bekräftas gamla genusstereotyper.

"Kvinnliga kritiker kasseras snabbt" (artikel: 120 ord)

I denna korta text ger rockrecensenten Kristina Adolfsson, som omtalades i texten "Tjejer som rockar sätts på separata topplistor", sin syn på hur det är att vara kvinnlig rockkritiker på en kvällstidning. Hon antyder att kvällstidningarna har kvinnliga unga kritiker bara för syns skull, men att dessa blir för gamla redan vid 30 (r. 17-20). Andra arbetsförhållanden gäller däremot för män. I texten ger journalisten en kort inledning och låter sedan Kristina Adolfsson, som han intervjuat, föra ordet texten igenom. Detta görs på ett aggressivt sätt, där hon misstänkliggör tidningarna för att diskriminera kvinnliga rockmusiker och favorisera manliga.

Flera forskare hävdar (Zoonen 1994, Edström 1994) att män vanligtvis har en starkare och mer betydelsefull ställning än kvinnliga journalister på tidningarnas redaktioner. Texten använder plusord när den talar om dåtiden: "sannolikt Sveriges första profilerade rockkritiker" (r. 2-3), "punkare och ung tjej" (r. 5), "fick snart ett erbjudande av Expressen" (r. 6-7), "jag var tjej och hade så mycket åsikter" (r. 11-12) och minusord när den talar om nutiden: "utvecklingen har stått stilla, tycker hon" (r. 13-14), "Det ser inte bra ut längre. Manliga kritiker ... kan ... bli hur gamla som helst" (r. 20-23).

I denna och den föregående texten ger den manlige skribenten - genom kvinnliga röster som framtonar som aggressiva och bittra - luft åt en orättvis särbehandling av kvinnor inom rock- och medievärlden. Kvinnorna framstår i och genom texterna som offer i dubbel mening. Texten ger en vanmäktig, onyanserad och ensidig bild av verkligheten.

Sammantaget både bekräftar och utmanar texten det traditionella genussystemet: bekräftar genom att presupponera en könsuppdelad arbetsdelning på redaktionerna, men samtidigt utmanar den uppdelningen genom att öppet kritisera detta förhållande.

"Janis Joplin en legend som ofta glöms bort" (artikel: 206 ord)

Texten helgonförklarar Janis Joplin och kritiserar att skickliga och inflytelserika kvinnliga rockare inte kommer med på topplistor över viktiga rockartister och i texter om rockhistoria, vilket texten beskriver som ett fält med nästintill total manlig dominans och ironiserar över detta i följande formulering: "När den stora amerikanska underhållningstidningen Entertainment Weekly listade de tio största ögonblicken i rockhistorien så fanns - hör och häpna - en kvinna nämnd i en liten passus i ett kort stycke" (r. 9-15). Den relativa tystnaden kritiseras, och Janis Joplins rockinsats lyfts till skyarna. Det sägs om henne att hon: "bör få ett eget kapitel i vilken bok som helst som täcker rockens historia, även de som handlar om båda könen" (r. 21-24), "Hon var en annorlunda

och nyskapande rockartist i en mansdominerad rockvärld" (r. 39-41). Denna värld låter inte kvinnliga rockartister synas.

I texten omtalas och kritiseras områdets traditionella genussystem genom beskrivningen av att kvinnor inte släpps fram i historieskildringar och statistik. Därigenom utmanas det traditionella genusinnehållet starkt och omförhandlas också i det att författaren framhåller att Janis Joplin bör få ett eget kapitel i en bok om rockhistorien, som handlar om både kvinnliga och manliga rockmusiker. Texten kan ses som ett inlägg mot den bristande jämlikheten mellan kvinnor och män i rockhistorien.

5.3 Byggbranschen

Om unga kvinnor i byggbranschen finns i materialet endast en lång text, publicerad i SDS:s kulturdel, förstasidan, 21.9.2001. Texten är författad av en kvinnlig journalist, och förutom hennes röst, har två kvinnliga lärlingar och två män i överordnad ställning intervjuats på ett företag. Det är ett reportage, där texten skildrar kvinnliga plattsättare som är under utbildning och hur branschen kan förändras genom kvinnornas inträde där.

En sak som inte framkommer i artikeln men som är viktig bakgrundsinformation är att plattsättare är ett yrke i kris på så sätt att det inte finns tillräckligt med hantverkare i yrket. Därför har ett företag inom branschen valt att försöka rekrytera kvinnor (Lindgren 2001).

Språkligt ansluter texten till reportagegenren med person- och miljöbeskrivning, direkta anföringar för att skapa närvarokänsla och skribentens egna kommentarer till det som skildras i reportaget.

"Det bästa med jobbet är skapandet" (reportage: 948 ord)

Texten handlar om två kvinnliga plattsättarlärlingar och för- och nackdelar med att rekrytera kvinnor till ett traditionellt manligt hantverksyrke. Texten har en genomgående positiv inställning till dessa pionjärer, till företaget, handledaren och de samhällsekonomiska konsekvenserna. Initiativet tycks ge ett mervärde åt alla inblandade inklusive företagets kunder som enligt marknadschefens åsikt: "uppskattar att få badrummet renoverat av en kvinna, eftersom de oftast har mer känsla för hur jobbigt det är att bo på en byggarbetsplats" (r. 104-108). Under det senaste året har Malmö fått 25 procent kvinnor inom plattsättaryrket (r. 1). Branschen är, som tidigare nämnts, i kris; det finns i princip inga plattsättare att få tag i, men detta framgår inte av artikeln.

Texten går mest ut på att omförhandla en traditionell arbetsfördelning, där enbart män var plattsättare (murare). Företaget framstår som progressivt och jämlikt i en annons, där man rekryterade lärlingar till plattsättaryrket med följande formuleringar: "Alla tror inte på oss. Men saker och ting håller tack och lov på att förändras. Hantverksyrket har hittills varit männens sista fäste, men nu vill vi radikalt ändra på detta" (r. 53-58). De två intervjuade lärlingarna är också mycket positiva till jobbet: "Båda stortrivs ... Den manliga dominansen på jobbet bekymrar dem inte alls. Inte heller att jobbet anses tungt. - Jag tycker inte att det är tyngre än något annat. Man får göra det så lätt som möjligt, det finns ju hjälpmedel, tycker Jessica Persson, som är lagbas" (r. 33-48).

Men texten bekräftar också mer eller mindre öppet fördomar om det traditionella genussystemet, då lärlingarna säger: "- Här är det mycket rakare. Inte en massa skitsnack. Är det något som är fel, säger man till. Sedan är det över" (r. 18-21). Formuleringen implicerar att kvinnliga arbetsplatser skulle ha psykosociala problem som inte manliga har. Likaledes indikerar följande formuleringar att kvinnorna kan förväntas få det svårt att anpassa sig på byggena: "Hur behandlar man tjejer på en mansdominerad arbetsplats som ett bygge? Hur upplever tjejerna den ganska råa och smutsiga miljön?" (r. 81-85). Texten konstaterar dock att: "Den ovanliga 'kvinnojakten' har gått bättre än förväntat och förtjusningen över den nya satsningen är stor inom Interoc Plattsättning AB" (r. 91-95). Marknadschefen säger att: "- Arbetsplatserna får en trevligare atmosfär" (r. 96-97) om det

finns kvinnor där. Alla dessa uttalanden kanske stämmer med verkligheten men de sammanfaller också med attityder om kvinnors och mäns egenskaper i ett äldre genussystem genom att män förknippas med ord som *rå* och *smutsig* och kvinnor med att de skapar *trevligare atmosfär*.

De kvinnliga plattsättarnas situation kontrasteras mot den som kvinnor har inom vården, och jämförelsen framstår som mycket fördelaktig för plattsättarna: "Som utlärdd kvitterar man ut en lön på cirka 22 000 kronor i månaden och det är mer än vad det tunga jobbet inom till exempel sjukvården kan betala" (r. 151-155). Kvinnornas handledare, "en skicklig plattsättare av den äldre stammen som brinner för sitt byggjobb" (r. 109-111), är stolt över sina lärlingar och säger: "- Du ser att hon tar upp tumstocken direkt. Det är viktigt! Det har jag präntat i dem ... - De är mycket duktiga ... Att kunna mäta upp och ha ett logiskt tänkande är viktigt för en plattsättare. - Vi lär ut grunderna. Sedan får alla lära sig sina knep, för alla plattsättare sätter olika" (r. 121-137) säger handledaren Bo Tapper. Dessa uttalanden från lärlingarnas handledare visar att de klarar det nya arbetet på ett professionellt sätt.

Texten tar också upp att kvinnorna inte särbehandlas positivt på byggena: "Tro nu inte att det duttas med damerna ute på byggena! Det är ingen som håller dem i handen eller ger förmåner" (r. 159-162). Det framgår inte vem som står för den formuleringen, och det är inte uppenbart hur den ska tolkas. Den implicerar nästan att vi hade förväntat oss att kvinnor skulle särbehandlas positivt på byggen. Det språkliga uttryckets form "duttas med damerna" ('daltas med kvinnorna') antyder distans till idéinnehållet, och det kan tolkas som den förminskar kvinnornas värde. Genom att språkformen är avsedd att vara humoristisk gör den på denna punkt troligen också innehållet mindre seriöst.

Sammantaget kan texten sägas bekräfta äldre genusföreställningar eller fördomar genom att indirekt kritisera kvinnliga arbetsplatser, utmana genom sin positiva inställning till kvinnliga plattsättare, men mest omförhandlar den det traditionella genusinnehållet i begreppet *plattsättare* genom att visa att det går bra för kvinnorna inom ett traditionellt manlig hantverksyrke.

6 Sammanfattande diskussion

Sammanfattningsvis har jag i tabell 2 tentativt med utgångspunkt i analysresultaten markerat om de olika texterna bekräftar, utmanar eller omförhandlar det traditionella genussystemets innehåll och i vilken grad detta sker i texterna.

Det framgår av markeringarna i tabell 2 att en tredjedel av texterna bekräftar i någon grad ett traditionellt genusinnehåll, men endast en gör uteslutande det. Det är text 6 om tjejobandet Plommons. De andra två bekräftar inte enbart det traditionella genussystemet utan utmanar även, som i text 7: "Kvinnliga kritiker kasseras" eller omförhandlar, som i text 9: "Det bästa med jobbet är skapandet". Att det är enbart en text som uteslutande bekräftar gammalt genusinnehåll är överraskande. Än mer överraskande är att åtta av de nio texterna antingen utmanar eller omförhandlar det traditionella genussystemets innehåll i viss eller hög grad. Förklaringarna till detta är förmodligen flera. Texterna har fokus på unga kvinnor som givit sig in i mansdominerade branscher, och generellt skildras alla kvinnorna, utom tjejobandet Plommons, som duktiga och framgångsrika i sitt värv. Dessa positiva omdömen får de av manliga skribenter eller män i deras närhet.

Tabell 2. Text, genre, tema och textens förhållningssätt till det traditionella genussystemets innehåll

Text	Genre & tema	Traditionellt genusinnehåll		
		A. Bekräftar	B. Utmanar	C. Omförhandlar
1. Tina tog ton - och vilket	sportartikel om Tina	0	0	**

lyft det blev	Nordlund			
2. "Den mest begåvade tjejfotboll jag skådat"	puff om svensk fotbollsseger	0	*	0
3. Kicki Bengtsson sätter skruv på VM-kvalet ...	sportartikel om Kicki Bengtsson	0	0	**
4. Ett nytt landslag att ta till sin hjärta	sportkrönika om svenska landslaget	0	0	**
5. Tjejer som rockar sätts på separata topplistor.	artikel om kv. musiker i Sverige och världen	0	**	*
6. Sveriges första kvinnliga rockband började som en bluff	artikel om Sveriges första kvinnliga rockare	**	0	0
7. Kvinnlig kritiker kasseras snabbt	kort artikel om rockkritiker	*	**	0
8. Janis Joplin en legend som ofta glöms bort	kort artikel om Janis Joplin	0	*	**
9. "Det bästa med jobbet är skapandet"	reportage: om plattsättarlärningar	*	*	**

** hög grad

* viss grad

0 inte alls

Om mina resultat stämmer med genusinnehållet i tidningstextproduktionen i stort inom detta och närliggande områden pekar det på att tidningstexter i den relativt hierarkiska tidningsvärlden har förändrats i sitt sätt att beskriva verkligheten (jfr Zoonen 1994, Edström & Jacobson 1994).

Det svenska jämställdhetsarbetet kan och bör åstadkomma en attitydförändring, och förmodligen är det särskilt viktigt att människans attityder till kvinnor som verkar på traditionellt mansdominerade områden förändras. Den positiva bild som texterna i min studie ger av kvinnor och de initiativ till utmaning och omförhandling av det gamla genussystemet, som jag tycker mig se i dem, kan vara ett tecken på att något håller på att hända i mediasamhället och det svenska samhället i stort.

Men det kan också finnas andra orsaker till resultatet. Exempelvis är fotboll och andra sporter strikt könsuppdelade eftersom kvinnor och män vanligen inte tävlar mot varandra. Detta leder till att texter om sporterna handlar om antingen kvinnor eller män (jfr Siivonen 1994:71), vilket möjligen kan göra det lättare att konstruera genus utmanande eller omförhandlande i sådana texter. Kvinnor och män uppträder bokstavligen på olika arenor och därför konkurrerar de inte med varandra. Det förefaller troligt att anta att när kvinnor anses tillräckligt framgångsrika eller många på ett område, omskrivs de som vi alltid varit vana vid att män har omskrivits i medierna.

Texterna om rockartister (text 5-8) visar att samma journalist kan välja att skriva sina texter så de bekräftar, utmanar eller omförhandlar det traditionella genusinnehållet. Branschen har varit och är fortfarande mansdominerad, och texterna om denna är vanligen inte sådana som omförhandlar det traditionella genusystemet. Detta kan förklaras av att texterna mestadels fokuserar på individuella prestationer som knyts till olika namngivna rockmusiker och band.

I reportaget om kvinnor i byggbranschen verkar de kvinnliga plattsättarlärningarna identifiera sig med männen på byggena och delvis ta avstånd från kvinnodominerade arbetsplatser. Att de gör så verkar rimligt med tanke på deras nya yrkesidentitet. Om det inte bara är i textvärlden utan också i verkligheten kan detta nog leda till förändring. På samma sätt är det bra om män kommer in på kvinnligt dominerade arbetsplatser och där

identifierar sig med kvinnorna. På sikt kan vi därigenom få en könsblandad arbetsmarknad och kanske större och homogenera förståelse av jämställdhet i samhället och medievärlden.

I min textstudie blottas fortfarande den manliga överordningen genom att det i textvärlden nästan uteslutande är män som definierar vad som gör kvinnorna duktiga och framgångsrika (jfr Hirdman 1998:209). De undersökta texterna behandlar områden där män etablerat sig före kvinnorna och där männen länge har haft initiativet och makten. De undersökta artiklarna premierar emellertid kvinnlig initiativkraft. Dessutom beskriver texterna mestadels kvinnorna som framgångsrika utövare inom ett verksamhetsområde - inte som privatpersoner - och därigenom kan texterna tjäna som attitydförändrare och förebilder för hur andra män och kvinnor kan tänka och handla.

Vidare antyder studien också att det inte finns ett enkelt eller givet samband mellan skribentens kön och texternas förhållningssätt till genuskonstruktion; det vill säga om texterna bekräftar, utmanar eller omförhandlar det traditionella genussystemet i tidningstexter.

Kopplingen mellan text, diskursiv och social praktik blir synlig i studien på följande sätt. Journalister i det undersökta materialet skriver jämställt och politiskt korrekt om kvinnor på mansdominerade områden. Oberoende av om åsikterna som framförs speglar skribenternas uppriktiga mening eller ej, så påverkar de läsarnas sätt att se kvinnor i traditionellt manliga verksamheter - fotbollsspelare, rockmusiker och plattsättare - som något normalt och självklart. Detta kan i sin tur få igång en attitydförändring i den diskursiva praktiken som involverar både journalister och tidningsläsare. Hur genus konstrueras i textvärlden kan därigenom i viss mån sägas spegla förhållanden på samhällsnivå, i den sociala praktiken, exempelvis i jämställdhetslagen och andra jämställdhetsdokument som påbjuder mäns och kvinnors lika rättigheter.

© [Gunilla Byrman](#)

Litteratur

Byrman, Gunilla 2001: "From marital precautions to love power. Gender construction in Swedish contraceptive brochures". I *NORA, Nordic Journal of Women's Studies*, nr 2, volume 9. UK: Taylor & Francis.

Edström, Maria & Jacobson, Maria, 1994: *Massmediernas enfaldiga typer. Kvinnor och män i mediebruset 17 mars 1994*. JMK Arbetsrapport nr 38/94. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation.

Fairclough, Norman 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

Hellspång, Lennart & Ledin, Per 1997. *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Hirdman, Yvonne 1988. "Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning". I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3. S. 49-63.

Hirdman, Yvonne 1998. "Kvinnorna i välfärdsstaten". I: *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm. S. 203-218.

Lindgren, Olle, 2001: Samtal mellan Olle Lindgren, som varit verksam på Interoc, och Gunilla Byrman den 2.12.2001.

Mills, Sara, 1995: *Feminist Stylistics*. The Interface Series. London & New York: Routledge.

Siivonen, Junita, 1994: *Nytänkare, finstämda lyriker och kvinnor. Språklig asymmetri. En*

studie i det journalistiska språket ur könsperspektiv. SSKH Nr 32. Helsingfors: Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet.

Stuart, Allan 1999: *News Culture. Issues in Cultural and Media Studies*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Teleman, Ulf 1979. *Språkrätt*. Lund: LiberLäromedel.

Zoonen, Liesbet, 1994: *Feminist Media Studies*. London: Sage.

[1] Radhänvisningarna avser texterna som de såg ut i den publicerade pappersversionen av tidningen. Texterna kan av copyrightskäl inte återges här.

[2] Det är mina kursiveringar här och i det följande.

"Att giva sig i mannens våld". Genuskonstruktion och våldets villkorliga legitimitet genom fallstudier av mäns våld mot kvinnor inom äktenskapet

Av Marie Eriksson, historia, Växjö universitet

I Sverige infördes år 1864 en ny strafflag. Denna lag innehöll en förändring som innebar att mannen inte längre hade rätt att använda våld mot sin hustru. I hundratals år hade mannen genom sin position som make och hushållets föreskrivna överhuvud haft rätt att använda våld mot sin hustru. Det fanns emellertid gränser för detta våld. Enligt 1734 års lag hade denna gräns passerats då mannens våld ledde till att hustrun blev "blå och blodig, lam eller lytt". 1864 hade alltså denna lag inskräpts, varför det inte längre var legalt att överhuvudtaget bruka våld mot sin hustru, inte ens inom vissa ramar.^[1]

Så såg samhällets institutionaliserade norm ut efter 1864. Men hur såg det ut i människors levda kulturer, i deras vardagsliv och äktenskap? Syftet i föreliggande artikel är att undersöka vilka uppfattningar (normer och föreställningar) om manligt, kvinnligt och mäns våld mot sina hustrur som kommer till uttryck i rättspraxis efter 1864. Mina frågeställningar kretsar dels kring konstruktionen av genus, dels kring gränserna för våldet och de strategier kvinnan använde för att undkomma mannens våld. Även de strategier och argument mannen använde i sitt försvar har studerats.

Jag har gjort en lokalhistorisk studie i vilken jag studerat rättsprotokoll från rådhusrätten i Växjö under perioderna 1865-1875, 1901- 1905 och 1915-1935. De fall jag funnit som behandlar mäns våld mot sina hustrur är från åren 1871, 1872, 1874, 1901, 1919 och 1920. Jag har även använt kompletterande och kontextualiserande källor som husförhörslängder, fattigvårdsprotokoll och lokala dagstidningar för att få en ökad inifrånförståelse, ett större empiriskt underlag och därmed säkrare tolkningar i analysen.

I min studie har jag arbetat utifrån några genusteoretiska antaganden inspirerad av Joan Scott, Yvonne Hirdman och Anita Göransson. Scotts genusdefinition vilar på två centrala begrepp: genus och makt. Hon menar att mening skapas genom konstruktioner av skillnader samt att dessa ordnas hierarkiskt inbördes, där den ena termen är överordnad och dominant, medan motsatsen är underordnad och ofta osynlig eller frånvarande.^[2]

Genusbegreppet betecknar alltså både vad som är skillnader mellan könen och en maktrelation. I Hirdmans begrepp "genuskontrakt" som reglerar relationen mellan könen, finns utrymme för förhandlingar om hur genusrelationen ska se ut på olika nivåer, tider, klasser, samhällen. Hon menar att: "Den potentiella konflikten finns i dess [kontraktets] gråzoner, dess suddiga områden, i försöken att se hur långt *han* och *hon* kan sträcka ut kontraktets innehåll till sin egen förmån".^[3] Det är individnivån jag främst intresserar mig för i denna aktörsinriktade studie, d.v.s. att på en mikronivå studera hur män och kvinnor förhandlade om sitt genuskontrakt, vad som betraktades som manligt och kvinnligt, var gränserna gick och vad som var förhandlingsbart.

För att förklara förändringen i genuskonstruktionen använder jag Göranssons teori om maktbaser. Hon menar att makten och könskonstruktionerna är fotade i en materiell verklighet och inte bara i språket eller diskurserna som poststrukturalisterna menar. Ett centralt antagande är att förändringen i genuskonstruktionen hänger samman med förändringar av samhällets maktbaser. Manligheten är närmare knuten till makten och förändras vanligen först. Därefter - i relation till manligheten - förändras kvinnligheten. Göransson menar vidare att det förekommer flera manligheter och kvinnligheter samtidigt

eftersom det finns en hierarki av maktbaser i samhället, där det dominerande könet i den dominerande klassen är hårdast knutet till de viktigaste maktresurserna.^[4] Klassbegreppet är centralt i min analys då jag dels utgår från att människor har olika möjligheter att agera utifrån sina materiella villkor, dels då synen på manligt, kvinnligt och våld varierade utifrån människors klasstillhörighet och andra positioner. Även den s.k. mansforskningen med företrädare som Robert W. Connell blir användbar för mitt syfte då jag utgår från att manlighet inte bara konstrueras i förhållande till det som betraktas som kvinnligt utan även i förhållande till det som betraktas som omanligt. Relationerna mellan olika slags manligheter blir således viktig för förståelsen av genuskonstruktionen.^[5]

Genom att studera rättspraxis kan man komma åt folkligt förankrade uppfattningar om lag och rätt som inte alltid överensstämde med lagens bokstav eller rättens uttolkande av den. Därför använder vissa forskare begreppen *legalitet* och *legitimitet* för att betona just denna skillnad, och lyfter därmed fram de motsättningar som kan finnas kring människors uppfattningar mellan lag och rätt.^[6] Mannens våld mot sin hustru var illegalt efter 1864, men betraktades kanske fortfarande som legitimt inom vissa ramar. Jag har använt dessa begrepp då jag menar att det möjliggör studiet av våldets gränser.

Manligt och kvinnligt - kontinuitet i konstruktionen av genus

Den dominerande synen som framträder i rättspraxis är att mannens våld mot sin hustru ses som omanligt, som ett oacceptabelt sätt att upprätthålla sin auktoritet och position som make i familjen. Det är bara mannen i det första fallet från 1871 som varken nekar eller skyller ifrån sig anklagelserna om våld mot hustrun. Detta kan tyda på att 1734 års lag om mannens rätt att använda våld emot sin hustru fortfarande levde kvar, vilket inte är märkligt då normer och värderingar är sega strukturer som tar lång tid att förändra. Även i flera av de andra vittnesmålen framträder implicit en syn att det är legitimt att vid vissa tillfällen tillgripa våld mot sina hustrur.

En tydlig genusnorm är att kvinnor inte bör använda våld, vara aggressiva eller visa vrede. Kvinnligt våld ses inte som positivt vare sig av män eller kvinnor, då det snarare är den tålmodiga och fredliga hustrun i offerrollen som prisas. Detta kvinnoideal är tydligt såväl inom arbetarklassen som i borgarklassen, men verkligheten - som den framstår i rättspraxis - är ofta en annan med trotsiga, grälände och t.o.m. våldsamma hustrur. Mannen i egenskap av familjens överhuvud skulle också enligt det rådande borgerliga manlighetsidealet vara rationell, behärskad och kontrollerad. Nykterhet blir mot bakgrund av detta ett eftersträvanvärt ideal, särskilt tydligt hos kyrkans män och bland borgerligheten, och i högre arbetarklasskikt, vilket framträder i såväl de tidiga som de senare fallen.

Inte bara genusdistinktioner är viktiga i konstruktionen av genus, utan även klassdistinktioner. I ett av fallen blir det särskilt tydligt hur en borgerlig manlighet konstrueras genom en social avgränsning mot en underordnad arbetarklassmanlighet. Det är boktryckare Nilsson och parkmästare Svantesson som vittnar i ett brev till förmån för Emma Karlsson som 1874 ansöker om skilsmässa från sin våldsamme man, bagaren Karl Erik Karlsson.^[7] Enligt vittnena har Karlsson fört ett "supigt, lastbart och tygellöst levnadssätt". Deras sympatier för hustrun går inte att ta miste på då mannen "ständigt röt, brummade och grälade på sin hustru". För mannens påstådda våld mot sin hustru intygar vittnena att "ofta under ruset slog han henne med vad vapen han överkom" tills hustrun blev "både blå och blodig". De manliga vittnenas distinktioner gentemot den manlighet Karlsson anses företräda kan också handla om att de själva i egenskap av lägre borgarklass befinner sig i en klassposition nära - inte minst rumsligt eftersom de var grannar - den arbetarklass som de vill distansera sig ifrån.^[8] Vad vi kan skönja är således ett klassspecifikt manlighetsideal. Att "ryta, brumma och gräla på sin hustru" sågs som omanligt i vittnenas ögon. Implicit tonar ett mer behärskat och kontrollerat manlighetsideal fram. Att hänge sig åt laster som alkohol på ett "tygellöst" sätt var alltså inget som anstod en riktig man. Tyglarna skulle inte vara lösa, de skulle hållas åtstramade och på så sätt kontrollera impulser och ett lastbart beteende så att det inte skenade iväg som hos bagare

Karlsson. Från 1850 -talet, menar James A Hammerton, kom våld alltmer att betraktas som den prövosten som skilde de råa männen från de respektabla.^[9] I det här fallet är det ingen tvekan om att Karlsson ansågs tillhöra den råa typen.

Att vara behärskad och kontrollerad är även en positiv kvinnlighetskonstruktion då uppbrusande och häftiga kvinnor ses som negativt. Som en följd av detta förväntas kvinnor, i högre utsträckning än män, att visa tolerans och förståelse när deras partner missköter sig och inte lever upp till förväntade genusnormer. Det betraktas som kvinnligt att vara såväl förlåtande som tystlåten och tålmodig.

Den ideala genusrelationen som den kommer till uttryck i rättspraxis är en komplementär, horisontell relation. Trots komplementariteten är genusrelationen hierarkisk, en vertikal relation, där det är mannen som förväntas vara familjens överhuvud, företrädare familjen i offentligheten och sörja för dess fortbestånd. Kvinnan förväntas underordna sig, lyda mannen och i hög grad stå ut med att han inte lever upp till förväntade genusnormer. Jonas Liljequist talar om "en hierarkisk ömsesidighet", där det var mannen som hade den formella makten i äktenskapet, men utifrån den överordnade positionen skulle han styra i endräkt och sämja med sin hustru.^[10] I samtliga av mina fall var mannen formellt överordnad sin hustru genom att han var hennes förmyndare. Först 1921 då mannens målsmanskap över hustrun upphörde fick makarna lika rättigheter inom äktenskapet.^[11]

Kontinuiteten i genuskonstruktionen förutsätter att det sker en ständig reproduktion av genus. Kvinnorna i flera av de studerade fallen bidrar till att reproducera sin egen underordning och mannens överordning genom att framställa sig som värnlösa, svaga och utsatta i förhållande till mannen. Genom att framställa sig själva som offer hade kvinnorna större möjligheter att få sympatier såväl från omgivningen som inför rätten varför det även kan ses som en strategi. Men också som uttryck för en återspeglning av de rådande strukturerna och genusnormerna. Trots det strategiska i att framställa sig som ett offer finns det ingen anledning att betvivla att de misshandlade kvinnorna verkligen kände sig hjälplösa och utsatta, vilket deras livssituation ofta vittnar om.

Kvinnorna i de studerade fallen ifrågasätter inte mannens rätt till auktoritet, utan snarare deras missbruk av den. I en patriarkalisk relation har inte bara den överordnade parten rätt att utöva makt, även den underordnade har rätt till ett visst skydd. Det är detta skydd kvinnorna kräver inför rätten, ett skydd att slippa våld och fylleri och att bli ordentligt försörjd. Man kan se det som att kvinnor efter 1864 fick en abstrakt rätt att slippa sina mäns våld då det blev straffrättsligt förbjudet. Samtidigt var kvinnors konkreta rätt till frihet från mannens våld fortfarande begränsad genom andra strukturer än just lagen om misshandel som t.ex. försörjningsmöjligheter, skilsmässa och myndighet.

I rättspraxis sker hela tiden en kamp om definitioner mellan vad som betraktas som kvinnligt/okvinnligt, manligt/omanligt. I sina uttalanden och handlingar är människor inbegripna i ett skapande av genus. Genom dikotomier som överordnad/underordnad, nykter/berusad, arbetsam/försumlig, våldsam/fredlig, lydig/olydig, värnlös/hotfull, produceras och reproduceras föreställningar om genus i en ständig konfliktfylld process. Att kvinnorna drar våldet inför rätta tyder på att de anser att genusrelationen eller genuskontraktet inte är som det borde vara. Att männen använder våld mot sina hustrur kan ses som ett svar på detsamma. En genuskonflikt uppstår då genusordningen på ett eller annat sätt utmanas och hotas, och våldet är ett möjligt utfall utav denna.

Våldet - legitimt eller illegitimt, offentligt eller privat?

Det är svårt att utifrån ett begränsat antal studerade fall dra några säkra slutsatser om eller hur mannens våld mot sin hustru eventuellt har förändrats över tid. Vad vi kan se är emellertid att våldet inte försvinner lagförändringen till trots. Enligt Monika Edgrens mening kan man i de av henne studerade rättsfallen från Norrköping se att anmärkningsvärt många kvinnor redan kring år 1865 stod som kärende i misshandelsmål mot sina män. Det ökade antalet är, enligt Edgrens mening, ett uttryck för att könskonflikten skärptes genom

att kvinnor fick en markant ökad möjlighet till arbete utanför hemmet efter 1850.^[12] Denna effekt av lagens införande märks det föga av i rådhusrätten i Växjö, där det första fallet av hustrumisshandel jag fann var från 1871. De skillnader som framträder mellan Edgrens och mina resultat, menar jag, kan ha berott dels på att gifta kvinnors försörjningsmöjligheter var färre i Växjö, som i motsats till Norrköping inte var en utpräglad industristad, dels på att det fanns större möjligheter till social kontroll i en småstad som Växjö. I min undersökning förefaller det som om mäns våld mot sina hustrur inte var ett vanligt problem i Växjö, varken under 1870- eller 1920 -talet. Åtminstone var det inte vanligt att det anmäldes och drogs inför rätta. Att jag enbart funnit sex fall behöver dock inte tyda på vare sig att mäns våld mot sina hustrur var ovanligt förekommande eller att kvinnor underdånigt fann sig i det våld de eventuellt utsattes för. Det enda antalet säger något om är hur benägna kvinnorna var att anmäla sina män, vilket inte är detsamma som hur vanligt förekommande våldet var.

Våldets villkorliga legitimitet

Mina resultat antyder att tidigare historisk forskning inte i tillräckligt hög utsträckning problematiserat våldet inom äktenskapet. Historiker har primärt koncentrerat sig på om våldet var accepterat eller oaccepterat och i liten utsträckning studerat vem som accepterade våldet, varför det accepterades eller i vilka sammanhang det sågs som legitimt eller illegitimt. Vidare har det legitima våldet definierats som antingen grovt eller lindrigt.^[13] Utifrån min analys av de studerade fallen, anser jag, att det är för enkelt att påstå att våldet var antingen legitimt eller illegitimt, accepterat eller oaccepterat. Det är en lika stor förenkling att påstå att våldet var antingen grovt eller lindrigt då det drogs inför rätta. Istället är det en mer komplex bild än så som framträder om man i analysen intresserar sig för nyanserna och inte bara de generella dragen.

Bland de tidiga fallen från 1870-talet finns kvinnor som drog våldet inför rätta först då det var grovt och hade lett till synliga skador, medan en annan hustru anmälde mannen då han uppträtt våldsamt och hotat henne med våld. Bland de misshandlande männen finns såväl föreställningar om att det är legitimt att misshandla sin hustru som att det inte är det. I de senare fallen har inte mycket ändrats i detta avseende. Kvinnornas uppfattning är dock i fyra av sex fall att de har blivit utsatta för grovt våld av sin make. Generellt sett skulle man därmed å ena sidan kunna säga att ett relativt grovt våld var legitimt eftersom det först var då som det drogs inför rätta. Å andra sidan tyder kvinnornas stämningsansökningar, deras övriga motståndsstrategier och vittnesmålen på att mäns våld eller hot om våld betraktades som illegitimt.

I de studerade fallen ser jag att fördömandet av mäns våld mot sina hustrur existerade parallellt med en acceptans och tolerans av detta våld. Därför vill jag påstå att man måste använda andra begrepp för att fånga denna komplexa syn på och bild av mäns våld mot kvinnor inom äktenskapet. Mitt förslag är att införa begreppen *villkorlig legitimitet* och *villkorlig illegitimitet*. Vid analysen av fallen blir det tydligt att såväl makarna som vittnen ansåg att våldet var legitimt under vissa villkor, medan samma våld under andra villkor och förhållanden betraktades som illegitimt. Ett sådant villkor kunde vara att hustrun inte uppfyllt rådande genusnormer genom att vara våldsamt, aggressiv eller misskött sina husmorsplikter. Hustrun kunde å sin sida se mannens våld som legitimt under vissa villkor, men inte under andra. När mannen t.ex. inte levde upp till genusnormen och makarnas genuskontrakt som försörjare - söp upp pengarna och lät bli att arbeta - sågs våldet av hustrun som illegitimt och drogs inför rätta.

För att konkretisera begreppets innebörd med ett belysande exempel ingriper vittnet fru Olga Persson vid ett tillfälle när hennes granne Elin Johansson hotas med våld av sin man. Bakgrunden till detta var, enligt Perssons mening, att mannen hade blivit ond på sin hustru som förbjudit honom att köpa vin. Hon beskriver vidare att "det hade sett ut som om svaranden [mannen] velat giva käranden [hustrun] ett slag" och för att förhindra detta hade hon själv "trätt emellan och fört dem åtskils". Perssons ingripande kan tolkas som att hon

ser mannens hot om våld som illegitimt. Å andra sidan ger hon implicit uttryck för en syn att samma våldshot var legitimt eftersom hustrun Elin Johansson hade brutit mot en genusnorm då hon "icke visat nog vänlighet och lugn mot [mannen] utan varit uppbrusande och häftig".^[14] Genom att bete sig okvinnligt begår hustrun ett brott mot en genusnorm och ruckar därmed på en genusordning. Vittnet Persson tycks mena att hustrun får räkna med att mannen kan använda våld för att återupprätta denna när hon säger att: "om hon skulle handla så mot sin man som käranden [hustrun Johansson] gjorde mot sin, skulle hon få stryk varje dag".^[15] Grannfruns förståelse tycks vara att det finns en hierarkisk genusordning inom äktenskapet, och för att den inte ska leda till våld bör den inte heller utmanas.

Villkoren för våldets legitimitet och illegitimitet är i samtliga studerade fall, på ett eller annat sätt, kopplade till genusordningen och de rådande genusnormerna. När de har utmanats eller brutits har ett villkor uppfyllts för att våldet ska betraktas som legitimt eller illegitimt. Kvinnan måste ha gjort sig skyldig till ett brott mot en genusordning eller genusnorm för att mannens våld ska betraktas som legitimt hos omgivningen. Mannen måste ha brutit mot en genusnorm för att kvinnan ska betrakta våldet som illegitimt och dra det inför rätta. Om kvinnan inte uppfyllt genusnormerna och utsätts för våld av mannen är den rådande uppfattningen att hon har sig själv att skylla. Andra forskare har visat på just detta samband, att hustrun själv ansågs ha orsakat våldet genom att inte uppföra sig i enlighet med genusnormerna.^[16] Min intention i analysen är att utveckla sambandet mellan genus och våld vidare genom att se det som ett uttryck för att våldets legitimitet var villkorlig.

Konstruktionen av genus blir relevant för att förstå våldet då vi har sett hur intimt förknippat våldet är med genusnormer och genusordningar. I de studerade fallen har våldet varit ett sätt att forma och påverka genusrelationen. Våldet har dels varit ett hot mot genusrelationen och genusordningen då hustrun inte såg våldet som legitimt och vill bryta relationen eller omförhandla genuskontraktet. Dels har våldet varit ett sätt för mannen att återupprätta en hotad genusordning. Våldet kan därmed ses som ett möjligt utfall då reproduktionen av genus och den rådande genusordningen med mannen som överordnad hotas. Mannens våld blir ett sätt att säkra reproduktionen av genusordningen och makarnas genuskontrakt.

I de studerade fallen är våldsamma män en genusföreställning, det är så människor anser att män är. Det är en speciell sorts man, oftast berusad och tillhörande de lägre samhällsklasserna. Genusnormen är vanligtvis en annan. Att män inte bör slå sina hustrur, och om de gör det bör det vara inom vissa ramar, vanligtvis så att inga synliga skador blir följden eller så att omgivningen inte störs. Även några av kvinnorna i mina studerade fall använder våld - oftast i självförsvar - men det är ingen allmän genusuppfattning och ses inte heller som en positiv konstruktion av kvinnlighet. När kvinnan brutit mot vissa genusnormer ses det av såväl mannen som av vittnen som legitimt att använda våld. Det finns alltså en koppling mellan kvinnans beteende och synen på mannens rätt att använda våld.

För de misshandlande männens syn på våldet är det dock bara i det första fallet från 1871 som mannen inte förnekar våldet eller på något annat sätt försöker urskulda sig. Alla de andra männen, i såväl de tidigare som de senare fallen, nekar till att de använt våld mot sin hustru eller skyller ifrån sig på hustrun. I fallet från 1871 hänvisar mannen implicit till en gammal husbonderätt att få aga sin hustru. Detta synsätt förefaller att avta över tid och i stället för att hänvisa till sin auktoritet och husbondemakt framställer sig männen snarare som underlägsna inför rätten, som offer för t.ex. alkoholen eller hustruns beteende. En ökad medvetenhet om att våld mot hustrun var illegalt och inte i överensstämmelse med manlighetsidealet kanske har varit orsaken till förändringen. Männen hade säkert mer att vinna på att framstå som offer än förövare i rätten. Ett rimligt antagande är också att männen verkligen upplevde sig själva som offer då majoriteten av dem hade problem att försörja sina familjer, hade alkoholproblem och var arbetslösa.

Utifrån en analys av rättsfallen förefaller det som om det var vanligt att män använde våld mot sina hustrur i syfte att återställa en hotad genusordning. I såväl de tidiga som i de senare fallen framträder män som kan ha upplevt sin manlighet och överordnade hushållsposition som hotad då de inte kunnat försörja sin familj, inte blivit åtlydda av sina hustrur som nekat dem alkohol, hotat att lämna dem, favoriserat andra män, misskött sina husmodersplikter. Männens våld kan ses som ett möjligt utfall av konflikter där genusordningen hotas, genusnormer utmanas och genuskontraktets gränser töjs ut. Vad dessa män ville ha, och vad konflikterna ofta handlade om var mat på bordet, ett välskött hushåll, brännvin, en snäll hustru, lugn och ro. Inte en rubbad genusordning eller skilsmässa. För att uppnå dessa önskingar tillgriper männen ibland våld.

I flera av fallen kopplas mannens våld ihop med alkohol. Det betyder dock inte, vilket några av fallen visar, att män bara slog sina hustrur när de var berusade eller att nyktra män inte använde våld.[\[17\]](#) För att återknyta till begreppet villkorlig legitimitet kan det snarare tolkas som att kvinnan såg mannens supande och de ekonomiska förluster det innebar som ett lika stort hot mot sin, och eventuella barns, existens som mannens våld. Vi kan därför se att kvinnor drog mannens våld inför rätta när han inte längre kunde uppfylla sina förväntade manliga plikter.

Våldet i offentligheten och bakom lyckta dörrar

Grannar och polis ingrep mot mannens våld både i ett av de tidigare och i ett av de senare fallen. Deras agerande skilde sig inte nämnvärt åt över tid och i båda fallen var det i äktenskap ur samhällets lägre skikt som utomstående ingrep. Grannars och vittnens syn på vad som var legitimt och illegitimt våld torde höra samman inte bara med lagens tillkomst, utan var också ett sätt att upprätthålla den sociala ordningen i grannskapet och lokalsamhället. Även polisens agerande kan ses i skenet av detta. Våldet som utspelade sig mellan makarna under båda perioderna var i högsta grad offentligt. Det kan förefalla som om våldet privatiserades över tid då det i fallet från 1920 utövades inom hemmets sfär utan närvarande vittnen. En annan förklaring än förändring över tid är klasstillhörighet. Ann-Catrin Östman visar i en artikel att män ur samhällets högre skikt, i hennes fall de besuttna bönderna till skillnad från de obesuttna, redan på 1700-talet var mer förskonade från social kontroll varför deras eventuella våld mot sina hustrur kunde förbli privat.[\[18\]](#)

Det sista av mina fall är från 1920 och tillika det enda som utgörs av ett par ur borgarklassen. Rättegången hölls bakom lyckta dörrar med makarna företrädna av ombud. Till skillnad från t.ex. makarna i fallet från 1901 och som tillhörde arbetarklassen slapp de att exponeras såväl inför rätten som i lokalpressens rapportering. Boendeförhållandena torde också haft betydelse då det var svårare för fattiga familjer som bodde trångt i dåliga bostäder att värna om sitt privatliv än vad det var för borgarklassen som bodde i stora och moderna lägenheter. Vad vi kan se i fallet från 1920 är alltså hur borgerligheten försöker värna om det mest privata och intima - här representerat av våldet - genom att på olika sätt avskilja det från offentligheten. Inom arbetarklassen gjordes det fortfarande synligt i rätten, lokalpressen och grannskapet. Anmärkningsvärt är också att de män som använt våld mot sina hustrur i offentligheten, inför vittnen och ibland utanför hemmets sfär, uppges alla ha varit berusade. Detta betyder dock inte att männen slog sina hustrur enbart då de var berusade eller på grund av att de var berusade, utan istället på att våldet under alkoholens inverkan blev mindre kontrollerat och därför synligt och offentligt.

Strategier - fly, fäktas, skiljas eller bliva i mannens våld?

Trots den låga anmälningsfrekvensen i Växjö under den period jag har studerat fanns det dock kvinnor som drog sina mäns våld inför rätta, vilket kan ses som en motståndsstrategi mot männens våld. Flera av kvinnorna använde mannens våld som en strategi för att få skilsmässa, vilket oftast lyckades efter upprepade varningar och medlingar inför kyrkorådet. Före 1915 var det dock svårare att tilldömas skilsmässa då kyrkans medgivande fortfarande krävdes för skilsmässodomen.[\[19\]](#) Det är endast två av sex fall, ett

från 1901 och ett från 1920, som kvinnan anmäler mannen för misshandel, d.v.s. för att ha brutit mot strafflagen. De övriga återfinns inte bland brottmålen, utan bland civilmålen då de drar fram mannens våld i samband med att de ansöker om skilsmässa. Detta tyder på att kvinnans syfte inte alltid var att få mannen straffad eller fängslad. Istället handlade det om att bli fri från mannens våld genom skilsmässa eller, som i de två fall där kvinnorna tog tillbaka sin anmälan, för att ge mannen ett incitament att bättra sig. Enligt Hammertons studie var det inte ovanligt att kvinnor använde sig av rätten just som en kanal för att varna sina män för att använda våld.[\[20\]](#)

Kvinnorna använder sig av liknande strategier under båda perioderna för att undkomma mannens våld. Jämte ansökan om skilsmässa flyr kvinnorna - om än tillfälligt - från sina makar, tar skydd hos grannar som även används som vittnen i rätten, vänder sig till polisen och försvarar sig med hjälp av våld. På olika sätt använder de den arsenal av motståndsstrategier som står till buds. I fallet från 1901 tvingas dock hustrun att ta in på försörjningsinrättning för att undslippa mannens våld. Det tyder på att hon inte hade några släktingar som kunde försörja henne, och vännerna vågade inte låta henne bo i deras hem. Denna kvinna och hustrun i fallet från 1920 låter dessutom läkare dokumentera de skador som uppstått som en strategi för att bli trodda inför rätten. Vi ser alltså hur de misshandlade kvinnorna handlar som aktiva medvetna subjekt för att förändra sin situation till det bättre, men samtidigt reproducerar några av dem den rådande genusordningen genom att t.ex. dra tillbaka sin anmälan och genom att framställa sig som värnlösa offer.

En annan strategi för både män och kvinnor under båda perioderna är att framställa den andra parten i en sämre dager genom att lyfta fram negativa manlighets- respektive kvinnlighetskonstruktioner inför rätten. För att styrka riktigheten av dessa tar man vittnen till hjälp. Kvinnor framställs som okvinnliga, som provocerande, bråkiga och dåliga husmödrar. Männerna å andra sidan framställs som våldsamma, alkoholiserade och försumliga. I samtliga fall hänvisas till en diskurs om såväl mäns som kvinnors plikter inom äktenskapet och till rådande genusnormer. I både ett av de tidigare och i ett av de senare fallen pekar kvinnan inte bara på mannens våld, utan även hans bristande försörjningsansvar. Kvinnorna hänvisar även till lagen, en institutionaliserad genusordning, för att få sina intressen tillgodosedda, vilket tyder på att de hade kännedom om vad som var legalt och illegalt. Troligtvis var det dock många kvinnor och män som inte hade kännedom om lagens existens. Detta antagande, menar jag, kan vara en av flera förklaringar till att kvinnor inte i större utsträckning drog männens våld inför rådhusrätten i Växjö. Även om de kände till lagen behöver det inte ha inneburit att de trodde att de själva hade en rätt att slippa våld, vilket Linda Gordons studerade fall tyder på.[\[21\]](#)

Inte bara tid har betydelse för hur kvinnors strategier gestaltar sig, även klass. För en hustru ur borgarklassen som hade tillgång till arbete och ägde sin lägenhet var det lättare att komma bort från mannens våld och klara sig själv, än för en arbetarhustru som var utan arbete, stödjande släktingar och bostad. Gemensamt för de misshandlade kvinnorna under båda perioderna är att det är först när det finns möjlighet till försörjning, antingen genom att kvinnan kunde arbeta själv eller bli försörjd av fattigvården eller välvilliga släktingar, som det blir möjligt att dra våldet inför rätta och att slippa "bliva i mannens våld".

Avslutning

1864 infördes en lag i Sverige som helt förbjöd mäns våld mot sina hustrur. Som vi har sett hade det under hundratals år varit mannens rätt att inom vissa ramar äga sin hustru. Denna hade nu försvunnit - åtminstone ur lagen - och var således inte längre en institutionaliserad norm. Men i människors vardag, i deras levda kulturer, var männens våld inom äktenskapet fortfarande en realitet för många kvinnor, vilket vi vet att det är än idag. En lagförändring och ett förbud ger uttryck för ett ideal om hur det bör vara men behöver inte säga så mycket om hur det egentligen förhåller sig.

Att det blev förbjudet att misshandla sin hustru 1864 kan ses som ett uttryck för de samhällsförändringar som var i vardande. Från att tidigare ha varit ett utpräglat

jordbrukssamhälle kom Sverige under 1800- och 1900-talet att successivt omvandlas till ett industrisamhälle. Maktbaserna förändrades från att ha varit knutna till jord till att bli hårdare knutna till lös egendom. Individen kom successivt att frigöras från det tidigare kollektiva hushållet och husbonderätten alltmer att inskränkas, vilket tar sig uttryck inte minst i hans förlorade rätt att aga underlydande. 1858 upphörde husagesystemet varvid husbonden inte längre hade rätt att aga sitt tjänstefolk och med 1864 års strafflag upphörde hans rätt att aga hustrun.[22] Denna lag kan dels ha varit ett uttryck för en strävan efter en ökad individualisering, men också ett sätt för staten att utöka och stärka sitt monopol på våldsanvändning.

Att den formella husbondemakten alltmer urholkades torde ha lett till en ny manlighetskonstruktion. Borgerligheten växte sig starkare, fick ökad politisk, ekonomisk och kulturell makt och deras manlighetsideal konstruerades i polemik med arbetarklassens och överklassens. Ett nytt manlighetsideal och kvinnlighetsideal uppkom inom borgerligheten och fick spridning jämte ett äktenskapsideal präglad av komplementaritet och fokus på känslor. Sett ur detta perspektiv torde lagtextförfattarna, som var ur samhällets övre skikt, ha påverkats, av tidens nya borgerliga ideal, vilket lett till att mannens rätt att aga sin hustru inte längre sågs som legitim. Detta är emellertid främst spekulationer men såväl engelsk och amerikansk forskning tyder på att våldet i en tid av sociala omvälvningar och oroligheter kom att projiceras på de lägre klasserna, varför lagstiftningen kan ses som en strävan att få dem att efterleva borgerliga familjeideal samtidigt som kontroll och disciplinering av de lägre klasserna intensifieras.[23]

© [Marie Eriksson](#)

[1] Hafström, Gerhard, *Den svenska familjerättens historia*, 1974, s. 52.

[2] Scott, Joan Wallach, *Gender and the politics of history*, 1988, s. 7.

[3] Hirdman, Yvonne, "Genussystemet. Reflexioner kring kvinnors underordning", i *Genus i historisk forskning*, Ericsson, Christina (red), 1993, s. 154.

[4] Göransson, Anita, "Mening, makt och materialitet. Ett försök att förena realistiska och poststrukturalistiska positioner", i *Häftan för kritiska studier* 4:98, 1998, s. 7 f.

[5] Connell, R.W., *Maskuliniteter*, 1996, s. 55 f.

[6] Lindström, Dag, "Oärliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättsskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden", i *Historisk tidskrift* 1994:4, 1994, s. 525.

[7] Av forskningsetiska skäl har jag fingerat både för- och efternamn på personerna i källmaterialet.

[8] Ekestam, Claes, "Rädd att falla: Gråtens och mansbildens sammanflätade historia", Berggren, Anne-Marie (red), *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, 1999, s. 171.

[9] Hammerton, James A, *Cruelty and companionship. Conflict in nineteenth-century married life*, 1992, s. 57.

[10] Liljequist, Jonas, " 'Den omvända hustrutukten'. En diskurs om manlighet, makt och auktoritet i Sverige från reformationstiden till 1800-talets början", opublicerad artikel, 2001, s. 11.

[11] Göransson, Anita, "Från släkt till marknad. Ägande, arbete och äktenskap på 1800-talet", i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Hirdman, Yvonne m.fl. (red), 1998, s. 111.

[12] Edgren, Monika, *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*, 1994, s. 154.

[13] Såväl Edgren som Horgby har undersökt samma tidsperiod som jag och de har båda studerat Norrköping. Trots det kommer de fram till olika slutsatser om mäns våld mot sina hustrur. Edgren hävdar att de vittnesmål hon studerat antyder att det inte var en allmänt vedertagen uppfattning att männen hade rätt att misshandla sina hustrur. I hennes studerade fall drog kvinnorna även lindrigare våld inför rätta. Horgby däremot menar att hans fallstudier visar att våldet var accepterat, samt att det var jämförelsevis grovt våld som anmäldes, Edgren, Monika, *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*, 1994, s. 120 f., Horgby, Björn,

Den disciplinerade arbetaren. Brottslighet och social förändring i Norrköping 1850-1910, 1986, s. 226.

[14] Rådhusrätten i Växjö, Civildombok 1 A 1919, AI 181, Mål nr. 225, 1919 05 05 .

[15] Rådhusrätten i Växjö, Civildombok 1 A 1919, AI 181, Mål nr. 225, 1919 05 05.

[16] Se t ex Lindström, Dag, "Oärliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättsskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden", i *Historisk tidskrift* 1994:4; Sjögren-Karlsson, Åsa, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle*, 1998; Edgren, Monika, *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*, 1994.

[17] I förhållandet alkohol och kvinnomisshandel finns det antropologisk forskning som visar att bruk av alkohol inte per automatik leder till aggressivitet eller våld, varför det går att se alkoholen som en ursäkt för - och som ett sätt att rationalisera våldsanvändning - istället för som en orsak till det, se t ex Gordon, Linda, *Heroes of their own lives. The politics and history of family violence*, 1989, s. 264 f; Eliasson, Mona, *Mäns våld mot kvinnor. En kunskapsöversikt om kvinnomisshandel och våldtäkt, dominans och kontroll*, 2000, s. 184 f.

[18] Östman, Ann-Catrin, "Oenighet och äkta kärlek.Tolkningar av äktenskapliga 'trätor' i ett 1700-tals agrarsamhälle", opublicerad artikel, 2001, s. 15.

[19] Bersbo, Zara, *Staten är min herde, mig skall intet fattas? En beteendeanalys av skilsmässotvister i Växjö perioden 1930-1970. Sett ur ett genusperspektiv med tyngdpunkt på välfärdsstaten*, opublicerad C-uppsats, Växjö universitet, 2001, s. 28 f.

[20] Hammerton, James A, *Cruelty and companionship. Conflict in nineteenth-century married life*, 1992, s. 40.

[21] Gordon, Linda, *Heroes of their own lives. The politics and history of family violence*, 1989, s. 256.

[22] Edgren, Monika, *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*, 1994, s. 120.

[23] Se t.ex. Gordon, Linda, *Heroes of their own lives. The politics and history of family violence*, 1989; Hammerton, James A, *Cruelty and companionship. Conflict in nineteenth-century married life*, 1992; Pleck, Elisabeth, *Domestic Tyranny.The making of social policy against family violence from colonial times to the present*, 1987.

Triangelns mellanrum - bisexuellt begär som kritik och teori

Av Malena Gustavson, Tema genus, Linköpings universitet [\[i\]](#)

Bisexualitet i betydelsen dubbelt begär brukar tolkas som en tudelning, en splittrad sexualitet som står och väger mellan två attraherande poler. Splittringen förstärks också med föreställningar om bisexuella som omogna, obestämda och kanske opålitliga gentemot dem som kommit ut som homosexuella. Sociologen Amber Ault pekar till exempel på hur bisexuella kvinnor i vissa lesbiska kretsar pekas ut som avvikare och hur bisexuella blir marginaliserade inom en redan marginaliserad grupp (Ault 1995). Marginaliseringen eller utanförskapet beror på att bisexuella antas kunna passera som heterosexuella. Jag återkommer till bisexualitetens gränspasserande och frågan om det heterosexuella privilegiet.

Uttalad kategori och tystnader

Många vill definiera och kontrollera sexualitet. Förutom vetenskapliga modeller, till exempel Kinseyskalan, som delar in sexuellt beteende på en glidande skala från noll till sex finns de vardagliga definitionerna, erfarenheterna och uttrycken. Dessa kan variera *beroende på vem som talar*. Frågan är vem som talar i följande definition ur Nationalencyklopedin:

bisexualitet (av lat. *bi-* 'två' och *sexualitet*), erotiskt intresse för båda könen, med förmåga till såväl hetero- som homosexuella relationer. Dessa relationer kan alternera eller existera parallellt. Inom sexologin betraktas vanligen bisexualitet antingen som en variant av heterosexualitet eller homosexualitet eller som en särskild, tredje form av sexuell identitet och orientering. Samhället intar ofta en mer positiv hållning till bisexualitet än till homosexualitet. /.../ (Nationalencyklopedin 1990:594)

Nationalencyklopedins mål är att upplysa om vetenskapliga fakta och kunskap. Upplysningen om bisexualitet i stycket är tillsynes objektiv och neutral och verkar ha formulerats utifrån en idé om korrekta fakta. Bisexualitet definieras här som *förmågan* att ha sexuella relationer med såväl kvinnor som män. Detta ska då, enligt texten praktiseras antingen som seriell monogami eller som flera parallella relationer. Att det även i homo- och heterosexuella relationer utövas seriell monogami eller relationer med flera partner samtidigt förblir oproblematiserat i Nationalencyklopedin. Andra former, som trekant och gruppsex nämns inte i NE.

Formuleringen "som en särskild, tredje form av sexuell identitet och orientering" säger egentligen ingenting om vad denna tredje form skulle innebära, vilket snarare säger något om de tomrum mellan dikotomin homo-hetero. I Nationalencyklopedin hävdas också att "samhället intar en mer positiv hållning till bisexualitet än till homosexualitet". Ett sådant påstående utgår från en heterosexuell norm, där samhället framstår som neutralt, utan laddning eller värdering. Påståendet utgår från en normativ och universalistisk maktposition som gör anspråk på att bedöma och diskriminera sexuell annorlundahet. Homo- och bisexuella kan ju inte rimligtvis räknas in i ett sådant samhälle. Hur göra en radikal biteoretisk kritik när det heterosexuella samhället intar som det verkar en "mer positiv hållning"?

Bisexuell kunskap

Bisexualitet som kritisk och teoretisk diskussion förhåller sig på olika sätt till feministisk teori och queerteori. Feministiska kunskapsmål syftar till att blottlägga de maktförhållanden som reproducerar genushierarkier, medan queerteorins huvudsakliga område är att dekonstruera heterosexuell normalitet, alltså att heterosexualitet inte är självklart eller naturligt utan en social och kulturell konstruktion. Gemensamt för feministisk teori, queer- och biteori är kritiken av maktrelationer som organiserar genus och sexualitet.

Biteorin, framför allt i England och USA, försöker framför allt lyfta fram representationer av bisexualitet och hur bisexualitet producerar ny kunskap i mellanrummet mellan homo-hetero (jfr Hemmings m fl. 1997). För bisexualitet är tystat och osynliggjort även i queerteorin och i feminismen, vilket innebär att den bisexuella erfarenheten och den bisexuella kunskapen inte har räknats. Biteorin menar att det tomrum som verkar finnas mellan dikotomin homo-hetero, t ex. i citatet från Nationalencyklopedin "en särskild tredje form" är istället en kunskapsarena som osynliggörs och negligeras inom genusforskning, sexualkunskap och kritisk sexualteori.

Ett bisexuellt kunskapsmål som jag vill peka på i min forskning är att rikta kritik mot hegemonisk tvåsamhet. Med tvåsamhet avser jag homo-, bi- och heterosexuella parrelationer. Tvåsamheten har få alternativa utmaningar i västerländsk kultur, eller rättare sagt, dessa alternativ kommer sällan till uttryck som ett legitimt eller socialt accepterat sätt att organisera relationer. Tvåsamheten grundar sig i en föreställning om en heterosexuell reproduktion, en föreställning om arbetsdelning och grundläggande skillnad mellan könen. Tillspetsat kan man uttrycka den traditionella tvåsamheten som ett sätt för fäder att kontrollera sin avkomma, sin hustrus och sin egen sexualitet, vilket också upprätthåller en androcentrisk ordning.

Tvåsamheten och trekanter

Tvåsamheten kan också ses som en performance eller en ritual som gör relationer meningsfulla i vår samtid. Om vi definierar vårt samhälle som androcentriskt, ett välde av kunskap, vanor och föreställningar som historiskt grundar sig på att gifta fäder har haft tolkningsföreträde till att definiera och utöva makt, kan vi anta att dessa män vid makten haft anledning att vara bekymrade. För hur ska monogamin kunna försäkras, hur ska ett androcentriskt styre kunna försvaras och hur blir heterosexualitet normalt?

Dessa queera frågor knyter an till den foucaultska traditionen om begär som motstånd mot normativa maktrelationer. Allt som hotar att destabilisera tvåsamheten blir farligt och lockande i klassisk tabuanda när det närmar sig gränsen för det otillåtna, och klassas som promiskuöst eller naturvidrigt. Detta kan länkas till sekelskiftets skräck för besudelse, som blev ett sätt att skilja natur från kultur (jfr Frykman & Löfgren 1979).

Jämför med triangeldramat, som är ett av de vanligaste teman i litteraturen enligt Litteraturforskaren Eve Kosofsky Sedgwick. Hon menar att begäret struktureras i en trianguläritet, som både bevarar heterosexuell tvåsamhet och sätter den på spel (Sedgwick 1985:21). Banden mellan de män, i konkurrens om kvinnan, uttrycker ett homosexuellt begär som måste avstyras och kvinnan måste därmed upprättas som ett föremål för åtrå. Eftersom heterosexualiteten i den romantiska litteraturen skall bestå måste männen rivalisera om att äga den åtrådda, vilket garanteras genom parbildningen.

Om man istället laddar triangeldramat med ett bisexuellt begär, menar biteoretikern Marjorie Garber, förskjuts också de inbördes relationerna och meningssammanhången (Garber 2000: 428). Symbolerna i triangeldramat får en annan innebörd, eftersom en erotisk laddning riktas mellan alla de involverade parterna. Detta ger möjlighet att kunna dekonstruera föreställningen om det heterosexuella privilegiet.

Heterosexuellt privilegium

Att passera som heterosexuell i en heteronormativ kontext är inte oproblematiskt. Heterosexuellt privilegium måste därför definieras (jfr Gustavson 1998). Om det betyder att slippa bli utpekad som avvikande betyder det att accepteras i ett heteronormativt samhälle, som utesluter bi- och homosexuellt begär, vilket knappast kan godtas ur en bisexuell position. Det heteronormativa samhällets välvilja blir då en tom, meningslös gest.

Om heterosexuellt privilegium betyder att reproducera ett system som i grund och botten är kvinnoförtryckande är det inte längre ett privilegium. Det heterosexuella privilegiet är alltså relationellt till kontexten. För att undgå ett cirkelresonemang finns det anledning att istället se bisexuellt gränsöverskridande ur ett annat perspektiv.

Om bisexualitet innebär att appropriera, det vill säga överta de homo- och heterosexuella praktikerna och diskurserna och göra dem till sina egna, blir bisexualitet en strategi som öppnar upp för alternativ och förhandling snarare än en kategoriskt gränsdragning. Gränserna blir luddiga och oanvändbara. Till exempel får parrelationer då en annan innebörd på grund av närvaron av begärets ambivalens och tvetydighet. Att på så sätt överskrida tvåsamhetens fundamentalism utgör bisexualitet ett motstånd där Nationalencyklopedins samhälle inte längre kan inta en positiv hållning.

© [Malena Gustavson](#)

Bibliografi

- Ault, Amber. 1995: "Hegemonic Discourse in an Oppositional Community: Lesbian Feminists and Bisexuality" I: *Rethinking Marxism. A Journal of Economics, Culture and Society*. Vol.8/1995 s. 107-122.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red). 1979: *Den kultiverade människan*. Liber läromedel. Lund.
- Garber, Marjorie. 2000: *Bisexuality and the eroticism of everyday life*. Routledge. New York.
- Gustavson, Malena . 1998: "Både varken eller - det dubbla begäret konceptualiserat" I: *S.C.R.A.M - Swedish Critical Art Magazine 2/1998*. Genarp.
- Gustavson, Malena. 2001: "...till tygellöst leverne: en bisexuell kritik av tvåsamhetens hegemoni" *Lambda Nordica 1-2 (2001)*, Stockholm.
- Hemmings, Clare. 1997: "Bisexual Theoretical Perspectives: Emergent and Contingent Relationships" I: *The Bisexual Imaginary. Representation, Identity and Desire*. Red. Bi Academic Invention. Cassell, London.
- Nationalencyklopedin 1990, vol 2. "bisexualitet" s. 594. Bra Böcker. Höganäs.*
- Sedgwick, Eve Kosofsky. 1985: *Between Men : English Litterature and Male Homosocial Desire*. Columbia University Press, New York.
- Storr, Merl. 1999: *Bisexuality. A Critical Reader*. Red. Merl Storr. Routledge. London, New York.

[1] Pappret utgår från min artikel "...till tygellöst leverne: en bisexuell kritik av tvåsamhetens hegemoni" *Lambda Nordica 1-2 (2001)*. Även nätpublicerad på <http://home.swipnet.se/pernin/mg/texts/lambda01.htm>

Kapitalismens kön. Genuskonstruktioner som integrerade delar av det kapitalistiska produktionssättet

Av Lars Hansson, historia, Växjö universitet

Detta paper är ett försök att presentera några centrala perspektiv ifrån den *värdekritiska* teoretiska riktning som utvecklats inom den tyska gruppen *KRISIS*.^[1] Utgångspunkten är en radikal kritik av kapitalismen som inte främst riktar in sig på kapitalets mervärdestilläggande utan mera fokuserar på varuproduktionen och den fetischistiska form som hänger samman med denna. *KRISIS* har riktat mycket kritik mot de hittillsvarande marxistiska teorierna för att de i stor utsträckning inte förmått kritisera det kapitalistiska produktionssättet i sin helhet, utan kritiken har framförts i inomkapitalistiska termer. Kapitalismens grundläggande mekanismer har därmed inte ifrågasatts. Det varukritiska perspektivet förmedlar dock inte bara en mer radikal kritik av det kapitalistiska produktionssättet och dess mekanismer.^[2] Inom ramen för denna teoribildning har Roswitha Scholtz i tidskriften *KRISIS* lanserat ett teorem som syftar till att integrera patriarkats- och kapitalismkritik, vilket benämns *avspaltningsteoremet*.

Värdekritiken

Roswitha Scholtz menar att 1990-talet har präglats av en "kulturalisering" av det sociala som bl. a. uttrycker sig i re-etnifiering men också i modet med (de-)konstruktivistiska ansatser, och detta inte bara inom feminismen. Först under senaste tid har kraven blivit starkare på att samhällsteoretiska dimensioner måste ges större roll. I globaliseringsproblematiken spelar den Marxska teorin åter en viss roll, om än mest som bakgrundsteori och i regulationsteoretisk och/eller keynsiansk domesticering.^[3]

Den "fundamentala värdekritiken" skiljer sig ifrån den gamla arbetarrörelsemarxismen framför allt därigenom att den inte bara ifrågasätter mervärdet utan helt enkelt ställer själva varuformen som församhälleligandepincip i det moderna världssamhället ifråga.^[4] Utifrån det värdekritiska perspektivet så betraktas inte bara den västliga världen som varuformig utan den östliga s.k. "socialismen" definieras också som ett specifikt varuproducerande system - ett slags inhämtande modernisering (nachholende Modernisierung) eller inhämtande usprunglig ackumulation.^[5]

I allmänhet har värdebegreppet positiv karaktär både inom den traditionella marxismen, feminismen och inom nationalekonomin. Så dock inte inom den fundamentala värdekritiken. Inom värdekritiken förstås värdet som uttryck för ett samhälleligt fetischförhållande och kritiseras som sådant. Under de förhållanden som råder vid varuproduktion för anonyma marknader sätter samhällsmedlemmarna in sina resurser inte efter ett gemensamt beslut för en förnuftig reproduktion av deras liv, utan de producerar isolerat från varandra varor som först genom utbytet på marknaden blir samhälleliga produkter. Eftersom dessa varor representerar "förflutet arbete" (förbrukande av abstrakt-mänsklig, samhällelig energi) så är de "värde", dvs de utgör en bestämd kvantitet utgiven samhällelig energi.^[6]

Värdeavspaltningstesens avser en "avspaltning" av det "kvinnliga", hushållsarbete etc ifrån värdet, ifrån det abstrakta arbetet och de därmed sammanhängande rationalitetsformerna, varvid bestämda kvinnligt konnoterade egenskaper som sinnlighet, känslsamhet osv tillskrivs kvinnan; mannen däremot står för förståndskraft, karaktärsstyrka, mod osv. Mannen likställdes i den moderna utvecklingen med kultur, kvinnan med natur. Värde och avspaltning står därmed i ett dialektiskt förhållande till varandra.^[7] Roswitha Scholtz ger i

sin första presentation av avspaltningsteoremet 1992 en kort historisk skiss över värdepatriarkatets historiska bakgrund som förtjänar att återges.

Värdepatriarkatets förhistoria och utveckling

Förutsättningarna för det värdeformiga kristligt-västerländska patriarkatet uppstod i det antika Grekland. Det intensifierande av varuutbyte som uppstod här befrämjade framväxten av en specifik "manlig"-varuformig rationalitet. I den geografiska sfären kring Egeiska havet uppstod först myntpräglingen som utgör en viktig förutsättning för ett abstrakt-rationellt ifrån myter upplöst tänkande. Varuutbytet och det därmed sammanhängande behovet av att kunna sluta avtal ledde till uppkomsten av ett rättsväsende och en offentlig sfär började formeras, vilken dock bara var tillgänglig för de manliga medborgarna medan kvinnorna var förvisade till hemmet. Redan här ser vi då en offentlig manlig sfär präglad av rationalitet mot vilken står en kvinnlig, privat avspaltad reproduktiv sfär.[\[8\]](#)

I och med de antika samhällenas undergång minskade varu- och penningbytet drastiskt och därmed förföll också den avskilda offentliga sfären i de grekisk-romerska samhällena. Under medeltiden fanns det länge kvar germanska "kvasi-matriarkala" relikter i samhället. Kvinnan var visserligen rättsligt underordnad sin man men hade dock en viss auktoritet i sitt hushåll, kvinnor kunde driva handel och yrkesmässig verksamhet, läke- och barnmorskeverksamhet var kvinnliga verksamheter. Det var under medeltiden framför allt i kyrkans lära som den antika negativa bilden av kvinnan "övervintrade".[\[9\]](#)

Kvinnans ställning var under medeltidens patriarkala förhållanden något motsägelsefull men i början av nya tiden försämrades deras ställning dramatiskt. Varuproduktion och penningekonomi bredde återigen ut sig och på nytt konstituerades en samhällelig offentlighet. Naturvetenskapernas roll ökade markant och det mera praktiskt inriktade tekniska vetandet förenades med utvidgandet av varuproduktionen, en utveckling som blev språngartad genom upptäckten av nya kontinenter. Kvinnornas ställning försämrades under denna utveckling och det kom t.o.m. att i form av häxförföljelserna bedrivs ett formligt förintelsefält mot det "kvinnliga".[\[10\]](#)

Den nya industrialiserade tidsålderns människa var därmed mannen vars uppgift var att behärska naturen och tillägna sig denna medan kvinnan, i häxans gestalt, symboliserade naturen. För att den nya tidens manliga rationalitet skulle kunna utbreda sig och bli dominerande var det nödvändigt att undanröja "kvinnan" och det hon representerade (det sinnliga, diffusa, oberäknliga, tillfälliga osv). I denna process tillägnade man sig med våld det empiriska medicinska vetandet från kvinnorna och med denna förvandling följde också ett helt annat slags relation till naturen.[\[11\]](#)

Den olikartade kunskapen om naturen hos de medeltida "visa kvinnorna" och även de patriarkalt tillskrivna "kvinnliga" egenskaperna framstod som hotande för det framväxande moderna samhället. Utifrån detta perspektiv är det fel att betrakta häxförföljelserna som en sista del av den mörka medeltiden. Tvärtom utgjorde dessa förföljelser ett första moderniseringsfenomen, ett slags mordisk förutsättning för den nya tidens framträngande manliga rationalitet. De drivande krafterna i denna utveckling var motsägelsefulla i sin ideologi, exempelvis var kyrkan visserligen fientlig gentemot de nya (naturvetenskapliga) idéerna, såtillvida att de ifrågasatte den religiösa världsbilden. Kyrkans roll var dock ambivalent eftersom den genom häxförföljelserna hjälpte till med förstörandet av den gamla magiska världsbilden. Kyrkan var därmed i detta avseende befrämjande för de nya makterna och idéerna och kan, trots dess "framstegsfientlighet", betraktas som en den tidiga moderniseringens bödelsdräng. Detta visar sig också därigenom att "häxvansinnet inte hade sitt ursprung i rurala områden, utan i de mest industriellt utvecklade och intellektuellt mest framskridna områdena i Europa."[\[12\]](#)

I reformationen individualiserades religionen och i detta sammanhang ändrades de patriarkala förhållandena rörande könsrollsförståelsen i kvalitativt avseende. Angreppet mot det "kvinnliga" visade sig som en tendens att domesticera kvinnan i egenskap av

naturväsen. Detta innebar att kvinnan som representant för naturen (och naturen som bestämelseplats för det kvinnliga) skulle föra en tämjd, förhemsligad och patriarkalt kontrollerad existens. Samtidigt med häxförföljelserna utvecklade sig också modersidealet som ny kvinnobild där Luther spelade en viktig roll för maternalismen. Kvinnan, och med henne sexualiteten och sinnligheten, kom att spärras in i den äktenskapliga enklaven.[\[13\]](#)

Bilden av den domesticerade borgerliga kvinnan uppstod, hon som skulle vara undergiven, kärleksfull och lydig men samtidigt inrymma en måttfull hemmavariant av lidelsefullhet och erotik. Upplysningens tidsålder medförde nästa steg i kvinnornas förhemsligandeprocess. Under andra hälften av 1700-talet utformades en kvinnobild som återigen gjorde kvinnan till naturväsen. Denna bild hade en ny kvalitet eftersom kvinnan nu av "av naturliga skäl" blev hustru, hemmafru och moder. Ett dubbelt kvinnobegrepp där kvinnan var både madonna och hora blev konserverat och befäst. Kvinnan tillskrevs återigen egenskaper som passivitet och emotionalitet, nu dock inom den trånga familjens krets, mannen däremot aktivitet och rationalitet i det begynnande industrisamhällets offentliga sfär. Följden härav blev en "polarisering av könskaraktärerna". Under 1800-talet blev det borgerliga modersyrket ännu viktigare och produktions- och reproduktionssfärerna skildes alltmer ifrån varandra. Domesticerandet av kvinnan gick under 1800-talet så långt att till och med den starka sexuella drift som länge tillskrivits henne fränkandes henne.[\[14\]](#)

Arbeterskornas läge var naturligtvis helt annorlunda än de borgerliga kvinnornas. Inom arbetarklassen genomfördes förhemsligandet av kvinnan i mycket ringare grad. Den begynnande manliga arbetarrörelsen förhöll sig, utifrån konkurrensgrunder, snarast reserverat emot arbetarskornas krav. Då en stark tendens inom arbetarrörelsen bestod i att integrera arbetarklassen som fullvärdig del i det borgerliga värdeförsamhälleligandet, så var det följdriktigt att de borgerliga könsrollsmönsterna reproducerades. "Kvinnofrågan" kom att underordnas "klassfrågan".[\[15\]](#)

Mannen är värdet

Utifrån vad som presenterats ovan går det att säga att mannen är värdet - "kapitalismens kön". Inte mannen som biologiskt väsen, utan mannen som historisk bärare av det värdeformiga förtingsligandet. Det var nästan uteslutande män, som uppträdde som initiatörer och verkställare av värdeförsamhälleligandet. De sätter, visserligen utan att veta det, igång fetischistiska mekanismer, vilka börjar föra ett allt starkare liv bakom deras rygg (och naturligtvis även kvinnornas). Eftersom kvinnan i denna process var satt som objektivt motväsen till den abstrakte "arbetaren", dvs hon skulle utföra "kvinnliga" understödjande aktiviteter i det fördolda och i underordnade positioner, så är den värdeformiga fetisch-konstruktionen redan vid basen könsmässigt assymetriskt organiserad och kommer att vara detta till sin undergång. Idag tycks tidpunkten vara nådd, när detta slut rycker närmare, eftersom mannen inte längre är herre varken över sig själv eller sitt självskapade monster. Mannen framstår därmed som trollkarlens lärling; det kommer bara ingen patriarkal trollkarlsmästare som kan ställa allt till rätta.[\[16\]](#)

Visserligen är det inte bara män som återfinns i det abstrakta "arbetets" sfär. Men den patriarkala basförutsättningen är därmed inte upplöst utan den har bara blivit prekär och konfliktbärande. Trots allt förvärsarbetande så har det abstrakta "arbetet" för kvinnor fram till idag inte samma identitetsstiftande makt som för män. Det visar sig att "arbetets" fetischism som tautologiskt självändamål och de därmed uppsatta framgångskriterierna just är förankrade i den enskilde mannens personlighet. Detta gäller naturligtvis speciellt för bärarna av de politiskt-ekonomiska och kulturella institutionerna, inte minst för den manlige teoretikern (varför de kvinnliga karriärerna inom dessa områden är utsatta för ett speciellt hårt anpassningstryck).[\[17\]](#) Vi ska nu övergå till att presentera några centrala drag i avspaltningsteoretiet såsom det i en modifierad form presenterats av Roswitha Scholtz i boken *Das Geschlecht des Kapitalismus* 2000 (Kapitalismens kön).

Den modifierade värdeavspaltningsteorin

- Detta teoretiska perspektiv på de hierarkiska genusrelationerna är inskränkt till de moderna varuproducerande samhällena, vilket innebär att återprojektioner på icke-moderna samhällen inte låter sig göras. Detta betyder inte att de moderna genusrelationerna inte har någon förhistoria; denna kan spåras ända tillbaka till antiken. Men genusrelationerna antar i det moderna samhället, där varuproduktionen förallmänligas, en helt ny kvalitet. Det abstrakta arbetet blir till självändamål och den produktiva och reproduktiva sfären separeras varvid "mannen" tillskrivs produktions sfären och den offentliga sfären överhuvudtaget, medan "kvinnan" blir förvisad till den mindre värderade reproduktiva sfären. [18]
- Genus ska i detta teoretiska sammanhang inte betraktas som en social strukturkategori i likhet med exempelvis klass. Istället fungerar *värdeavspaltningen* som en grundläggande formprincip som strukturerar hela samhället och som sådan ska kritiseras och principiellt ställas ifråga. Med värdeavspaltning menas att "kvinnliga" reproduktiva aktiviteter och även med dessa förbundna känslor, egenskaper, hållningar osv (t.ex. sinnlighet, känslsamhet, omsorgstänkande) strukturellt avspaltas från värdet och det abstrakta arbetet. De "kvinnliga" reproduktionsaktiviteterna har sålunda en kvalitativt, innehållsligt och formmässigt annan form än det abstrakta arbetet. Detta innebär att de helt enkelt inte kan subsumeras under arbetsbegreppet. [19]
- Värde och avspaltning står i ett dialektiskt förhållande till varandra, de förutsätter båda varandra, avspaltningen är inte underordnad värdet i teoretiskt avseende. Detta innebär att den politiska ekonomins kategorier inte räcker till för att analysera värdeavspaltningen. De "kvinnliga" aktiviteterna i reproduktionss sfären omfattar konsumtion, sinnlig njutning och reell förbrukning bortom den abstrakta värdeformen. Det är dock viktigt att beakta att konsumtionen och de "kvinnliga" reproduktiva aktiviteterna respektive varuformen betingar varandra och utgör immanenta kategorier i det varuproducerande patriarkatet. På grundval av detta är det viktigt att även den avspaltade sfären ifrågasätts eftersom det "kvinnliga" på intet sätt står för något *bättre*, utan det är istället fråga om att överskrida hela det totala sammanhanget. Värdeavspaltningen innebär dock även att bestämda lägre värderade egenskaper, hållningar, känslor (sinnlighet, karaktärs- och förståndssvagheter, passivitet osv) tillskrivs kvinnan inom det varuproducerande patriarkatet, samtidigt som de avskiljs från det manliga, moderna subjektet. Dessa genus specifika tillskrivningar karaktäriserar det varuproducerande patriarkatet som helhet. [20]
- Det varuproducerande patriarkatet ska utifrån detta perspektiv förstås som en omfattande civilisationsmodell. Ifrån Frigga Haug övertas i detta sammanhang följande antaganden: I det varuproducerande patriarkatet är politik och ekonomi tillskrivna mannen, manlig sexualitet definieras som subjektartad, aggressiv och våldsam, kvinnor däremot som objekt, som enbart kropp. Mannen ses därmed som människa, tänkare/kroppsovervinnare, kvinnan å andra sidan som icke-människa, som kropp. Krig är manligt konnoterat, kvinnor däremot gäller för att vara fridsamma, passiva, viljelösa, själlösa, medan männen strävar mot rykte, tapperhet och odödliga dåd. Mannen framställs som hjälte och verksam varvid naturen skall behärskas och underkastas produktiva krav. Prestationsförmåga, rationellt företagsekonomiskt tidsanvändande, konkurrens och profitsträvande är manligt definierade, varför det kan vara riktigt att benämna manligt genus som "kapitalismens kön". Den dualistiska förståelsen av manlighet och kvinnlighet utgör den dominerande föreställningen om kön överhuvudtaget i det moderna samhället. Den varuproducerande civilisationsmodellen har som förutsättning kvinnonedvärdering, marginalisering av kvinnor såväl som nedvärderande av sociala relationer och naturen; det som hör samman med de sistnämnda avgränsas till reproduktionss sfären. [21]
- Det varuproducerande patriarkatet kan inte existera utan att bestämda aktiviteter och

förhållningsformer som "kärlek", omvårdnad etc, avgränsas till områden vilka är motsatta värde logiken - dvs den reproduktiva sfären, privatsfären, familjen. Vissa personer tillskrivs så dessa avspaltade egenskaper vilka därmed utgör "värdets" motsatser - kvinnorna.[\[22\]](#)

- Avspaltningen är en förutsättning för att det livsvärldsliga, det icke-analytiska, det begreppsligt icke-gripbara blir negligerade och icke-uppmärksammade i de manligt dominerade områdena som vetenskap, ekonomi och politik.[\[23\]](#)
- Värdeavspaltningsteorin definierar två olika former av tidslogik. Den reproduktiva, privata sfärens tidsspenderande logik står i motsättning till tidssparandelogiken som råder i den offentliga sfären. Det varuproducerande produktionssättet karaktäriseras av ett hierarkiskt förhållande där tidssparandelogiken överordnas tidsspenderarlogiken, vilket får som konsekvens ett undertryckande av kvinnorna. Värdet, det abstrakta arbetet, "tidssparandelogiken" och marknaden som fungerar enligt räntabilitet, konkurrens- och profitperspektiv behöver sin motsats - hushållsarbetet - där det istället är fråga om att göra av med tid, och därmed behövs även kvinnor, som då tillskrivs motsatta egenskaper än män.[\[24\]](#)
- Värdeavspaltningen måste alltså allmänt betraktas som formprocess för det varuproducerande patriarkatet, även om man inte kan bortse från att den patriarkala, värdeformiga utvecklingen förlöpt ojämnt i olika delar av världen. Det är också viktigt att i detta sammanhang beakta att relationerna kvinna - man och föreställningen om manlighet och kvinnlighet även inom den västerländska moderna utvecklingen inte alltid sett ut på samma sätt. Först under 1700-talet bildades det moderna två-könssystemet. Tidigare gällde kvinnor snarare som en mindre värd man, därför går det att tala om en en-köns-modell under förborgerliga tider. Även om kvinnor gällde som mindervärdiga före det varuproducerande samhället så hade de dock flera möjligheter att utöva inflytande, innan en modern offentlighet ännu hade formerat sig. Mannen hade under förmodern tid snarast en symbolisk förrangsställning. De kvinnliga aktiviteterna var inte heller lägre värderade än de manliga - kvinnornas bidrag till reproduktionen tillmättes samma värde som männens.[\[25\]](#)
- Om de moderna polära genusrelationerna först inskränktes till borgerligheten, så utbreddes de alltmer genom att kärnfamiljen spreds till alla skikt och klasser. Den sista fasen utgjorde den fordristiska utvecklingen under 1950-talet som innebar intensifiering av industrirationaliseringen och ett expanderande konsumtionsamhälle. Värdeavspaltningen är därmed inte någon förstelnad struktur utan istället en process. I den postmoderna fasen så visar sig en ny fas då kvinnorna drabbas av "dubbelt församhälleligande". Från 1950-talet kom kvinnor i allt högre grad att integreras i den offentliga sfären, dock fortfor kvinnorna att vara ansvariga för hushåll och barn, till skillnad från männen. Kvinnorna återfanns inte heller i någon nämnvärd utsträckning vid maktpositioner i den offentliga sfären.[\[26\]](#)
- Värdeavspaltningsteorin har en långtgående emancipatorisk målsättning. Dess mål är upphävandet av värdeavspaltningens formen, dvs det reella övervinnandet av social manlighet och kvinnlighet så som de framställts i det patriarkala moderna och postmoderna samhället och de med manligheten och kvinnligheten förbundna och föreskrivna sexualiteterna. Detta skulle innebära ett avskaffande av det abstrakta arbetet, "hushållsarbetet", familjen, kvinnornas "dubbla församhälleligande" och de rådande genusföreställningarna med tillhörande psykosociala konstitutioner. Roswitha Scholtz menar att de förändringar vi sett av det varuproducerande patriarkatet under senare tid inte tenderar emot dettas upphävande, utan snarare mot patriarkatets "förvildande" i samband med en globalisering som skapar ett slags kasinokapitalism.[\[27\]](#)

Litteratur

Kurz, Robert: *Die Herrschaft der toten Dinge. Kritische Anmerkungen zur neueren Produktivkraft-Kritik und Entgesellschaftungs-Ideologie*, Marxistische Kritik nr 2, Januar 1987.

Kurz, Robert: "Postmarxism und Arbeitsfetisch", Krisis 15 1995.

Kurz, Robert: *Was ist Wertkritik*, www.Krisis.org 1998.

Scholtz, Roswitha: "Der Wert ist der Mann", Krisis 12 1992.

Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, Bad Honnef 2000.

[1] KRISIS-gruppens teoretiska texter finns till största delen tillgängliga (på tyska) gratis i fulltext på gruppens hemsida: www.krisis.org

[2] För vidare fördjupning se t. ex. Kurz, Robert: *Was ist Wertkritik*, Krisis 1998; Kurz, Robert: "Postmarxism und Arbeitsfetisch", Krisis 15 1995.

[3] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 5 f

[4] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 8

[5] Kurz, Robert: *Die Herrschaft der toten Dinge. Kritische Anmerkungen zur neueren Produktivkraft-Kritik und Entgesellschaftungs-Ideologie*, s: 6

[6] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 13

[7] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 9

[8] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 5 f

[9] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 6

[10] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 7

[11] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 7

[12] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 8

[13] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 9

[14] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 9 f

[15] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 11

[16] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 15

[17] Scholtz, Roswitha: *Der Wert ist der Mann*, s: 16

[18] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 108

[19] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 108 f

[20] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 109 f

[21] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 110 f

[22] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 114 f

[23] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 115

[24] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 116 f

[25] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 117 f

[26] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 118 f

[27] Scholtz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s: 120 f

Lokala genuskontrakt i förändring

Av Susanne Johansson, forskningsprogrammet *Svensk modell i förändring*, Arbetslivsinstitutet och Uppsala universitet

I denna artikel presenteras några resultat från ett forskningsprojekt som bland annat resulterade i en avhandling med titeln *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller - Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn* (Johansson 2000). Avhandlingen behandlar 1990-talets omvandling av den offentliga sektorn ur ett genusperspektiv. I avhandlingen analyseras såväl orsaker till strukturomvandlingen av offentliga sektorn som effekter av förändringsprocesserna. I denna artikel fokuseras främst sambandet mellan genuskontrakt och välfärdsmodeller som ett exempel på hur en kulturgeografisk studie påverkas av ett feministisk angreppssätt.

För att förstå effekter av en strukturomvandling när det gäller de offentliga verksamheterna är det viktigt att kartlägga och fastställa de förhållanden som rådde mellan stat, marknad, familj och övriga delar av det civila samhället vad gäller välfärdsrelaterade tjänster när omvandlingsprocessen startade. En grundläggande princip för välfärdsrelaterade tjänster i Sverige har varit att de varit både offentligt organiserade och producerade vilket till viss del förklarar det ofta synonyma användandet av begreppen offentliga tjänster och välfärdstjänster. Detta har i Sverige lett till framväxten av en stor offentlig sektor och även en hög förvärvsfrekvens för kvinnor. Den svenska utvecklingen analyseras här med utgångspunkt i det samspel mellan socialpolitiska stöd och de välfärdstjänster som uppstod och som är en betydande del av kvinnors arbetsmarknad.

Studien hade följaktligen som ambition att bidra till kunskapen om vilka effekter 1990-talets omvandling av offentlig sektor i Sverige har haft på kvinnors största delarbetsmarknad, med fokus på den kommunala verksamheten. Särskild vikt lades vid de lokala skillnaderna när det gäller sysselsättningsutvecklingen inom sektorn och graden av omorganisation.

Studiens syfte

Studien hade ett huvudsyfte och två delsyften. Huvudsyftet kan sammanfattas i det övergripande målet *att analysera de under 1990-talet förändrade förutsättningarna för produktionen av offentliga tjänster och dess effekter på främst kvinnors sysselsättningsmöjligheter*. Särskilt analyserades den könsvisa arbetsdelningen på de utvalda lokala arbetsmarknaderna, i vilka kvinnors största delarbetsmarknad, nämligen primärkommunal sektor valdes ut.

För att förstå kvinnors villkor på arbetsmarknaden är det av fundamental betydelse att få en klar uppfattning om hur arbetsfördelningen vad gäller de välfärdsrelaterade tjänsterna ser ut mellan familj, stat, marknad och övriga delar av det civila samhället. I ljuset av detta antagande var studiens ena delsyfte *att analysera 1990-talstendenserna i förhållande till den välfärdsmodell som Sverige tillhör, den så kallade Skandinaviska välfärdsmodellen* (Esping-Andersen 1991). Ett antagande i detta avseende var att 1990-talets avreglering och decentralisering av de offentliga verksamheterna lett till att det inte längre är fråga om en enda välfärdsmodell utan att det växt fram parallellt existerande lokala välfärdsmodeller. I detta sammanhang diskuteras om den skandinaviska välfärdsmodellen bör omdefinieras.

Den ansats som valts för att studera sambandet mellan välfärdsstaten och kvinnors arbetsmarknad utgår från Hirdmans teorier om genuskontrakt. Hirdman urskiljer olika samhälleliga genuskontrakt, definierat som "den sociala norm som vid olika tidpunkter

existerar vad gäller kön: plats, sysslor och egenskaper" (Hirdman 1990) Hirdman använder sig av begreppet genuskontrakt för att teoretisera maktrelationerna mellan män och kvinnor. Kontrakten bygger på en osynlig relation bestående av en övertagen, kulturellt nedärvd överenskommelse, ett slags (tvångs)band mellan två enheter. Det är viktigt att poängtera att kontraktet inte ska tolkas som ett kontrakt skrivet mellan två likvärdiga parter med samma möjligheter att påverka kontraktets innehåll. Hirdman poängterar att genuskontrakt bör uppfattas som en förenkling av en komplicerad verklighet och kan användas för att renodla och analysera det komplexa beroendet mellan män och kvinnor.

Den svenska välfärdsstatens historia delas in i olika epoker eller rättare sagt kontrakt; Husmoderskontraktet eller den andra historiska kompromissen (1930-60), Övergångsfasen (1950-60-talet), Jämlikhetskontraktet (1965-75/80), Jämställdhetskontraktet (1975/80-) (Hirdman 1990). Den konfliktlösning som valdes vid varje given tidpunkt ska, enligt Hirdmans mening, förstås i spänningsfältet mellan de integrerande krafterna (ekonomiska, demokratiska) och de segregande (genus) krafterna.

Genuskontraktsteorin formulerades i syfte att förklara ett historiskt förlopp, nämligen den svenska välfärdsstatens uppbyggnad. Samhällsutvecklingen gjorde att det rådande kontraktet kom i kris och det nya samhället krävde en "omförhandling" av relationerna mellan könen (Hirdman 1992). Hirdman skriver:

"När det gällde män och kvinnor, Man och Kvinna, var det som om det i praktiken fördes regelrätta förhandlingar om i stort sett varje samhälleligt (och privat) område och vilken plats kvinnor skulle ha. Det var emellertid oftast förhandlingar mellan män om kvinnor." (Hirdman 1992 s 6)

Den konfliktlösning som valdes vid den svenska välfärdsstatens uppkomst kännetecknas av att staten utgjorde en viktig partner i det kontrakt mellan könen som framförhandlades. Detta är en av de viktigaste dimensionerna av den svenska välfärdsstaten, en dimension som enligt Hirdman gör det möjligt att tala om "genuskontrakt på en abstrakt politisk nivå, dvs politiska, normerande föreställningar om män och kvinnor med bland annat konkreta styrande lagar, institutioner och reformer som följd" (Hirdman 1992 s 6). I och med 1990-talets decentraliserings process har mycket av beslutsfattandet vad gäller inriktningen och organisationen av välfärdstjänster förts ner på den kommunala nivån. Detta gör det angeläget att anlägga ett lokalt perspektiv på studier av välfärdsstatens utformning och innehåll eftersom förhandlingarna om arbetsdelningen mellan könen alltmer sker mellan kvinnor, män och den lokala staten. Det andra delsyftet är därför *att försöka förklara effekterna av pågående omstrukturering i termer av sambandet mellan de lokala välfärdsmodellerna och de lokala genuskontrakten*. Det vill säga, i vilken utsträckning kan de lokala utfallen förklaras med det förhandlingsläge som råder mellan kvinnor, män och den lokala staten? Kommunens sociala, ekonomiska och geografiska strukturer samspelar så att de bygger upp genusstrukturerade relationer med sin bas i det dagliga livet. Och eftersom platser skiljer sig åt vad gäller dessa strukturer så skapas skilda genusediteter på olika platser.

Välfärd i förändring

Vid en analys av 1900-talets samhällsutveckling i Sverige framstår framväxten av välfärdsstaten och den offentliga sektorns expansion som en av de mest fundamentala förändringarna. På samma sätt kännetecknas paradoxalt nog sista decenniet av samma århundrade av ett ifrågasättande av den svenska välfärdsmodellen, en ökad tilltro på marknadskrafter när det gäller välfärdsproduktionen och en växande kritik mot offentliga sektorns verksamheter, men kanske framförallt storleken på de offentliga verksamheterna. Det utmärkande för svensk ekonomi under 1990-talets första hälft var en stor och snabbt ökande statsskuld och ett stort budgetunderskott. Det huvudsakliga sättet att angripa detta problem, så som det redovisades i budgetpropositioner under dessa år, var sänkning av de offentliga utgifterna främst genom rationaliseringar och effektiviseringar inom den offentliga sektorn samt genom skattehöjningar (Regeringens budgetförslag (1989/90),

Regeringens budgetförslag 1991/92:150, Regeringens budgetförslag 1992/1993). Den offentliga sektorns storlek påstods vara en avgörande anledning till Sveriges ekonomiska kris och debatten spände mellan åsikten att den offentliga sektorn behövde krympas och uppfattningen att det krävdes en mer eller mindre total nedmontering av offentliga sektorn och en välfärd byggd på ett individuellt försäkringssystem (Antman 1993).^[1] En av de viktigaste samhällspolitiska frågorna under 1990-talet var, och är fortfarande, hur vården, omsorgen och utbildningen ska finansieras och i vilken regi den ska drivas.

Kris i genuskontraktet

Genuskontraktet påverkas av, och påverkar i sin tur, fördelningen av de reproduktiva uppgifterna mellan stat, marknad och familj. Forskning om beroendeförhållandet mellan den svenska välfärdsstaten, kvinnorna och männen påvisar ett dubbelt beroende mellan staten och kvinnorna, både i form av behovet av välfärdstjänster och av att kvinnor i stor utsträckning har staten som arbetsgivare. Flera politiska reformer har stött och underlättat kvinnligt förvärvsarbete, vilket hade till följd att den offentliga sektorn expanderade och skapade nya jobb som ofta besattes av just kvinnor, under den offentliga sektorns expansiva fas. Den offentliga sektorn stod strängt taget för huvuddelen av sysselsättningstillväxten från tidigt 1960-tal, och nästan hela ökningen har utgjorts av kvinnor. Resultatet blev att den offentliga sektorn i stor utsträckning kom att bestå av kvinnodominerade arbetsplatser. Sverige har också utmärkts av en kontinuerligt ökad kvinnlig förvärvsfrekvens från 1960 och fram till 1991 då trenden bröts (SCB:s årliga sysselsättningsstatistik 1990-1995). Det fanns ett stort behov av arbetskraft inom den offentliga sektorn under 1980-talet, vilket fick till följd att kvinnors och mäns sysselsättningsnivåer blev närmast identiska. När sedan neddragningarna inom offentlig sektor tog fart på allvar ledde detta till att den över trettioåriga trenden bröts och kvinnornas sysselsättningsnivå minskade med 10 procentenheter mellan 1990 och 1995. Antalet kvinnor inom den offentliga sektorn minskade med 128 000 på tre år (1992-1995), en minskning med 11 procent (Lagergren, M. Batljan, I. & Zavixic, S 1997).

Från att tidigare ha betraktats som en resurs som skulle uppmuntras till förvärvsarbete för att täcka behovet av arbetskraft inom svensk industri och den expanderande offentliga sektorn, framställs nu den arbetsmarknad som kvinnor främst arbetar inom som ett ekonomiskt problem (Freeman, R. Swedenborg, B. & Topel, R 1995). Under 1990-talets första hälft genomdrevs en rad reformer som innebar att villkoren för kvinnorna förändrades på olika nivåer. Det skedde en gradvis försämring av olika socialpolitiska stöd (bl a sänktes ersättningen vid sjuk- föräldra- och arbetslöshetsförsäkring successivt^[2]). Samtidigt har tusentals arbetstillfällen försvunnit inom den kvinnodominerade offentliga sektorn, vilket dessutom i många kommuner inneburit att utbudet av exempelvis barnomsorg har minskat eller att kvalitén försämrats. Den omvandling av den offentliga sektorn som pågick under 1990-talet påverkade sektorn både som arbetsmarknad och som välfärdsproducent. Förändringarna innebar en underminering av två viktiga grundpelare, arbetstillfällen och tillgång till barnomsorg, som gjort att kvinnor i Sverige har uppnått ett relativt stort mått av ekonomiskt oberoende. Det finns dessutom anledning att diskutera om genuskontraktet genom 1990-talets decentraliseringsprocess alltmer kommit att dikteras på en lokal nivå.

Frågan är hur reformarbetet tog sig uttryck i de olika kommunerna när det passerat de kommunala beslutsorganen och vad det i sin tur hade för effekt på den kommunala personalens sammansättning och omfattning.

Hur påverkade de olika reformerna kommunernas sätt att organisera produktionen av välfärdstjänster och vilka effekter hade de varierande lokala förutsättningarna på resultaten? Utfallet på en ort är bl a beroende av olika lokala förhållanden och faktorer som den politiska strukturen, den lokala arbetsmarknaden, ekonomiska förutsättningar, demografi (andel äldre, andel barn), lokala aktörer och den sociala strukturen inte minst vad gäller genusrelationer.

Presentation av kommunerna - urvalsprocessen

Med hjälp av olika urvalskriterier såsom kommuntyp, politisk tradition, andel kvinnor i offentlig verksamhet, andel förvärvsarbetande kvinnor 1990, andel i offentlig sektor valdes fyra kommuner ut som fallstudieområden, nämligen Botkyrka, Gnosjö, Pajala och Kalmar. Eftersom påverkan på kvinnors arbetsmarknad var en viktig faktor valdes kommuner som representerade olika typer av näringslivsstrukturer och där offentlig sektor hade olika stor betydelse. Graden av omorganisation och en utveckling mot ett större inslag av externa entreprenörer förutsågs variera mellan kommuner med olika politisk tradition, varför den politiska majoriteten i kommunen också var en utgångspunkt. Vidare bedömde jag det som viktigt med geografisk spridning, inte minst eftersom andelen offentliganställda var större i norr än i söder.

Tabell 1:2 Undersökningskommunerna år 1990.

Kommun	Kommuntyp	Politisk majoritet 1985-1995	Antal invånare	Andel kvinnor i offentlig sektor (inom parentes primärkommunal)	Andel förvärvsarbetande kvinnor	Syssels. förändr. inom offentlig sektor 1990-1993, i procent (inom parentes primärkommunal)
Botkyrka	Förorts-kommun	Överv. soc (borg 91_94)	68 600	70 (41,6)	77.4	-34,8 (-27)
Gnosjö	Industri-kommun	Lång borg. tradition	9 900	32.2 (21,2)	81.8	-7 (-9)
Kalmar	Större stad	Överv. soc (borg 91-94)	56 000	62.2 (21,3)	80.1	-20 (-5)
Pajala	Glesbygds-kommun	Lång soc. tradition	8 414	74.6 (47,7)	69.0	-24 (-7)

Källa: Regionalstatistiska databasen

Kvinnors förhandlingsläge gentemot den lokala staten

I inledningen definieras ramen för studien som den skandinaviska välfärdsmodellen, vilken är starkt knuten till det genuskontrakt som framförhandlades mellan kvinnor, män och staten under den svenska välfärdsstatens uppbyggnad. Under 1990-talet har decentraliseringen inneburit att kvinnornas villkor på arbetsmarknaden alltmer dikteras på en lokal nivå. Den fråga som infinner sig är vilket förhandlingsläge kvinnorna har haft gentemot den lokala staten i de fyra undersökta kommunerna. Resultaten från de statistiska analyserna och analysen av intervjuerna pekar på att de lokala villkoren för kvinnorna är tämligen disparata.

I Botkyrka är förvärvsfrekvensen låg för såväl män och kvinnor vid undersökningsperiodens början men sjunker mer för kvinnor än för män. Kommunen gör drastiska nedskärningar inom den kommunala verksamheten och nedskärningarna är störst inom de kvinnodominerade yrkena, såsom barnskötare och kontorspersonal. Kommunen har en ung befolkningsstruktur men behovet av barnomsorg dämpas som en konsekvens av den låga sysselsättningsnivån och den höga arbetslösheten. Vid intervjuerna hänvisar kommunledningen till den speciella befolkningsstrukturen i Botkyrka, preciserat som "en stor andel invandrarkvinnor som är hemma med sina barn", som en bidragande orsak till att

kommunen kunnat uppfylla barnomsorgslagen. Analysen av de personer som hade kommunen som arbetsgivare 1990 men inte 1995 visar att det finns en överrepresentation av personer med utomeuropeisk härkomst bland den avgående personalen. Sysselsättningen för kvinnorna minskar i Botkyrka och därmed minskar behovet av barnomsorg. Frågan är dock öppen om kvinnorna är hemma med sina barn frivilligt eller om de är det för att de har svårigheter att komma in på arbetsmarknaden. Problematiken är mer komplicerad än att "invandrarkvinnor" är hemma med sina barn och därför inte efterfrågar barnomsorg. På samma sätt som historieskrivningen visar att efterfrågan på all arbetskraft - inklusive gifta kvinnor - ledde till att den offentliga sektorn byggdes ut så leder tvärtom en minskad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft till att behovet av barnomsorg minskar.

Alla fyra kommunerna uppvisar exempel på sambandet mellan behovet av kvinnor som arbetskraft och synen på den kommunala verksamheten. I Gnosjö finns det ett stort behov av all arbetskraft. Förvärvsfrekvensen är hög för både män och kvinnor och kommunledningen fastslår att för att industrihjulen ska snurra måste den kommunala servicen fungera. Vård och omsorg är även något som fastslås vara kommunala uppgifter som inte ska styras av vinstintresse. Om även detta lokala exempel tolkas i termer av förutsättningarna för den svenska välfärdsstatens uppbyggnad, så är Gnosjö kommuns situation den att all arbetskraft behövs, inklusive kvinnor med små barn, och därför måste kringsservicen fungera.

I Pajala kommun är kvinnorna i mycket stor utsträckning anställda inom den offentliga sektorn. Den bild som växer fram av kvinnornas förhandlingsläge och det kontrakt som råder mellan kvinnorna i Pajala kommun och den lokala staten är mångtydigt. Utvecklingen på den lokala arbetsmarknaden i Pajala leder till att kvinnornas förvärvsfrekvens är högre än männens och männens arbetslöshet mycket högre än kvinnornas. Ur den synvinkeln kan kvinnorna betraktas som huvudförsörjare, men samtidigt är kvinnorna ofta anställda på tillfälliga kontrakt och på deltid. Det framgår också att kvinnorna använts som buffertarbetskraft i äldreomsorgen; tidigare hemarbetande kvinnor har arbetat som timanställda när kommunen har efterfrågat personal inom äldreomsorgen och dessa har inte varit registrerade som arbetslösa.

Kalmar kommun kan beskrivas som en genomsnittlig kommun där såväl befolkningsstruktur, näringslivsstruktur och sysselsättningsfrekvens ligger i nivån med riksgenomsnittet. Den har en traditionell könsuppdelning på arbetsmarknaden, där männens största näringsgren är tillverkningsindustrin, och kvinnornas hälso- och sjukvård samt sociala tjänster. I och med att kommunen prioriterar barn- och äldreomsorg, och låter de verksamheterna utvecklas efter behov, så leder könssegregeringen till att kommunen därmed också prioriterar de kvinnliga yrkesområdena. Det finns en klar uppfattning om vad som är kvinnliga och manliga yrken, som kommer till uttryck i fraser som "det är inom kvinnliga yrken som nyrekrytering skett, inte inom de manliga yrkena". Antalet sysselsatta män inom primärkommunal sektor minskar därför mer än antalet kvinnor som en följd av den könssegregerade arbetsmarknaden. Kalmarmodellen^[3] är mycket intressant i sammanhanget eftersom det är en arbetsmarknadspolitisk åtgärd som från början endast var riktad till Svenska kommunalarbetsförbundets medlemmar och därmed kvinnodominerade yrkesgrupper. Åtgärden initierades visserligen centralt, men anammades av Kalmar kommun med tanke på att det var kvinnors både hel- och deltidsarbetslöshet som ökade, något man hoppades modellen skulle motverka.

Genuskontraktens geografi - en öppning för vidare studier av de lokala genusstrukturernas samspel med de lokala välfärdssystemen

Vid analyser av välfärdssystem är det av största vikt att ta med i beräkningen vilka specifika modeller som står i fokus och vad dessa har för effekter beroende på befolkningens faktiska sammansättning i termer av kön, klass och etnicitet. Andra viktiga aspekter som bör tas hänsyn till i studier av välfärdsstaten är variationerna i den lokala, i denna studie kommunala, kontext i vilken samhällsförändringar äger rum. Det nationella

förändringsarbetet och omvärderingar av vad som är offentligt åtagande avspeglar sig i större eller mindre utsträckning på en lokal nivå. En viktig slutsats från de lokala studierna är att ingen av kommunerna kunde undgå de förändringar som initierades på den nationella nivån, men det är samtidigt klart och tydligt att det finns lokala strategier för att möta de övergripande förändringarna. Dessa strategier får effekter på de lokala genusrelationerna på arbetsmarknaden och på de lokala välfärdssystemen och därmed på det man kan kalla lokala genuskontrakt. Omvänt är de valda strategierna troligen samtidigt uttryck för de rådande sociala relationerna - inklusive genusrelationer - i det lokala samhället. Mera kunskap behövs dock för att med större precision karaktärisera kärnaspekter i utformandet av lokala genuskontrakt. Jag har i mina studier försökt fånga de formella kontrakten mellan kvinnorna och staten genom att analysera samspelet mellan de lokala välfärdssystemen och kvinnornas förhandlingsläge gentemot den lokala med särskild uppmärksamhet riktad mot förhållandena på arbetsmarknaden. Studien påvisar att kvinnors förhandlingsläge gentemot den lokala staten är en viktig del av de lokala genuskontrakten.

Kvinner reiser men blir ... Velferdsmodeller og genusrelasjoner i endring i Nordens utkantsområder

I ett nystartat forskningsprogram i Nordiska ministerrådets regi ska samspelet mellan det nordiska välfärdssystemet i förändring och de lokala genuskontrakten analyseras. Projektet bygger delvis på den kunskap som uppnåtts av tidigare redovisade studier. Det är ett nordiskt samarbetsprojekt med titeln *Kvinner reiser, men blir... Velferdsmodeller og genusrelasjoner i endring i Nordens utkantsområder* och är geografiskt avgränsad till Nordkalotten. Titeln syftar dels på att kvinnor i Nordens ytterområden rent fysiskt reser därifrån för att exempelvis skaffa sig högre utbildning medan männen blir kvar. Men titeln syftar också till att kvinnor har uppvisat en högre flexibilitet när det gäller anpassning till den nya näringsstrukturen i ytterområdena medan männen blir kvar i traditionella yrken med få framtidsutsikter.

De svenska studierna är lokaliserade till Norrlandskommunerna. Dessa kommuner har länge brottats med hög arbetslöshet och låga sysselsättningstal. Samtidigt finns det en generell utveckling att kvinnornas sysselsättningstal kommit att bli högre än männen i de flesta av norrlandskommunerna. Pajala tjänar som ett bra exempel på en typisk norrlandskommun. Kommunen var länge dominerad av skogsindustri. Så sent som 1990 sysselsatte primärnäringarna cirka 11 procent (19 procent av männen) av de förvärvsarbetande i Pajala; 1995 hade andelen minskat till drygt sju procent av samtliga förvärvsarbetande. Skogen var männens arbetsplats sedan generationer och det har varit svårt att hitta alternativ sysselsättning åt den stora andel arbetslösa män mellan 25 och 40 år som blivit friställda från skogsarbetet. Ett stort antal statliga jobb har också gått förlorade, som exempelvis arbeten inom tullverket vilket också var en manlig arbetsplats.

Sjuttio procent av de arbetslösa i Pajala kommun är män och de flesta av dessa är mellan 25 och 50 år gamla och har som framgått arbetat inom skogs- eller byggnadsverksamhet branscher som av tradition är mansdominerade. De arbeten som arbetsförmedlingen vanligtvis får in finns inom kommunsektorn, inom vård- och omsorgssektorn eller skola vilket är kvinnodominerade branscher. Det mest utmärkande är kanske trots allt att en stor andel av de sysselsatta i kommunen har sin sysselsättning inom den offentliga sektorn. Många av dessa har arbetsförmedlingen svårt att anvisa till exempel finns det inga arbetslösa lärare. Data- och teknikföretagen, ett område där nyetableringar skett, har också svårt att hitta folk från Pajala kommun med rätt utbildning. Mitt under 1990-talets lågkonjunktur startades många småföretag med hjälp av starta eget-bidrag och det har varit jämförelsevis få konkurser. Branscherna varierar, men har det gemensamt att det främst är kvinnor som startar företagen. Det är kvinnor som startar såväl hantverksföretag, floristföretag som dataföretag.

Att kvinnorna i någon mening blir försörjarna, i alla fall sett till inkomst av förvärvsarbete gör att de lokala genusrelationerna förändras. När den svenska välfärdsmodellen byggdes

upp var en tanken om den heltidsarbetande, fast anställda mannen med försörjningsansvar för familjen, där kvinnan möjligtvis bidrog till familjens ekonomi med deltidsarbete. Utvecklingen i Sverige visar att förändringar i det kapitalistiska systemet innebär förändringar i genuskontraktet.

"Man vill ju inte var någon käring"

Olika studier av maskulinitet och mansroller visar att männen i Norrbotten lever upp till traditionella bilder av maskulinitet och att denna maskulinitet reproduceras av den yngre generationen även om det inte är gynnsamt under rådande samhällsstruktur. Citatet ovan syftar på att Tornedalsmannen uppvisar en stor ovilja mot att göra saker som enligt de lokala normerna betraktas som kvinnogöra. De är ovilliga att skola om sig och skaffa sig ett annat yrke i rädsla över att förlora sin identitet.

Studien *Kvinner reiser men bli...* har det övergripande syftet att fokusera könssegregeringens betydelse för sysselsättningsutvecklingen i Norrbottens län och hur det lokala genuskontraktet påverkar och påverkas av förändringar på den postindustriella arbetsmarknaden.

© [Susanne Johansson](#)

Referenser

Antman, P. (red) (1993) *Systemskifte: fyra folkhemsdebatter*. Stockholm: Carlsson. Timbro.

Esping-Andersen, G. (1991) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Freeman, R. Swedenborg, B. & Topel R. (1995) *Välfärdsstat i omvandling - Amerikanskt perspektiv på den svenska modellen*. Nberrapporten. Stockholm: SNS (Studieförbundet Näringsliv och Samhälle).

Hirdman, Y. (1990) *Genussystemet*. Maktutredningen, slutrapport. SOU 1990:44

Hirdman, Y. & Åström, G. (1992) *Kontrakt i kris - Om kvinnors plats i välfärdsstaten*, Carlssons bokförlag, Helsingborg.

Johansson, S. (2000) *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller - Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn*. Doktorsavhandling, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, Geografiska regionstudier nr 40.

Lagergren, M. & Batljan, I. & Zavisic S. (1997) *Välfärden och samhällsekonomin*. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB.

Regeringens budgetförslag (1989/90): Finansplan och sammandrag. Sammanställd och utgiven av Finansdepartementet 1989/90. Stockholm: Fritzes.

Regeringens budgetförslag 1991/92:150. Finansplan och sammandrag. Sammanställd utgiven av Regeringskansliet. Stockholm: Fritzes.

Regeringens budgetförslag 1992/1993: Finansplan och sammandrag. Sammanställd och utgiven av Regeringskansliet. Stockholm : Fritzes.

Regeringens budgetförslag (1993/1994): Finansplan och sammandrag. Sammanställd och utgiven av Finansdepartementet. Stockholm: Fritzes.

Statistiska centralbyråns årliga sysselsättningsstatistik 1990-1995.

Berglund, A-K. Kramvig, B. & Johansson, S. (2001) *Women leave, men remain...Issues of Gender, Welfare and Labour Markets in the Nordic Periphery*. Beviljad ansökan. Nordiska ministerrådet. Velferdsforskningsprogrammet.

[1] Timbro - näringlivets tankesmedja var den offentliga välfärdens största antagonister och såg det civila samhället som ett alternativ till den svenska modellen. Socialstatsprojektet och Cityuniversitetet med personer som Hans Zetterberg i förgrunden drev också en hård debatt mot den svenska modellen.

[2] Sjuk- och föräldrapenning höjdes från 75 procent till 80 procent 1998, ersättningsnivån för a-kassan sjönk från 90 till 80 procent 1993 och till 75 procent 1996 och från 1997 blev den åter 80 procent.

[3] Modellen bygger på att hel- och deltidsarbetslösa som tillhör Svenska kommunalarbetsförbundet går in som så kallade kvalitetshöjare i den ordinarie kommunala verksamheten.

Ett värdigt offer? Om betydelsen av syn på offerskap för självmordsnära kvinnor med erfarenheter av sexualiserat våld.

Av Elisabeth Lindberg, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Kvinnors självmordsbeteenden är ett område som vi idag inte vet mycket om. I synnerhet gäller detta kunskap om och forskning kring de könskulturella sociala kontexter självmordsnära kvinnor lever inom och genom - de arenor där deras självmordstankar uppstår och omsätts i handling. Med projektet "På gränsen till självmord. En könsteoretisk studie av kvinnors självmordsbeteenden" avser jag att öka denna kunskap, genom att lyfta fram, analysera och problematisera kvinnors självmordstankar och -försök, sett i ljuset av kulturella normer för kön. Genom att analysera kvinnors självmordsbeteenden som processer vilka utspelar sig på olika arenor i sociala och könskulturella kontexter vill jag synliggöra hur (pre)suicidala processer och könsskapande processer integreras med och i varandra i kvinnors sätt att tänka och agera i förhållande till vilja och ovilja att leva. Ett fokus i projektet är relationen mellan kvinnors självmordsbeteenden och erfarenheter av sexualiserat våld.

Följande text är tänkt som en del av temaområdet "offerskap" inom detta projekt. Nämnas skall att texten är "work in progress", och de tentativa resultat som presenteras skall alltså betraktas som just preliminära. Att texten är "work in progress" har här även inneburit att det är en komprimerad version av de teoretiseringar och analyser jag arbetar med inom temaområdet som presenteras, vilka alltså kommer att utvecklas och presenteras i mer utförlig form senare. Även informantutsagorna är förkortade och reducerade i antal.

Den övergripande fråga denna text behandlar är: *Vad kan det innebära att tänka på sig själv i termer av offerskap när man har erfarenheter av sexualiserat våld?* Frågan ställs mot bakgrund av att det har visat sig finnas ett starkt statistiskt samband mellan kvinnors självmordstankar och -försök och deras erfarenheter av våld. Följande siffror ur studien *Slagen dam* (Lundgren m.fl., 2001) ger en bild av hur sambandet ser ut:

- 64 % av de kvinnor som gjort ett självmordsförsök har erfarenheter av våld
- det är mer än dubbelt så vanligt att de kvinnor som upplevt våld någon gång *funderat på* att ta sitt liv jämfört med kvinnor som inte rapporterat om sådana erfarenheter
- 60 % av de kvinnor som *försökt* ta sitt liv har utsatts för sexuellt våld
- 48 % har varit utsatta för fysiskt våld
- 42 % har utsatts för hot.

Hur skall man förstå denna relation mellan kvinnors självmordstankar och -försök och deras erfarenheter av våld? Om vi idag saknar kunskap om kvinnors självmordsbeteenden generellt, och speciellt vad gäller de könade kontexter där kvinnors självmordsbeteenden äger rum och utspelas, så kan man säga att kunskapen om denna relation mellan erfarenheter av våld och självmordsbeteenden är i det närmaste obefintlig. Trots den starka koppling som alltså finns här. Med denna text vill jag belysa hur kopplingen kan se ut - och hur vi kan förstå den.

Min utgångspunkt i projektet har varit att lyssna till de tankar kring sig själva och sina självmordsförsök som kvinnor med erfarenheter av sexualiserat våld ger uttryck för, för att på så sätt lyfta fram kvinnornas egna röster kring denna relation. Vad är det de berättar om när de ser på sig själva, sina erfarenheter av våld och sina självmordsförsök? Nästa steg har varit att försöka hitta ett sätt att förstå det de själva ibland har svårt att förstå; hur deras

tankar om identitet, våld och självmord hänger samman. I denna text närmar jag mig problematiken genom att analysera och problematisera kvinnornas berättelser i ljuset av *hur de förhåller sig till tanken om sig själv som ett offer* (för sexualiserat våld); vad kan det innebära att identifiera sig med alternativt ta avstånd från tanken på sig själv som ett offer? Bakgrunden till att jag valt att lyfta fram just offerskap som ett temaområde är att jag, genom att lyssna till kvinnornas berättelser, sett att självmordsbeteenden, erfarenheter av sexualiserat våld och förhållningssätt till offerskap verkar vara relaterade till varandra i berättelserna. Jag vill därför, genom att lyfta fram denna relation, försöka skapa en tolkningsram som kan ge en inblick i hur relationen kan ta sig uttryck och förstås, där kvinnornas röster kontextualiseras i de könskulturella sammanhang de förhåller sig till - där de iscensätts.

Vem är ett "riktigt" offer?

Några av kvinnorna jag intervjuat i projektet har under intervjun explicit talat kring sig själv i relation till en tänkt offerbild^[1], och på olika sätt förhållit sig till denna. Ett exempel på detta är Agneta, som varit utsatt för incest och senare även levtt i en misshandelsrelation. Agneta understryker i samband med vår intervju att jag *måste* tolka henne som ett offer, eftersom hon inte kunnat undvika att vara med om det hon varit med om. Hon är inte ansvarig för det som hänt henne, och som fortsätter att hända henne, hon måste därför förstås som ett offer, menar hon. I intervjun uttrycker hon detta bland annat på följande sätt:

jag känner mig helt ensam och utelämnad och också att jag känner mig straffad, att jag har liksom varit med om nåt som inte jag har kunnat påverka själv, ingen skyddade mig då, och nu ska jag bli straffad för det också

om det var så att alla tog ställning för offrens, alla som har varit utsatta för övergrepp eller kvinnomisshandel, då skulle det ju vara mycket lättare att ta sig ur, då hade ju jag kunnat säga till mina kompisar, då hade jag ju vågat göra det

Att vara ett offer är för Agneta att utsättas för något man inte själv kan styra över; hon resonerar i termer av möjlighet kontra icke möjlighet att kunna undvika att få de erfarenheter hon har, möjlighet kontra icke möjlighet att påverka situationen. Intressant i hennes berättelse är även att hon förhåller sig till en föreställning om att när omgivningen tror på en kvinnas berättelse om sexuella övergrepp (vilket implicerar att detta är långt ifrån självklart) riskerar kvinnan själv att skuldbeläggas för dessa erfarenheter.

Kan då Agneta sägas vara ett offer? Vad karaktäriserar egentligen ett "riktigt" offerskap; vem är ett "riktigt" offer och vem "får skylla sig själv"? Denna tillspetsade fråga har som syfte att lyfta fram (dolda) könsaspekter i föreställningar om "det riktiga offerskapet", föreställningar vilka komplicerar dels bilden av vem som kan förstås som ett "riktigt" offer, dels kvinnornas egna förståelser av sig själva i relation till denna tänkta offerbild. Anledningen till att jag lyfter fram dessa komplicerande omständigheter i förståelser av och föreställningar om offerskap är att de har konsekvenser för kvinnornas syn på sig själva, något som kommer till uttryck i deras tal om självmord. Genom att explicitgöra det implicit sagda i kvinnornas tal om vad som karaktäriserar "det riktiga offerskapet", eller det jag kommer att kalla ett "värdigt" offer, vill jag visa hur kön, identitet, självmord och offerskap är invävda i varandra, och därmed måste ses just i relation till varandra för att bli förståeliga. Med de citat från intervjuerna som närmast följer vill jag alltså explicitgöra vad jag ser som informanternas (implicita) bilder av hur ett värdigt offer ser ut, hur dessa bilder är knutna till större kulturella föreställningar om vem som är ett riktigt offer, och hur denna "individualiserade version av ett större kulturellt manuskript" samverkar med informanternas tankar om sig själva och sina självmordsförsök.

Marika, som har grova incesterfarenheter bakom sig och flera självmordsförsök, fick veta att hon fanns till för att tillfredsställa pappans alla behov (hon skulle vara hans dotter, hans

älskarinna, hans hustru, hans samtalspartner, m.m.), och att detta också var vad hon ville - det var vad pappan sa och det var även vad den egna kroppen tycktes visa henne. Ett exempel på hur Marika resonerar kring detta är följande citat ur intervjun:

Jaa, dels våldtog han [pappan] ju mig, han fick, han *fick* göra, göra såna saker ... om jag ville fortsätta att vara hans, prinsessa ... (mina kursiveringar)

Marika *lät* pappan våldta henne, eftersom hon ville fortsätta vara hans prinsessa. I själva sättet Marika uttrycker sig på ligger alltså att hon ser det som att det inte var pappan som tvingade sig på henne, utan att det var hon som tillät honom göra det. Ett annat exempel från intervjun med Marika, som också lyfter fram hur hon tog ansvar för situationen, och hur de skuld- och skamkänslor som därmed uppstod hos henne hänger samman med självmordsförsöken, är följande utdrag ur intervjun:

jag såg det som så att jag ställde ju upp på det, jag sa ju inte nej, vilket jag gjorde i och för sig, försökte göra, men det händ- han brydde sig inte om det ... så han inte gjorde, men i och med att jag var delaktig, jag var ju faktiskt en del av det hela, även om jag inte ville det, och, där kommer ju skulden in, och sen var det också vad han sa ... min pappa då, han ville jag ju tro på.

Elisabeth: På vilket sätt då?

Marika: ... Att det var jag som ville ... ha sex med honom, så ...

Min tolkning är att Marika resonerar kring att även om hon tvivlade på att det var detta hon ville, så gick hon ju faktiskt med på det; *för* att hon ville fortsätta vara pappas prinsessa, *för* att han inte skulle förgripa sig på hennes syskon (som han hotade med) och *för* att undvika det våld han också hotade med (och även utförde) om hon inte "ställde upp"[\[2\]](#). När Marika i vuxen ålder fick tillbaka minnena från övergreppen blev de skuld- och skamkänslor som härigenom uppstod det som under en period fick henne att inte orka med tanken på att fortsätta leva - dessa känslor blev alltså ett starkare hot mot hennes överlevnad än övergreppen i sig (även om man inte bör separera dessa från varandra).

Även de kvinnor som levt i misshandelsförhållanden har funderat kring sin egen roll i, i dessa fall, misshandelsrelationen, där de kan ge uttryck för att de provocerade fram våldet, var för krävande eller helt enkelt att de är ansvariga eftersom de ju valde att stanna kvar i relationen. Ett exempel på detta är Barbro. Precis som i intervjun med Marika kan vi se hur mannen tenderar att lägga ansvaret och skulden på kvinnan för såväl hans ageranden som för hur hela situationen ser ut:

... jag fick veta så mycket, hur dum jag var och, och det var jag som provocerade att han blev arg och, och mitt fel att vi, att vi hade ett sånt förhållande, som det var.

Då skrek han och, och tyckte det att 'Det där begriper du inte!', sånt där det är liksom inte- det är- till sist så trodde man ju att jag var så dum som jag var, att- som han sa att jag var, och att det var mitt fel att vi, att vi grälade och att det ...

Barbro lärde sig alltså att inte protestera, och att inte "vara provocerande" eftersom det skulle "tvinga" mannen att bli upprörd, hota henne och även slå henne. Barbro fick, och tog på sig, ett ansvar för att skapa lugn och ro i hemmet, genom att tänka sig för innan hon sade eller gjorde något (eller inte sade eller gjorde något) som kanske skulle göra mannen våldsam.[\[3\]](#)

D.v.s. mannens våld kom att ses som orsakat av henne, han blev inte ansvarig för sitt eget beteende.

Vad jag menar blir tydligt i citaten ovan är hur kvinnorna förhåller sig till, eller argumenterar mot bakgrund av, men även själva blir bärare av en (kulturell) föreställning

om att *kvinnor bär ansvar* för att hon blir utsatt för sexualiserat våld. De kvinnor jag talat med kan numera, på en nivå, se att de inte var ansvariga för det som skedde. Trots detta finns misstankar kvar hos dem om den egna skulden i de övergrepp som skett. Det är dessa misstankar - som de själva ibland har svårt att sätta ord på - som jag ser som implicita formuleringar av den kulturella kontext de lever i, eller individualiserade versioner av ett större kulturellt manuskript för diskursiva normativa praktiker.

"Att förhandla med skuldfrågan". Ett försök att skapa en tolkningsram till informantrösterna.

Är då kvinnorna "riktiga" offer, eller får de "skylla sig själva"? Min tolkning är att de, som de själva ser det, har svårt att ta plats på vad som kanske skulle kunna kallas "det värdiga offrets arena". Den tolkningen baserar jag på de funderingar de har kring den egna skulden i, det egna ansvaret för, att övergreppen skedde. [4] Som jag ser det finns en gemensam nämnare för dessa funderingar i det att de cirklar kring olika omständigheter som *förmildrar mannens roll* i de övergrepp han utsatt flickan/kvinnan för, och som *förskjuter skuldfrågan till flickans/kvinnans roll* i att hon blev utsatt. De omständigheter jag menar att kvinnorna förhandlar med är:

- *den egna medverkan* i de övergrepp som skedde
- att man *inte försvarade sig* tillräckligt
- att man *provocerade fram våldet*
- att man *faktiskt valde att stanna kvar* i en misshandelsrelation

Kvinnorna har alltså svårt att se sig själva som befriade från ansvar för de övergrepp de varit utsatta för. Vad jag då undrar är: Hur kan man förstå detta? Hur kan man förstå att mannen som utfört övergreppen *inte* är den som ses som ansvarig för sina handlingar? Hur kan man förstå att kvinnorna tar på sig ansvar för övergrepp de utsatts för, även när övergreppen börjat innan flickan fyllt ett år?

Mitt sätt att närma mig denna problematik är här att se på det i termer av att kvinnorna på olika sätt förhandlar med *å ena sidan* bilden av sig själv som ett offer för sexualiserat våld, och *å andra sidan* en internaliserad kulturell föreställning om vem som är ett värdigt ("riktigt") offer. Med hjälp av en "diskussion" med olika forskare försöker jag utveckla en tolkningsram för att kunna förstå denna tvetydighet i kvinnornas röster. Det jag sett hittills, det tolkningsramen hitintills handlar om är att kvinnorna förhåller sig till:

- regler som föreskriver mäns rätt till *maktutövning* (Jeff Hearn, 1996)
- att män förväntas ha en större rätt till *handlingsutrymme* än vad som gäller för kvinnor (Jeff Hearn, 1996, Stina Jeffner, 1997)
- tanken om mäns naturliga sexualdrift som de när som helst kan falla offer för och som det därför är kvinnornas ansvar att akta sig för och under inga omständigheter utmana (Stina Jeffner, 1997)
- tanken om att män förväntas *vara* på vissa sätt, medan kvinnor förväntas anpassa sig efter detta för att inte riskera att bli utsatta för övergrepp (Stina Jeffner, 1997, Eva Lundgren, 1993)
- en underliggande förväntning om könens komplementaritet där kvinnor är (måste vara) vad män *inte* är (inte förväntas kunna vara). (Eva Lundgren, 1993, Elisabeth Lindberg, under tillkomst)

Jag skall helt kort försöka sammanfatta hur jag ser på dessa olika aspekter i tolkningsramen, hur jag menar att de olika forskarrösterna hänger samman i denna ram, samt hur jag menar att tolkningsramen kan fungera som begripliggörande informantutsagorna. Påpekas bör dock att denna tolkningsram ännu är under utveckling.

Genom det resonemang Stina Jeffner för i sin avhandling *"Liksom våldtäkt typ". Om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt* (1997), kring

vad som skulle kunna kallas "förmildrande omständigheter" vid våldtäkt, kan en ingång skapas till hur man kan förstå de sätt att resonera som informantutsagorna här ger uttryck för - att kvinnorna tar på sig ansvar för övergrepp de utsatts för, och att männen till stor del ansvarsbefrias av såväl sig själva (tycks det som) som av de kvinnor de förgripit sig på. Jeffner visar i sin avhandling hur kvinnor förväntas anpassa sig efter regler som skapats av män och med män som tänkta subjekt på scenen. Hon börjar med att visa hur ungdomar på en principiell nivå helt tar avstånd från våldtäkt, som då definieras som "allt sexuellt som sker efter det att tjejen har sagt nej" (Jeffner, 1997:189). Men, vid en närmare analys visar det sig att detta är något som är öppet för förhandlingar och omtolkningar. Det "beror nu på"; om en våldtäkt skall förstås som en våldtäkt är beroende av vilka omständigheter som har förelegat. På en konkret nivå spelar det alltså stor roll under vilka omständigheter "den förmenta" våldtäkten har begåtts. Jeffner visar hur olika kulturella koder för (hetero)sexuell samhandling och normer för kön är djupt invävda i förhandlingarna om en våldtäkt anses vara en våldtäkt eller ej. Hon tar bl.a. upp att ungdomarna förhåller sig till huruvida tjejen varit berusad, om hon tidigare haft flera sexuella relationer, hur hon agerat innan "den förmenta" våldtäkten, m.m. Fokus för om en våldtäkt skall förstås som en våldtäkt eller ej kommer således att ligga på tjejen - inte killen som utfört handlingen.

Aktörernas praktiker förstår jag, i enlighet med Jeffner, genom de olika kulturella normer och koder för kön och (hetero)sexuell samhandling som de förhandlar sina erfarenheter gentemot. Detta innebär bl.a. att aktörerna (kvinnor såväl som män) förhåller sig till regler som föreskriver *mäns rätt till maktutövning*, vilket inkluderar våld och hot om våld; till mäns "*förgivettagna makttillgång*", vilket ger män ett större handlingsutrymme än vad som gäller för kvinnor; till tanken om *mäns naturliga sexualdrift*, en drift män inte förväntas kunna kontrollera då den ses som biologiskt betingad, vilken kan "lockas fram" av "utmanande" beteenden eller symboler från kvinnor, och som därmed görs till kvinnornas ansvar att akta sig för.

De förhåller sig till tanken om att *män* förväntas *vara* på vissa sätt, medan *kvinnor* förväntas *anpassa sig* efter detta, bl.a. för att inte riskera att bli utsatta för övergrepp. I kvinnornas berättelser finns en underliggande, implicit, förståelse eller förväntning, om könsens komplementaritet där kvinnor är (måste vara) vad män *inte* är (inte kan förväntas vara). Denna komplementaritetstanke är lokaliserad i en patriarkal struktur där män som grupp har mer makt och större rättigheter än kvinnor som grupp, och där en del i detta handlar om mäns förväntade rättighet (och skyldighet) att "om så behövs" bruka våld för att bevara könsmaktordningen: Där män har en "självklar" maktposition visavi kvinnor får män rätt att definiera och kontrollera ett för kvinnor och män gemensamt handlingsutrymme. Det sexualiserade våldet underlättas av tanken om att män inte förväntas kunna kontrollera sina sexualdrifter och därmed inte heller behöver ta ansvar för "handlingar utförda i sexualitetens tecken" (sexuella övergrepp, våld och hot om våld - fysiskt såväl som psykiskt). Mäns rätt att själva definiera sitt handlingsutrymme ställs mot kvinnors skyldighet att anpassa sig efter detta. Vad tanken om könsens komplementaritet kan innebära *tydliggörs* på de arenor där makten och våldet iscensätts.

Jag menar alltså att aktörernas praktiker måste förstås genom den könade kontext de förhandlar sina erfarenheter gentemot: Det är först genom att kontextualisera tanken om att kvinnor (flickor) bär ansvar och skuld för att de blivit utsatta för sexualiserat våld, som resonemangen kvinnorna för kan bli förståeliga. Tvetydigheten i kvinnornas röster vad gäller ansvars- och skuldfrågan för övergreppen de utsatts för kan, menar jag, förstås genom att se att kvinnor agerar utifrån och förhåller sig till normer och föreställningar som föreskriver kvinnors och mäns olika förväntade rättigheter och skyldigheter. Kvinnors (och mäns) praktiker och sätt att resonera iscensätts inom och gentemot den struktur de lever genom, och som de därmed delvis blir bärare av själva. Denna struktur förstår jag som en patriarkal struktur.

Tolkningsramen kommer därmed att handla om att kvinnors berättelser, deras sätt att resonera och agera, skapas inom och gentemot manuskript för en patriarkal diskurs, där våld och hot om våld kan ses som en del av manlig dominans, och där manlig överordning

och mäns rättigheter ställs mot kvinnlig underordning och kvinnors skyldigheter. Om en kvinna förväntas ta ansvar för att inte försätta sig i en situation där hon riskerar att bli utsatt för övergrepp, om hon är den som förväntas se till att mannen inte slår eller begår övergrepp, och om mannen samtidigt förstås som icke ansvarig för sina handlingar om han "utsätts" för en kvinnas utmanande, provocerande, etc. beteende, utan tvärt om förväntas agera för att bevara könsmaktordningen, så kan man förstå att de kvinnor jag talat med får svårt att se sig själva som oskyldiga till de övergrepp de utsatts för. *Hon* "borde ju" ha sett till att saken aldrig hamnade i det läget - *hon* "verkar" ha gjort något fel, men hon vet inte riktigt vad.

Hon "verkar" ha gjort något fel - eftersom hon är den som förväntas se till att mannen inte "tvingas förgräpa sig på henne". Men hon vet inte riktigt vad - så hon går igenom det som hänt, och letar efter orsaker hos sig själv och i sitt eget agerande, till att övergreppen skett. Detta gör hon då hon agerar i enlighet med kulturella föreställningar som finns kring henne som kvinna. Samtidigt förhåller hon sig till en diskurs som säger att våld och övergrepp är straffbara handlingar som ingen skall behöva utsättas för, där förövaren bär hela ansvaret för sina handlingar och där offret är helt oskyldigt. Men offer och förövare är två kategorier som ibland tenderar att gå in i varandra, vilket blir speciellt tydligt när man för in kön som "variabel i ekvationen"; där kan förövaren, om han är en man, komma att ses som ett offer för en kvinnas utmanande eller provocerande beteenden, och där kan offret, om hon är en kvinna, komma att ses som den skyldiga då hon är den som förväntas anpassa sig och ta ansvar för situationen. Därav tvetydigheten i kvinnornas röster. Det är först genom att kontextualisera kvinnors och mäns handlingar som *när och hur* detta sker kan synliggöras, att handlingar kan bedömas och tolkas olika beroende på kön. Vad jag i denna text vill lyfta fram är att kvinnors och mäns handlingar utspelas inom och gentemot manuskript som skrivits av män och för män, och att detta får allvarliga konsekvenser för kvinnor med erfarenheter av sexualiserat våld.

© [Elisabeth Lindberg](#)

Referenser

Hearn, Jeff, 1998, *The violences of men: how men talk about and how agencies respond to men's violence to women*, SAGE, London

Jeffner, Stina, 1997, *"Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt*, Uppsala universitet

Lindberg, Elisabeth, 1998, *Att välja döden*, Carlsson Bokförlag, Stockholm

Lundgren, Eva, Gun Heimer, Jenny Westerstrand och Anne-Marie Kalliokoski, 2001, *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige - en omfångsundersökning*, Fritzes, Stockholm

Lundgren, Eva, 1992, *Gud och alla andra karlar: en bok om kvinnomisshandlare*, Natur & Kultur, Stockholm

[1] Med offerbild menas här en bild av vad ett offer är och vem som skall förstås som ett offer; vilka karaktäristika som gäller för att någon skall kunna ses som ett offer.

[2] De två senare påståendena bygger på andra än de här citerade avsnitten ur intervjun med Marika.

[3] Ytterligare ett problem här var att hon inte visste vad som skulle utlösa hans vrede; det fanns inget mönster i detta som hon kunde se utan det verkade mer handla om mannens humörsvängningar och hur han *valde* att definiera och agera i situationen; det handlade för henne om att anpassa sig till mannens nyckfullhet. Detta är ytterligare ett tema som kommer att tas upp i en annan del av studien.

[4] Nämnas bör även att tolkningen baseras på fler informantutsagor än de här återgivna.

Av utrymmesskäl har jag valt att låta enbart dessa citat få exemplifiera ett större mönster i intervjuerna. Jag kommer att redogöra för fler utsagor i ett annat sammanhang, i samband med att texten bearbetats ytterligare.

Kvinna, kropp och sexualitet. Könsteoretiska perspektiv på handikapp och funktionshinder

Av Denise Malmberg, Kvinnovetenskapligt forum, Örebro universitet

För en tid sedan träffade jag en ung välutbildad kvinnlig psykolog. Vi kom att samtala om en upplevelse vi båda nyligen haft. Jag beskrev livligt hur jag rusat ner för trapporna i vårt radhus och ut genom dörren när jag förstod att ljuden på bottenvåningen härrörde från en inbrottstjuv. Han flydde snabbt iväg, när han hörde mig komma.

Hon i sin tur berättade om hur hon en morgon då hon hade kunnat unnat sig litet ledigt, hört någon ropa ett obekant kvinnonamn genom brevlådan. Tveksamt krängde hon på sig en tröja över nattlinnet och hade precis kommit i rullstolen och ut i hallen när hon möttes av två unga män som brutit upp låset. En ställde sig att vakta hallen medan den andra sökte igenom hennes lägenhet. "Äsch vi sticker, det finns för faan inget här!" och så tog de hennes handväska och gick lugnt ut.

Ingen av oss ringde polisen. Jag för jag trodde det var lönlöst; hon för hon var skräckslagen av rädsla men också så djupt kränkt av deras ignorerande beteende att hon kände vanmakt. Sedd med deras manliga blick var hon vare sig människa eller kvinna. Hon var en ofarlig rullstol och därmed inget att bry sig om. Vad hon mötte var en diskriminering både som kvinna, sexism, och som funktionshindrad, disablism.

I min egen undersökning har jag valt att koncentrera mig på kvinnor som under hela sitt liv levt med en synlig fysisk funktionsnedsättning. [\[1\]](#) Min analys baserar sig på tesen att på ett strukturellt plan är kvinnor som kön inte positionerade på en jämbördig nivå med män som kön. Villkoren skiljer sig åt. Detsamma gäller för funktionshindrade i jämförelse med icke-funktionshindrade. I detta ligger, enligt mitt sätt att se, ett maktförhållande eller en maktobalans som har en avgörande betydelse för hur livet ter sig för i mitt fall för funktionshindrade kvinnor.

Min utgångspunkt är att kön och funktionshinder utgör en livslång symbios (jfr Spelman 1988). Jag får här stöd av de ledande feministiska handikappforskare, som framhåller att erfarenheterna av att vara funktionshindrad kvinna inte går att fragmentisera i någon av dessa analytiska termer. Det är därför inte fruktbart att diskutera vilken av dessa två kategorier som är den mer determinerande (Morris 1996). [\[2\]](#) Situationellt kan dock såväl kön som funktionshinder spela en mer eller mindre framträdande roll.

Problemet är att från andras, icke-funktionshindrades, perspektiv hanteras funktionsnedsättningen oftast, som i den inledningsvis refererade händelsen, som bestämmande.

Från att ha varit s.k. gångare under många år fick Anna, en av de kvinnor jag intervjuar, postpolio, och hon är idag helt rullstolsburen. I likhet med många andra i denna situation upplever hon hur hon nu betraktas som könlös. Hon ses inte längre som den person, den kvinna hon är, som Anna, utan som någon i rullstol.

I andras ögon, inte i sina egna, har hon inte längre en identitet vare sig som kvinna eller som funktionshindrad kvinna. Hon är en postpolio, underförstått ett sjukdomstillstånd. Funktionsnedsättningen ställs därmed i förgrunden och görs samtidigt till objekt, vilket i sin tur transponeras till såväl den enskilda individen som den komplexa kategorien funktionshindrade. [\[3\]](#) I detta objektstänkande finns dock sällan en positiv attribuering,

snarare tvärtom. Till begreppet funktionshinder läggs per definition en rad negativa och i samhället nedvärderande karaktärsdrag t.ex. att vara passiv, improduktiv, känslökall eller initiativlös. Att ständigt framställas och behandlas som maktlös, icke-attraktiv och avvikande inverkar ofrånkomligen på självkänslan och ger upphov till känslor av frustrering. Det är något som i hög grad påverkar självuppfattningen, och det tär också på tilliten till icke-funktionshindrade. Detta underblåses ytterligare genom att samhället använder de tillskrivna attributen för att isolera och marginalisera men även diskriminera och trakassera funktionshindrade. Det finns i mina informanternas och arkivmaterialets berättelser liksom även i handikapplitteraturen alltför många exempel på övergrepp av skilda slag.

Barbro, som växte upp på en institution, berättar att när flickorna tvättades, vilket skedde inför de andras blickar, så kunde det hända att sköterskans finger stacks in i underlivet för hårt. Hon såg också hur en tonårspojke flera gånger hetsades till erektion och sedan slog sköterskan till honom hårt över hans könsorgan. Det ger ärr i själen, säger hon.

Detta kallas idag för public stripping och förekommer t.ex. vid sjukhusbesök då man kanske inte stänger dörren eller drar för draperiet till omklädningsbåset. Man låter också personalen komma och gå ut och in i undersökningsrummet. Denna brist på respekt för en människas integritet gör att Barbro än idag inte kan förmås att klä av sig i en dusch eller bastu. I likhet med många andra kvinnor är det näst intill traumatiskt för henne att visa upp sin kropp inför t.ex. en läkare.

Den hela kroppen

Det är utifrån hur kroppen är beskaffad som det på samhällsnivå dragits en skiljelinje mellan att vara funktionshindrad eller icke-funktionshindrad. Som funktionshindrad enkultureras man därmed in i en föreställningsvärld, där kroppen ses som orsak men också anledning till att man som individ är associerad med företrädesvis negativa attribut. Likaså att man utestängts från eller marginaliserats i väsentliga delar av såväl det produktiva livet både ifråga om utbildningsmöjligheter och på arbetsmarknaden [4], som det reproduktiva livet. För icke-funktionshindrade räknas detta som en mänsklig rättighet.

Den fråga i min undersökning som jag här vill lägga tyngdpunkten på är betydelsen av den motsättning som i vår västerländska kultur råder mellan den s.k. funktionsdugliga och den s.k. funktionsödugliga kroppen (Malmberg 1996). Varför ses dessa kroppar överhuvudtaget som varandras motpoler? Och vad innebär det att ha en kropp som klassificeras som avvikande och som en konsekvens därav att man som kvinna och samhällsindivid inte riktigt räknas?

En uttalad eller underliggande norm är, enligt min mening, att en funktionsduglig kropp är en kropp som inte droppar och rinner, som inte ständigt behöver kämpa mot trötthet och värk. Den är inte heller förvriden eller stympad. En funktionsduglig kropp är en hel kropp både fysiskt och mentalt. I vår tid är den också en opreciserad ungdomlig kropp. Jag har valt att konstruera ett begrepp för detta: bodynormativitet -i analogi med begreppet heteronormativitet.

Idén om en normerande hel kropp läggs, menar jag, i vårt samhälle som ett sorterande raster: den rangerar människor i de som får synas eller inte får synas; de som räknas till de arbetsdugliga eller icke arbetsdugliga. På ett symboliskt plan blir den hela kroppen en osynlig markör som skiljer människor från varandra, men också skapar olika sociala kategorier eller grupper (jfr Young 2000). Även inbördes inom kategorierna sätts grupper och individer mot varandra. Det innebär att olika typer av funktionshinder ställs mot varandra. Som markör placerar den även kategorier, grupper och individer i en hierarkisk rangordning. Längst ner på denna rangskala återfinns vanligen utvecklingsstörda kvinnor.

Det kan finnas skäl att framhålla det i sig självklara förhållandet att det inte är den konkret kroppsliga funktionsnedsättningen i sig som utdefinierar en individ från samhället. Att vara

och ses som handikappad är i stället en social, kulturell och framför allt politisk fråga. Underliggande i samhällets arkitektur, i dess attityder och normer, regler och lagar är att somliga kroppar ses som normala, somliga som avvikande. Till de senare räknas de kroppar som placeras utanför eller överskrider gränserna för det normala. Problemet är att dels ges ingen definition på vad en normal kropp är, och dels förändras innebörden ständigt. Det leder till en strategisk osäkerhet om vad som gäller.

Jag vill här med olika exempel illustrera mina tankegångar utifrån två områden som har stor betydelse i diskussionerna om att vara funktionshindrad kvinna, nämligen *sexualitet* och *kroppsuppfattning*.

Sexualitet

Det västerländska tänkandet i polariseringen: kropp separerad från själ eller snarare förmågan att reflektera och tänka, känner vi nog alla igen. Och den har spelat, och spelar fortfarande en inflytelserik roll i synen på och i definitionen av såväl kön som funktionshinder. Därför kan vi inte, menar jag, ignorera den, men väl ifrågasätta och visa på dess begränsningar och exkluderingar. Det krävs givetvis inte en hel kropp för att kunna tänka, det säger sig självt, men det finns en koppling som är starkt associerad till funktionshinder och i synnerhet till att vara funktionshindrad kvinna. Och är man kroppsligt annorlunda och oduglig (engelskans *disable*) är man per definition inte bara dum och ointelligent. Man är också ful och underförstått inte attraktiv som kvinna. Som funktionshindrad kvinna är man då klassad, som Anna ovan konstaterar, såsom könlös. Man är, ses och behandlas som *varken - eller*.

En funktionsoduglig kropp betraktas som en asexuell kropp. Detta är en stereotyp uppfattning men med svåra implikationer för i synnerhet funktionshindrade kvinnor. De är med denna föreställning framtagna eller exkluderade från sexualitet och underförstått reproduktiv kompetens. Moderskap och barnafödande anses nämligen inte höra samman med funktionshinder. För icke-funktionshindrade är detta en självklarhet och ingår som en bärande komponent i ett traditionellt kvinno- och kvinnlighetsbegrepp. Är man funktionshindrad måste man däremot kämpa för rätten att duga och accepteras som hustru, mor och älskarinna. På denna viktiga punkt är speciellt feministiska handikappforskare i konflikt med könsteoretiska forskare, som kritiserar för att de inte prioriterar dessa områden. Flera feministiska handikappforskare menar att sexualiteten är källan till det djupaste förtrycket som funktionshindrade kvinnor har att möta och bekämpa. Den är också källan till den svåraste smärtan (se t.ex. Anne Finger 1991).

Att frånkännas sexualitet innebär att upplysning i sexuella frågor eller i hur kroppen fungerar inte heller har ansetts relevant. Åtskilliga kvinnor har berättat om hur de avfärdats av skolsköterskan, läkare eller föräldrar, när de ställt de för andra ungdomar så självklara frågorna om varför kroppen förändras i tonåren eller hur barn blir till. "Det är inget som du behöver bry dig om" är ett svar många fått. Men det är ett svar som man sällan nöjt sig med. I stället har man på bästa sätt själv försökt att skaffa sig information om sexualitetens och kroppens mysterier. Edith i mitt material berättar så här om sina första sexuella upplevelser:

Gud så tafatt jag var i början, jag visste ju ingenting. Inte förstod jag att man måste röra på sig. Jag trodde att han bara behövde stoppa dit den. Men det var rätt skönt.

Trots att hon smygläst förbjudna men populära böcker var hon, som hon säger, väldigt oskuldsfullt omedveten om det sexuella. I sig är detta erfarenheter som funktionshindrade ungdomar delar med icke-funktionshindrade unga flickor och pojkar. Det finns dock en väsentlig skillnad: för de senare var kunskap och praktik snarare en fråga om lämplig tidpunkt i livscykeln, medan det alltså för funktionshindrade inte ansetts nödvändigt eller ens befogat.

I asexualitet ligger också att man är förnekad att ha sexuella känslor och relationer.

Edith hade inte en egen familj att växa upp hos, utan hon fick tillbringa hela sin uppväxt på en institution. Pojkar och flickor hölls här nogsamt isär utom under lektionstid. Det hindrade inte att man ändå var duktig på att "smyga kiken" som det kallades. Systrarna var dock stränga och det gick inte ens att hålla handen fast man var både 14 och 15 år gammal.

Men bara det att hålla handen gav sådan värme att man blev salig. Å, då trodde jag det var nånting som inte tillhörde mig eller ungar i min situation. Kärlek var liksom inte mig förunnat på något sätt.

Men asexualiteten innebar också en självpåtagen rättighet från icke-funktionshindrade att påtala när någon anses ha brutit mot normerna:

När Eva skulle på återbesök efter en abort - hennes kropp kan inte fullfölja en graviditet - så säger läkaren, som hon träffar för första gången, till henne: "Är det nödvändigt att ha sex när man är 37 år och ser ut som du?" Och det säger han när jag ligger utlämnad i gynstolen.

Eva är berättigat upprörd över det fördomsfulla bemötandet. För henne var graviditeten en bekräftelse på att hon "duger som kvinna" medan aborten var en oundviklig följd av hennes kropps beskaffenhet. I likhet med många andra funktionshindrade kvinnor har sexualiteten varit självskriven för henne.

Varken sexuell lust eller moderskap ligger med automatik i hur kroppen är beskaffad. Det har med talande tydlighet funktionshindrade själva visat genom att bryta mot uppställda normer. Det är lika självklart att bejaka sin sexualitet som att skaffa familj och barn som att man som funktionshindrad skall ha tillgång till utbildning och också finnas på arbetsmarknaden - även om det på dessa områden visat sig mindre svårt att bli accepterad. Men det är en rätt de tagit sig själva.

Det är dock långt ifrån alltid lätt eller ens möjligt att passa in uttrycken för sexualiteten i gängse mönster. Med en kropp som inte lyder eller värker, och då man är mer eller mindre förlamad är kanske inte det heterosexuella, penetrerande samlaget det mest lämpliga eller ens möjligt. Då får man finna andra former och kroppsliga punkter för sexuell njutning. Det är inte heller alltid så lekande lätt att upptäcka och utveckla sina egna lustar och sina egna sätt att vara tillsammans på när kroppen inte kan eller orkar med. Många behöver också hjälp av en assistent för att komma i och ur sängen och kanske även som en hjälpande hand. Detta nödvändiga beroende av tredje part är långt ifrån ett lätt hinder att övervinna. Det här är några exempel som åskådliggör att synen på och uttrycken för sexualitetens praktik behöver omdefinieras och inte som idag baseras på en kroppssyn som utesluter funktionsnedsatta kroppar.

I tillskrivningen av att vara asexuell kan jag se vissa intressanta nyanser. Är man s.k. gångare, d.v.s. man har näst intill, i alla fall utåt sett, en hel kropp är det inte lika tabuerat med vare sig sexuella relationer eller moderskap. Det framgår både av flera av mina informanternas livsberättelser liksom i poliomaterialet, där det sällan råder en tvekan om att som gångare gifter man sig och bildar familj. Om man däremot ser till utvecklingsstörda, vilka inte primärt har ett fysiskt rörelsehinder, associeras denna grupp inte med asexualitet. De hanteras däremot som *översexuella* (jfr Engwall 2000). Konsekvensen är likartad: de bör inte ha sexuella relationer och framför allt anses att moderskap inte är förenligt med att vara utvecklingsstörd. Denna grupp är om möjligt ännu mer objektifierad. Klassade som objekt och som översexuella kan man ta, och tar sig, rätten utnyttja dem sexuellt. [\[5\]](#)

Begreppen asexuell och översexuell illustrerar implikationen av idén om den normerande kroppen, bodynormativitet, och används, som jag tolkar det, för att kontrollera de kroppar som man inte önskar skall reproducera sig i samhället. Tillskrivningen av asexualitet och framför allt översexualitet används vidare för att legitimera olika former av övergrepp, och då alldeles speciellt sexuella övergrepp.

Kroppsuppfattning

Det framkommer tydligt både av de kvinnor som jag har intervjuat och i poliomaterialet, men även i handikapplitteraturen att kvinnor med i synnerhet en fysisk funktionsnedsättning har svårt att hantera sin kropp, både hur den ser ut och hur den fungerar. Det kroppsliga blir med nödvändighet mer påtagligt än för många icke-funktionshindrade. Det är t.ex. inte ovanligt att man måste genomgå en eller flera operationer med längre eller kortare tid på sjukhus eller rehabiliteringsinstitutioner. Många drar även på sig olika sjukdomar som även de kräver vård. För de poliodrabbade innebar t.ex. de ständiga bandageprovningar ofta obehagliga påfrestningar. Edith minns än idag med rysningar hur hon efter dessa utprovningar dessutom skulle visas upp som studieobjekt inför läkarkandidaterna. En annan sida är att man på grund av funktionsnedsättningen är beroende av tekniska hjälpmedel men också personlig assistent.

Flera av de kvinnor jag kommit i kontakt med bär livet igenom på en konstant avoghet mot sin kropp. Barbro t.ex. menar att hon inte räckt till kroppsligt. Det är det mest traumatiska i hennes liv. Denna inställning grundlades tidigt i barndomen och förstärktes under skolåren då hon blev mobbad på grund av sitt haltande ben. Hon sökte dölja sin funktionsnedsättning genom att överdriva olika kvinnliga attribut. Hon lärde sig gå på ett alldeles speciellt sätt - hon slängde liksom fram benen så att det gav en sexig gång, alltför sexig för en fjortonåring, enligt pappans mening. Andra uttryck var att klä sig i hotpants och framhäva sin getingsmala midja, sina stora bröst och sitt långa hår. Härigenom sökte hon dra andras blickar till de accepterade, underförstått kvinnliga, delarna av hennes kropp bort från det haltande benet. Men det skyddade henne inte från att mobbas. Idag när funktionsnedsättningen tagit henne nästan helt i besittning har hon dock gradvis börjat försonas sig med sitt ben, men inte med sin kropp.

Kroppshatet har lett till att många kvinnor med en fysisk funktionsnedsättning har svårt att hantera fysisk eller emotionell beröring, speciellt inte från institutionspersonal eller från assistenter. När Anna väntade sitt barn fick inte barnmorskorna delta med henne, som hon uttryckte det. Och hon kan fortfarande inte låta någon massera hennes rygg fast det skulle lindra den svåra värken. Denna distansering är så stark att hon inte kan be om hjälp, knappast ens i yttersta nödfall. Hon förklarar själv det med att hon är så rädd för att bli utlämnad för det värsta som kan hända är: Tyck inte synd om mig!

Det finns ett stråk av självförakt, säger hon, i mitt beteende. Kan man inte själv acceptera och ta på sin kropp, då är det svårt att tro att någon vill det av kärlek och omtanke.

Att ha en kropp som klassas som avvikande är svårt. *Det ärrar som Anna säger, att det inte finns någon tolerans för att man är litet annorlunda.* Det är inte ovanligt att kvinnorna i mitt material under framför allt pubertetsåren revolterade mot att ses och behandlas som avvikande. Det kunde ta sig uttryck i att man var ihop med killar som man visste att föräldrarna i högsta grad ogillade. Man kunde ställa upp på s.k. one night-stands, dricka öl eller sprit och röka - allt för att trotsa sociala och sexuella normer och tabun. Innerst inne tyckte man kanske inte om vad man gjorde. Det var mest för att, som Eva uttrycker det, djävlas mot att vara funktionshindrad, mot att vara överbeskyddad, *mot att inte vara som de andra.* Man var, enligt hennes mening, medvetet litet självdestruktiv för att få uppmärksamhet. För icke-funktionshindrade räknas ett likartat beteende som en del i utvecklingen eller frigörelseprocessen från föräldrar och auktoriteter till att bli självständig och vuxen (en positiv reaktion). För funktionshindrade tolkas däremot deras revolt som att man är otacksam gentemot sina föräldrar som ju "offrat allt och sig själva" för sitt barn (en negativ reaktion).

Jag framhöll ovan att i begreppet funktionshinder föreligger en association av att vara ful. För många är denna känsla också mycket djupt internaliserad. Man ser sig själv som ful fast man inte är det. Det kan leda till att en icke-funktionshindrad mans förälskelse i en funktionshindrad kvinna avvisas. Vad kan du se hos mig? Det är en vanlig fråga - även sedan man kanske gift sig med denne man. Frågan är intressant. Den avspeglar inte bara en

traditionell egenskapssyn på det kvinnliga könet utan den reflekterar även trycket från omgivningens attityder.

Varför välja en funktionshindrad tjej när han kan få en frisk?

Eller som Barbro fick höra av sin mans släktingar när hon gifte sig för andra gången med en icke-funktionshindrad man,

Han som kan få vem han vill å så tar han den där!

Att vara kvinna och funktionshindrad innebär att man inte anses kunna uppfylla normen och rollen som representativ och omsorgsgivande hustru, än mindre moder. Maken förutsätts då behöva ta detta ansvar. När därför kvinnan är ofärdig så är det mannen det är synd om. Detta gäller dock inte när situationen är den omvända.

Att känna sig ful hör till den inre bilden av sig själv och den stämmer ofta inte med den yttre, ty att ha anammat föreställningen att man som funktionshindrad per definition är ful skall inte förväxlas med ett bristande intresse för sitt utseende. Det är viktigt att vara fräsch och se bra ut, liksom att ha snygga kläder. Kanske väljer man hellre långkjol och långbyxor än snäv kort kjol eller klänning för att dölja sina ben men också för att det är mer bekvämt, speciellt om man är rullstolsburen. Flera kvinnor menar också att det ställs större krav på en funktionshindrad kvinnas utseende t.ex. hur hon är klädd. Skulle man vara slarvigt klädd eller kanske ha en fläck eller ett plagg som är litet trasigt, stannar det inte vid kläderna utan skavanken förs över på individen själv som tecken på moralisk brist.

Man är mån om sin kvinnlighet och i detta finns en intressant problematik eller snarare konflikt gentemot feminismen. Det är en väldigt traditionell kvinnlighet som jag kan se hos många funktionshindrade kvinnor både i hur man vill se ut och hur man är, och vill vara, i sin roll som kvinna. Det är en kvinnlighet som enligt feministiska handikappforskarens mening förkastas av könsteoretiska forskare, vilka kritiserar den för att vara en tillbakagång till ett ideal som kanske i egentlig mening främst funnits i männens värld. Jag menar dock att eftersträvandet av en ideal traditionell kvinnobild inte behöver tolkas som uttryck för den manliga blickens syn på en kvinna i gängse mening. Det kan handla om rätten att få sin kropp erkänd och accepterad. Rätten att inte stämpas som ful. Det är ett sätt att göra upp med myten om den hela kroppen. För samtidigt med rätten att vara kvinnlig vill man ses som tuff, stark, slängd i käften, aggressiv, vilket inte hör ihop med en traditionell föreställning om hur kvinnor bör vara. Den här sidan möter dock ofta på motstånd.

Det är just detta ständiga motstånd som drivit fram en styrka och en ilska att inte finna sig i olika fördomar och hinder från den icke-funktionshindrade världen, säger flera av de kvinnor som jag intervjuat. Man lär sig från tidiga år att bita ihop och komma igen! Antingen blir man knäckt och dör bit för bit eller så föder det en styrka som bär. Anna uttrycker det så här:

Hur mycket jag än är ute kommer jag alltid att bli sedd som annorlunda, men jag banar samtidigt väg och det inte bara för tjejer och killar som kroppsligt är som jag eller som är aktiva som jag, utan det banar väg för alla funktionshinder även de som är förvridda, krumma och eländiga och som jag vet har en enorm värme och mycket att ge, men det skrämmer; det skrämmer andra människor.

Forskning kring funktionshinder väcker många viktiga och tänkvärda frågor. Och det är tydligt att det behövs en omdefiniering av olika begrepp och teoretiska ansatser, vilka alltför ofta utgår ifrån en ofta omedvetet icke-funktionshindrad baserad kunskap eller erfarenheter. Detta gäller även för feministisk teori.

Och det finns en berättigad kritik från feministiska handikappforskare som visat på hur i könsteoretiska diskussioner kring frågor som exempelvis rör moderskap, sexualitet, sexualiserat våld, arbetsliv eller välfärdsstaten funktionshinder antingen inte alls finns med

eller behandlas som ett specialområde en slags form av separatism. Härigenom marginaliseras funktionshindrade kvinnor än en gång och de könsteoretiska forskare som tagit till sin uppgift att arbeta för sitt kön.

© [Denise Malmberg](#)

Referenser

Engwall, Kristina (2000) *Asociala och imbecilla. Kvinnorna på Västra Mark 1931 - 1967*. Örebro Studies in History 1, Universitetsbiblioteket, Örebro universitet.

Finger, Ann (1991) *Past Due: A Story of Disability, Pregnancy and Birth*. The Woman's Press, London.

Finndahl, Kerstin (2000) *Våga Se. En studie om förekomsten av våld mot kvinnor med funktionshinder*. Forum - Kvinnor och handikapp, Stockholm.

hooks, bell (1997) "Sisterhood: Political Solidarity between Women", I: Meyer, Diana, T. ed., *Feminist Social Thought. A Reader*. Routledge, New York.

Malmberg, Denise (1996) "Höga klackar och rullstol. En könsteoretisk studie av kvinnor med livslångt funktionshinder". *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* Nr 3-4.

Moris, Jenny, ed. (1996) *Encounters with strangers. Feminism and Disability. The major issue confronting feminism today*. The Woman's Press, London.

Spelman, Elisabeth V (1988) *Inessential Woman. Problems of exclusion in feminist thought*. The Women's Press, London.

Young, Iris M (2000) *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Atlas, Stockholm.

[1] Jag bygger min undersökning på intervjuer med ett mindre antal utvalda kvinnor, vilka i den första delen av min studie, som i princip nu är avslutad, är i 50- och 60-årsåldern. Anledningen till valet av denna åldersgrupp är att jag önskat fånga vuxna kvinnors tankar och reflektioner om hur livet gestaltat sig. Vad blev det av deras drömmar? Fick de den utbildning och det yrke som de önskade sig? Bildade de familj eller inte? De kvinnor som jag hitintills intervjuat kan sägas tillhöra de kategorier av funktionshindrade kvinnor som gör sina röster hörda. Och det är min förhoppning att fortsättningsvis även nå dem som kanske inte kunnat eller orkat "komma ut" som funktionshindrad -- för att använda en metafor som jag ofta möter i handikapplitteraturen och vilken alluderar på lesbiskas situation. Jag har även använt ett stort arkivmaterial vid Nordiska museet, i vilket bl.a. poliodrabbade skrivit ner sina minnen.

[2] Detta är dock speciellt inom handikapprörelsen en långt ifrån okontroversiell fråga. För många funktionshindrade kvinnor är det könet om ses som det primära inte minst för att markera den dubbla diskrimineringen som kvinna och som funktionshindrad.

[3] Vanligen görs en distinktion mellan fysiskt, sensoriskt, kommunikativt, mentalt och eller emotionellt funktionshinder. Gränserna är inte tydliga och en enskild individ kan ha eller utveckla en eller flera av dessa funktionsnedsättningar.

[4] Inom arbetslivet återfinns merparten funktionshindrade inom låglöneyrken eller inom servicesektorn, d.v.s. arbetsplatser och sysselsättningar med låg offentlig synlighet.

[5] Paralleller kan dras till svartas sexuella utsatthet (hooks 1997). Jämför även steriliseringspolitiken då bl.a. utvecklingsstörda steriliserades p.g.a. deras påstådda översexualitet.

Nya företag - nya könsordningar? Traditionella könsordnande processer i nya arbetsmiljöer

Av Helen Peterson, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Inledning

Till följd av bland annat förändringar i omvärlden, ökad konkurrens, internationalisering och en snabb utveckling av kommunikations- och informationstekniken har den svenska arbetsmarknaden under de senaste åren förändrats. Förändringarna har varit så genomgripande att det talas om en ny arbetsmarknad och en ny ekonomi. Det mest karaktäristiska för den här "nya ekonomin" är framväxten av IT-branschen. Det är en bransch med företag som, förutom fokuseringen på den nya tekniken, också utmärks av nya lednings- och organisationsformer där flexibilitet och decentralisering betonas, så kallade nätverksorganisationer. [\[1\]](#)

Utmärkande för vad som i motsats till IT-branschen kan kallas "den gamla ekonomin", bestående av branscher som industrin och vården, är att det rör sig om tämligen stabila och väl kartlagda fenomen av könsordnande mönster, där kvinnor och män i stor utsträckning arbetar inom olika branscher, yrken och med olika arbetsuppgifter (horisontell könssegregering) och har olika befattningar och positioner (vertikal könssegregering) (Tyrrkö & Westberg 2001, s. 44). De här mönstren är utslag av den isärhållning och hierarkisering av det som dikotomt betraktas som maskulint respektive feminint som genomsyrar hela samhället.

I den här texten diskuterar jag könsordningen i "den nya ekonomin". Har de förändringar, som arbetsmarknaden genomgått, också förändrat de könsordnande mönstren? Diskussionen är teoretisk i den mån att jag inte redovisar några egna empiriska resultat. Texten är istället att betrakta som en diskussion av mina teoretiska utgångspunkter inför en kommande empirisk undersökning av just IT-branschen. En utgångspunkt för diskussionen är att vissa resultat från feministisk arbetslivsforskning inger förhoppningar angående kvinnors arbetsvillkor och karriärmöjligheter inom IT-branschen.

Förhoppningar gällande kvinnors arbetsvillkor och karriärmöjligheter i IT-branschen

Resultat från tidigare feministisk arbetslivsforskning tycks kunna tala för att kvinnors arbetsvillkor och möjligheter i den nya ekonomin och i IT-företag skulle vara bättre än i "den gamla ekonomin". De här förhoppningarna är främst kopplade till resultat gällande hur ny informationsteknik och nya organisationsformer påverkar könssegregering och könsordnande mönster. Ny teknik och omorganisering innebär nämligen ofta incitament till att det könsordnande mönstret på arbetsplatser kan brytas och att könssegregering kan vändas till könsintegrering (Sundin 1993, s. 141ff). Forskning har till exempel visat hur teknisk rationalisering har förändrat könssegregering på industriarbetsplatser då ny teknik inneburit att tidigare tekniskt mansdominerade arbetsuppgifter blivit tillgängliga för kvinnor i och med att fysiskt tunga arbetsuppgifter blivit lättare (Furst 1985, s.119f). Datorns intåg på arbetsmarknaden har medfört en potentiell förändringsmöjlighet av den traditionella, symboliska kopplingen mellan teknik och maskulinitet, en koppling som i många fall legat till grund för könssegregeringen. Arbetet med datorer skiljer sig från arbetet med tidigare tekniska maskiner på arbetsplatser när det gäller vilka kvalifikationer som blir aktuella i samband med hanterandet av arbetsuppgifterna. Datorarbetet innebär ett "rent"

skrivbordsarbete med arbetsuppgifter som kräver precision, detaljsinne och fingerfärdighet. Arbetet med datorn har på så sätt kunnat smälta in i traditionella föreställningar om kvinnliga egenskaper och yrken, till skillnad från tidigare tekniska arbetsuppgifter som inneburit ett rörligt, fysiskt tungt och smutsigt arbete (Wajcman 1991, s.150).

När det gäller nya, otraditionella sätt att organisera arbetet indikerar resultaten från vissa studier att de platta och flexibla nätverksorganisationer, som blivit möjliga i och med den nya informations- och kommunikationsteknologin och som tycks vara vanliga inom IT-branschen, ger kvinnor större yrkesmässiga möjligheter. I flexibla arbetsorganisationer finns inte samma fastlåsta maktrelationer, vilka missgynnar kvinnor, som finns i hierarkiska och byråkratiska arbetsorganisationer. Ett mer gruppbaserat arbetssätt kan också gynna kvinnor då den individuella framgången ersätts av en betoning på gruppens eller teamets framgångar. En flexibel, nätverksbaserad organisation innebär kontinuerliga förändringar, vilket kan förhindra att en speciell grupp blir dominerande i organisationen, vilket i sin tur kan motverka manliga homosociala tendenser (solidaritet och samhörighet mellan män) (Kvande & Rasmussen 1993, s. 54; Ramsay & Parker 1992, s. 268ff).

I samband både med den nya informations- och kommunikationstekniken och de nya, flexibla anställnings- och organisationsformerna ökar efterfrågan på kvalifikationer som helhetstänkande, kommunikation, igenkännande och relationsorientering på arbetsmarknaden och i företag. Omdaning av arbetsmarknaden skulle på så sätt kunna öka betydelsen av kvalifikationer, som traditionellt förknippats med vad som är utmärkande för kvinnors arbete, på bekostnad av en minskning av traditionellt, maskulina värden; fysisk styrka och praktisk, teknisk kompetens. I den gamla, traditionella ekonomin, har de maskulina värdena varit en norm i de kapitalintensiva delarna av arbetsmarknaden, vilket varit ett hinder för kvinnor. Möjligheten finns att de här normerna förändras i den nya ekonomin. Den traditionella nedvärderingen av det som betraktas som feminint och av det som kvinnor gör skulle kunna vändas till en om- och uppvärdering av det "feminina" om en jämnare könsfördelning i den nya ekonomin blir av ekonomiskt intresse för företagen (Roman 1995, s. 238).

Företagen, som utmärks av de nya organisationsstrukturerna och den nya tekniken, har slutligen även formats under en tid när samhället genomsyrats av en större medvetenhet om och krav på jämställdhet än när till exempel den traditionella industrisektorn etablerades. På dagens arbetsmarknad är det illegitimt att vara ojämfälld. De nya företagen har inte ett arv av patriarkal företagskultur eller en strukturell tröghet när det gäller jämställdhetsfrågor, något som kan förekomma i organisationer vilka under uppbyggnadsskeendet präglades av stereotyper och generaliseringar om kvinnor. Ofta är inte bara organisationerna unga utan också medarbetarna är unga och de har möjligen en annorlunda och mer jämfälld syn på förhållandet mellan könen (Sundin 1998, s. 120).

De här beskrivna tendenserna och teorierna implicerar att arbetsvillkoren för kvinnor i de nya IT-företagen borde vara bra och kanske till och med bättre än i företag i "den traditionella ekonomin" och att kvinnors yrkesmässiga möjligheter borde vara stora. Hur ser det då ut? Är IT-branschen en jämfälld bransch? Tillgänglig statistik visar på motsatsen.

En könssegregerad IT-bransch

Har de tendenser till förändring av traditionella könsordningar, som man utifrån feministisk arbetslivsforskning har kunnat hoppats på för IT-branschens del, lett till något konkret? Tillgänglig statistik tyder på att svaret på den frågan är nej. I kartläggningen gjord av regeringens särskilda råd för jämställdhetsfrågor som rör transport och IT (Jämit) konstateras att IT-sektorn i allt väsentligt leds och domineras av män och att klyftan mellan kvinnors och mäns möjligheter till inflytande över IT-utvecklingen vidgas. IT-branschen, som helhet, är horisontellt könssegregerad. I de ca 60 IT-företag som i februari 2000 var börsnoterade var ca 20 % av de anställda kvinnor. Inte heller när det gäller den vertikala könssegregeringen tycks den nya IT-branschen uppvisa några nyheter. Det finns få kvinnor

i ledande positioner i börsnoterade IT-företag. Kvinnorna utgör ca 4 % av styrelseledamöterna och 6 % av ledningsgrupperna i dessa företag (SOU 2000:58, s. 61). Ett traditionellt könsordnande mönster tycks även finnas när det gäller den horisontella könssegregeringen av yrken eller arbetsuppgifter inom branschen. Det är till exempel vanligt att kvinnorna arbetar med administrativa arbetsuppgifter inom branschen (SOU 2000:31, s. 23). Det här tyder på att IT-branschen följer ett traditionellt könsordnande mönster vad gäller mansdominans av tekniska, statusfyllda och kapitalstarka branscher.

Trots de förhoppningar om en förändring av könsordningen i IT-branschen, som resultat från tidigare forskning ingivit, är alltså den traditionella könsordningen förhärskande. Vilka är de könsordnande processerna som är så starka att könsordningen inte bryts i IT-företagen trots de förutsättningar och förhoppningar som finns och funnits? För att kunna förstå varför könsordningen reproduceras även i IT-branschen krävs en djupare analys av de könsordnande processerna i organisationer.

Traditionella könsordnande processer i arbetsorganisationer

Länge lyste kön, som en analytisk kategori, med sin frånvaro inom organisationsforskningen. Sedan slutet av 70-talet har emellertid en tradition av feministisk arbetslivsforskning om processer, som upprätthåller och återskapar könsordningen i arbetsorganisationer, växt fram. Forskningen har dock hittills främst berört arbetsplatser, som inte hör till vad som här går under benämningen "den nya ekonomin" eller IT-branschen, utan snarare kan kallas för den gamla eller traditionella ekonomin.^[2] De här olika könsordnande processerna, som håller isär och rangordnar kvinnor och män på arbetsplatser och som beskrivs i den forskningen, kallar jag därför för *traditionella könsordnande processer i arbetsorganisationer*. I det här kapitlet ska jag beskriva dem såsom de har beskrivits i den gamla ekonomin. I kommande kapitel ska jag diskutera dem i den nya ekonomin, i IT-branschen. Den diskussionen ska betraktas som ett hypotesbyggande inför en kommande empirisk undersökning av dessa könsordnande processer i en ny miljö.

Från allra första början har den feministiska organisationsforskningen handlat om att beskriva hur organisationspraktiker och strategier är dominerade och skapade av män och därför gynnande män och missgynnande kvinnor (Hearn & Parkin 1992, s. 55). De här *organisationspraktikerna* är det som jag kallar för könsordnande processer. Organisationspraktikerna är konkreta handlingar, vad personer gör, säger och tänker. Eftersom dessa handlingar är genomsyrade av föreställningar om feminitet och maskulinitet blir också organisationerna genomsyrade av dessa föreställningar (Acker 1992, s. 251ff). De könsordnande processerna handlar i grunden om könsrelationer och om att upprätthålla en traditionell könshierarki. En aspekt av organisationspraktikerna är den könsordnande *möjlighetsstrukturen* som bidrar till isärhållandet och hierarkiseringen av kvinnor och män som två grupper med olika villkor på arbetsplatsen. Sådana möjlighetsstrukturer har bland annat Gerd Lindgren (1999), Ulla Ressner (1985), Elisabeth Sundin (1998) och Berit Åberg (2001) beskrivit i sina studier. Kvinnor och män möter olika villkor i organisationerna. Det finns olika hierarkier för kvinnor och män i den meningen att kvinnliga anställda befinner sig i periferin av maktens centrum medan manliga anställda har en rak väg mot maktens topp. Möjligheterna att meritera sig och därigenom kunna nå högre positioner i företaget är könsstrukturerade. Viktiga internutbildningar kan till exempel utformas så att de genom att ställa krav på ortsmässig flexibilitet utesluter kvinnor med huvudansvar för barn (Christensson 2000, s. 102). Det handlar även om att genom rekryteringspolicy säkerställa att kvinnor och män arbetar med olika arbetsuppgifter, att de har olika lön och att deras befattningar innebär olika nivåer av makt och auktoritet. Kvinnor får titlar och positioner utan auktoritet och makt (Acker 1992, s. 252f; Reskin & Padavic 1994, s. 93, s. 96). I jämställdhetens namn kan, istället för en uteslutningsstrategi, en slags *inkluderingsstrategi* tillämpas. Men en sådan inkluderingsstrategin kan innebära att kvinnor tas in på högre positioner men fortfarande *under* männen eller att nya positioner i organisationshierarkierna skapas, specialdesignade

för att ta till vara så kallade feminina egenskaper, såsom kommunikations- och samarbetsförmåga (Bradley 1999, s. 91). En könsordnande organisationspraktik kan vid omorganisering innebära att just de få positioner kvinnor haft monopol på inom företaget tas bort och ersätts med allmänna ledarpositioner för uppåtsträvande män. Allt detta är exempel på organisationspraktiker som fungerar som könsordnande processer.

Ytterligare könsordnande processer i organisationer är knutna till könskodningen av arbetsuppgifter. Begreppet *könskodning* används för att beskriva mönster på arbetsplatser gällande vilka arbetsuppgifter som utförs av kvinnor och vilka arbetsuppgifter som utförs av män. Könskodningen innebär till exempel att en kvinna, som arbetat med en könskodad arbetsuppgift, alltid ersätts av en kvinna, inte en man. Männerna vill inte arbeta med de feminint könskodade arbetsuppgifterna eftersom en man, som arbetar med en feminint könskodad arbetsuppgift, riskerar att själv bli "feminiserad", vilket innebär att bli nedvärderad. Strategier tillämpade mot kvinnors intåg i ett mansdominerat yrke kan förklaras av en liknande rädsla för att yrket ska feminiseras. Med en sådan feminisering kan en statusförsvagning av yrket och lönesänkningar följa (Christensson 2000, s. 85, s. 117; Pettersson 1996, s. 49, s. 123). Eva Christensson visar i sin avhandling exempel på hur könskodning kan nyskapas genom "förhandlingar" mellan operatörer på ett elektronikföretag och mellan operatörerna och arbetsledarna, där männen kräver att få arbeta med vissa arbetsuppgifter och kräver att få slippa andra. Kvinnorna i sin tur tycks tillåta och acceptera att männen gör sådana val, möjligtvis som ett uttryck för en motstrategi, att betrakta männen som barnsliga, och därför låta dem få sin vilja igenom (Christensson 2000, s. 125).

Manlig homosocialitet sågs tidigt, inom den feministiska arbetslivsforskningen, som ett viktigt fenomen när det gällde mäns auktoritet och makt i organisationer (Hearn & Parkin 1992, s. 58ff). Manlig homosocialitet innebär att män engagerar sig socialt tillsammans och är ett exempel på hur könen ordnas i och genom interaktion mellan könen, en interaktion som skapar utanförskap och befäster könsstereotyper. Ett homosocialt manligt beteende kan fungera som en strategi för att hålla isär könen eftersom en "rå" och "grabbig" jargong, som uttrycker kvinnoförakt, kan bidra till att kvinnor slutar på arbetsplatsen (Christensson 2000, s. 99f; Lindgren 1996, s. 4ff). Den manliga homosocialiteten, som en organisationspraktik, är även en del av den möjlighetsstruktur som innebär att kvinnor i organisationer inte har samma möjligheter som män och att kvinnors arbete i mindre utsträckning än männens resulterar i internbefordring (Granqvist & Persson 1997, s. 189). Genom mäns handlande i organisationer skapas homosociala strukturer och informella nätverk bestående av män som hjälper fram varandra i karriären. Då homosocialitet handlar om att män identifierar sig och orienterar sig mot andra män innebär det bland annat att män vill ha personer som liknar dem som efterträdare. Vid till exempel rekrytering till chefsbefattningar väljs sådana personer som uppfattas som likasinnade med tanke på språk, humor, intressen osv. Det homosociala beteendet bevarar och förstärker på så sätt den manliga normen i organisationen.

Tidigt uppmärksammades, inom den feministiska arbetslivsforskningen, även kopplingen mellan könsarbetsdelningen i hemmet och könsarbetsdelningen på arbetsplatser (Hearn & Parkin 1992, s. 56f). En del av organisationens möjlighetsstruktur handlar om att arbetsvillkor och karriärmöjligheter är utformade efter mäns livsvillkor. Ett arbete som kräver inte bara heltidsengagemang utan också övertid är till exempel svårt att förena med ett ansvar för hemarbete och barn. Sådana arbetsvillkor passar dåligt med en traditionellt kvinnlig livsstil. Kvinnor fortsätter att ha huvudansvar för hem och barn vilket spelar en stor roll för vilka möjligheter till karriär som kvinnor har (Roman 1994, s. 241).

Traditionella, stereotypa föreställningar om vad som är feminint och vad som är maskulint spelar en viktig roll som legitimering för den isärhållning och hierarkisering av könen som sker genom de könsordnande processerna (Westberg-Wohlgemuth 1996, s. 71ff, s. 162ff). En komponent i könskodningen är bland annat stereotypa föreställningar om kön och teknik. En gammal, stark tradition har ofta sett till att nya tekniska yrken och arbetsuppgifter snabbt blivit mansdominerade och maskulint könskodade. Männerna kan

sägas ha en symbolisk makt över tekniken på arbetsplatser. Män tillskrivs ett tekniskt intresse och kompetens och styrka medan kvinnor tillskrivs fingerfärdighet och tålmod. Samtidigt som teknik symboliskt definieras som något maskulint och feminitet definieras som otekniskhet, bortdefinieras kvinnors arbetsområden från det tekniska området. Teknik, som har förts in i traditionellt kvinnliga domäner, har inte definierats som teknik, vilket har förstärkt bilden av kvinnor som otekniska. När tekniken integreras i en traditionellt feminin miljö domesticeras den och förlorar sin status. Förutom själva "hårdvaran" handlar teknik om kunskap och praktiker som förmedlats mellan män och fört och hållit dem samman medan kvinnorna lämnats utanför denna människens gemenskap. "Teknikkulturer" uttrycker och förstärker på så sätt den manliga homosocialiteten (Cockburn 1985, s. 7ff, s. 34).

En betoning på att det handlar om könsordnande *processer* antyder att könssegregeringen är ett mönster som hela tiden måste reproduceras och inte är statiskt och oföränderligt. Det finns utrymme för förändring. Införandet av ny teknik har ibland, på olika sätt, inneburit förändring av könskodningen på arbetsplatsen och av hela yrkeskategorier. Män har i vissa fall trängt undan kvinnor från arbetsplatser och tagit över ny teknik som har haft hög status, krävt speciell utbildning och gjort arbetsuppgifterna mindre monotona och mer kvalificerade (Sundin 1995, s. 102). Om ny teknik tvärtom har gjort tidigare kvalificerade hantverksuppgifter eller yrken monotona, okvalificerade och lågavlönade har männen lämnat arbetsuppgifterna (Pettersson 1996, s. 43f). Inte bara ny teknik utan också ny arbetsorganisation kan innebära förändringar av könsordningen och könskodningen på en arbetsplats. Tydligast sker sådana förändringar genom införande av arbetsrotation, där män och kvinnor tvingas utföra arbetsuppgifter både med feminin och maskulin könskodning. Men även en vertikal integrering, om arbetsuppgifter förs nedåt i hierarkin, kan leda till samma resultat (Gunnarsson 1994, s. 118ff; Pettersson 1996, s. 42ff, s. 123f; Ressner 1985, s. 26f). Som redan nämnts tyder vissa resultat även på att en omorganisering mot en plattare organisation med färre hierarkiska nivåer kan gynna kvinnor. Det är sådana här förändringar som ligger till grund för de förhoppningar gällande IT-branschen som nämndes tidigare.

Verkar de här traditionellt, könsordnande processerna, beskrivna utifrån studier av den "gamla" arbetsmarknaden, på samma sätt i IT-branschen, en bransch med ny teknik och ny arbetsorganisation, två faktorer som i de traditionella branscherna inneburit incitament till förändring av könsordningen? Statistik över IT-branschen tyder på att samma könsordnande processer verkar här. Frågan är hur dessa traditionella processer verkar och manifesteras i den nya miljön? Hur förändras och anpassas de könsordnande processerna till nya förhållanden på arbetsmarknaden vad gäller ny teknik och nya organisationer? För att kunna svara på det måste grunden för könsordningen och för de könsordnande processerna studeras på ett mer ingående sätt. Följande kapitel är därför ett försök till en fördjupad förståelse av drivkrafterna bakom de könsordnande processerna och till en förståelse av dem i den nya miljön i IT-branschen.

Nya könsordnande processer i nya arbetsorganisationer?

Könsordningen på arbetsplatser är inte statisk, då som vi sett till exempel könskodning av yrken och arbetsuppgifter kan förändras. Inte bara gränserna mellan vad som är kvinnors arbete och vad som är mäns arbete växlar, även vad som betraktas som feminint och maskulint förändras. Genomgående värderas emellertid det som företrädesvis görs av män och betraktas som maskulint högre både i status och pengar räknat än det som kvinnor gör och det som betraktas som feminint.

Olika organisationspraktiker ser till att männen får arbeta med de arbetsuppgifter som anses ha högst status och innebär mest makt samtidigt som kvinnor utestängs från dessa. I det sammanhanget har den symboliska makten över tekniken spelat en viktig roll men minst lika viktigt är att männen även har haft och har makt att definiera vad arbete egentligen ska innebära och bestå av (Bradley 1999, s. 33f, s. 78ff). I och med den här symboliska makten är det männen som har satt och sätter reglerna på arbetsplatserna och som definierar

nyckelbegrepp som "arbetare", "kvalifikation", "merit" och "kompetens". Genom att männen har haft makt att definiera vad som ska vara kvalifikationer, har det skett ett osynliggörande av kvinnor som bärare av kunskap och kvalifikationer. Det arbete som utförts av kvinnor har definierats som okvalificerat och därmed gett mindre utdelning i form av lön (Gunnarsson 1994, s. 12f; Webster 1997, s. 154).

I motsats till en allmän uppfattning så har bland annat Gunilla Fürst och Annika Baude framhållit att manligt könskodade arbetsuppgifter inte varit eller är fysiskt tyngre än de kvinnligt könskodade. Kvinnligt kodat arbete har även varit mer tempofyllt och mer bundet än männens (Baude 1992, s. 130; Fürst 1985, s. 102). Den allmänna uppfattningen om mäns tyngre arbete har sin grund i försöken att legitimera könsarbetsdelningen med hänvisning till könsstereotyper om den fysiskt starkare mannen. De empiriska studierna visar att en sådan legitimering inte håller för hur det verkligen ser ut. Även om uppdelningen i feminint och maskulint kodade arbetsuppgifter har legitimerats med hänvisning till att kvinnor och män har olika egenskaper och förhållningssätt handlar det i grunden inte om att olika arbetsuppgifter bäst kan göras av antingen kvinnor eller män. I grunden ligger istället frågan om makt. Könskodningen handlar om att befästa och legitimera löne- och statuskillnader.

Vissa forskare menar att män har en förmåga att monopolisera kapitalintensiva branscher på grund av ett ekonomiskt intresse. Denna monopolisering sker oavsett vilka kvalifikationer det rör sig om i samband med yrket eller arbetsuppgifterna. Könskodningsprocessen går alltså inte alltid i samma riktning med utgångspunkt i vad som betraktas som feminint. Kopplingen mellan det feminina och det med lägre status är ibland starkare än kopplingen mellan feminitet och vissa egenskaper, vilket innebär att arbetsuppgifter som betraktas ha låg status kan bli könskodade som feminina oavsett egenskaper eller kvalifikationer. De arbeten som kvinnor hamnar i blir definierade som okvalificerade samtidigt som kvinnor hamnar i de okvalificerade yrkena ibland oavsett vilka egenskaper eller kvalifikationer som är knutna till yrket eller arbetsuppgiften. Att tala om kvalifikationer och kvalificerade arbetsuppgifter är att tala om kategorier konstruerade i förhållande till kön och makt (Gill & Grint 1995, s. 9).

Könskodningen tycks alltså i första hand ske utifrån maktaspekter och vikten av hierarkiseringen av könen medan könsstereotyperna snarare är beroende av denna maktaspekt. Det är alltså till viss del sekundärt vilka egenskaper som krävs för en viss arbetsuppgift. Istället är det så att de traditionella könsstereotyperna anpassas och förändras i samklang med de tekniska förändringarna. Yrkens könskodning är först och främst beroende av status och makt även om de framstår som först och främst relaterade till könsbundna egenskaper. Ett exempel på hur könskodningen av yrken kan förändras genom en förändring av statusen på yrket ges av Judy Wajcman. Enligt henne var de första dataprogrammerarna kvinnor. Från början betraktades nämligen programmering som ett enformigt sekreterarbete med låg status. När sedan värdet av programmeringen uppmärksammades sågs det mer och mer som ett arbete som krävde kreativitet, intellekt och komplexa färdigheter. Det blev då ett arbete dominerat av män (Wajcman 1991, s. 158).

En orsak till att den nya informations- och kommunikationstekniken har fått så hög status kan vara att tekniken utvecklades inom ramen för redan mansdominerade och statusfyllda områden i näringslivet. Datorerna utvecklades av manliga forskare på högskolor där majoriteten av studenterna var män. De första dataföretagen startades av dessa manliga studenter. Datorerna utvecklades till exempel i anslutning till dataspelen som traditionellt är ett manligt område (Nissen 1996, s. 143ff). Ytterligare en faktor som kom att påverka könskodningen av datatekniken och möjligtvis statusen av den är att den, liksom hela ingenjörstraditionen, utvecklades inom militära institutioner. Den militära tillämpningen av datatekniken medförde att en dominerande del av de som först utvecklade tekniken var män (Hacker 1989, s. 61ff).

Även när det gäller förhoppningarna på de nya företagsformerna, organisationsstrukturerna

och anställningsformerna handlar det om stabilitet i de traditionella könsordnande processerna men en förändring av innehållet i könsstereotyperna. Om de befintliga könsstereotyperna tillsammans med förändringar av organisationen leder till en minskning på efterfrågan av det för stunden rådande manlighetsidealet så blir konsekvensen att detta manlighetsideal förändras snarare än att männen överger ett högstatusyrke (Abrahamsson 2000, s. 300f). I samband med de nya organisationsformerna handlar det inte bara om könsstereotyper utan också om vad som händer med de könsordnande organisationspraktiker som tidigare nämnts. När nya arbetsorganisationer ersätter gamla byråkratiska ersätts även gamla styrmekanismer och maktstrukturer med nya styrmekanismer och maktstrukturer. Den nya informationstekniken har till exempel bidragit till en maktkoncentration där företagsledare idag kan använda sig av dataprogram för att övervaka varje del av verksamheten och lättare eliminera ineffektivitet. Den ekonomiska styrningen har ökat prestationsinriktningen i arbetet vilket missgynnar medarbetare med huvudansvar för hem och barn, vilka oftast är kvinnor (Roman 1995, s. 259).

Ytterligare anpassning av könsordnande organisationspraktiker berör förhoppningarna på en förändring av den byråkratiska hierarkins hinder för kvinnors karriärmöjligheter. På en arbetsplats som, till skillnad från den hierarkiska byråkratin, kan betecknas som platt och informell blir de sociala relationerna och nätverken en viktig maktfaktor. En stark homosocialitet kan bli ytterligare ett hinder för kvinnor om det innebär ett socialt nätverk av män, som utesluter kvinnor. Inom ett sådant nätverk utbyts information som andra inte har tillgång till. Möjligheten att avancera och belöningarna för deras arbete ökar även då männens prestationer lättare uppmärksammas. En informell beföringsgång kan på så sätt vara mer missgynnande för kvinnor än en formell. Vid en informell beföringsgång ersätts de formella kriterierna av chefens egna uppfattningar och föreställningar, vilket ger ännu större utrymme för den manliga homosocialiteten (Reskin & Padavic 1994, s. 98; Roman 1995, s. 259; Tierney 1995, s. 201ff).

En viktig del av de könsordnande processerna handlar om skapandet av symboler, föreställningar och metaforer som omger yrket och arbetsuppgiften (Acker 1992, s. 253). Könsordningen tycks vara bestående och anpassningsbar då det sker materiella förändringar i organisationen. Snarare är det attitydförändringar och förändrade könsföreställningar som kan leda till förändrade villkor för kvinnor i arbetsorganisationer (Reskin & Padavic 1994, s. 97f). Enligt Hearn och Parkin räcker det inte endast med förändringar i företags organisationsstrukturer för att förändra kvinnors möjligheter. Även icke-hierarkiska organisationer och nätverk existerar inom ett mansdominerat samhälle med dess symboler och språk. För mer genomgripande förändringar krävs en förändring av interaktionsmönster och av symboler och språk (Hearn & Parkin, 1992, s. 62ff). Förutom kopplingen mellan teknik och maskulinitet finns det andra symboler inom IT-branschen som knyter den närmare ett maskulinitetsideal än ett femininitetsideal. Organisationskulturen i IT-företag har beskrivits som mycket stark i ett flertal studier där en karismatisk ledare eller ett kollektiv leder företaget. Det förekommer också organisationskulturer där de anställda tillbringar stor del av dagen på arbetet och där fritiden får komma i andra hand. De anställda kan föredra att arbeta på kvällen och natten. En del utvecklar ett arbetssätt och en livsstil som utmärks av uthållighet och asketism (Håpnes & Sørensen 1995, s. 180). Juliet Websters beskrivning av datateknikprofessionen inrymmer långa arbetsdagar och ovanliga arbetstider där de anställda arbetar under stress och isolering (Webster 1997, s. 152). Judy Wajcmans beskrivning av dataprofessionen handlar om tävlingsanda och rivalitet, om total hängivelse till datorn och försakelse av all fritid utanför arbetet (Wajcman 1991, s. 141). Branschen utesluter med hjälp av dessa symbolladdade definitioner till exempel kvinnor och män med ett huvudansvar för hushåll och barn. Den nya flexibla organisationskulturen och betoningen på en otraditionell livsstil kan ses som en ersättning för eller förstärkning av den gamla traditionella symboliska kopplingen mellan teknik och maskulinitet då det bidrar till att skapa andra lika uteslutande definitioner av IT-branschen och av de som arbetar där.

Genom att beakta makt- och statusaspekten vänds på så sätt förhoppningarna gällande kvinnors arbetsvillkor och möjligheter i samband med den nya tekniken och de nya

organisationsformerna till farhågor. En traditionell könsordning inom IT-företag är utifrån de här teorierna snarast väntad, oavsett traditionella könsstereotyper, eftersom IT-branschen har varit att betrakta som en kapitalstark bransch och informationstekniken som en kapitalstark teknik.

Avslutning

De ouppfyllda förhoppningarna gällande förändringar av den traditionella könsordningen i den nya ekonomin går ganska lätt att förklara utifrån stabiliteten i reproducerandet av de traditionella könsordnande processerna även i nya miljöer och i nya arbetsförhållanden. För att uttrycka det på samma sätt som Elisabeth Sundin: oavsett nya organisationsformer och ny teknik, när det kommer till kritan så tycks det alltid vara män som passar lite bättre (Sundin 1998, s. 39).

Jämät avslutar sin delrapport (SOU 2000:58, s. 85f) med att ställa frågan om de tendenser till förändring av traditionella könsordningar, som kunde skönjas i samband med framväxten av ett IT-samhälle, har upphört genom de senaste årens expansion av IT-branschen. Slutsatsen i den rapporten är att det inte finns något enkelt svar, vilket visar på behovet av vidare forskning. En bidragande anledning till de motstridiga resultaten när det gäller kvinnors möjligheter och karriärvillkor är den generaliserande karaktären på diskussionen om "den nya ekonomin" trots att IT-branschen är en heterogen grupp av företag som skiljer sig från varandra vad gäller teknikinriktning, organisationsstruktur och könssammansättning (Blomqvist 1994, s. 149).

Det här har varit en teoretisk diskussion om möjliga förklaringar av könssegregeringen i IT-branschen utifrån vad tidigare forskning visat gällande könsordnande processer i andra branscher. Hur de könsordnande processerna verkligen ser ut och verkar på de enskilda arbetsplatserna kan enbart direkta arbetsplatsstudier visa. Tanken med den här texten har varit att visa på de teoretiska verktyg som kan användas i en analys av en arbetsplats.

© [Helen Peterson](#)

Litteratur

Abrahamsson, Lena (2000) *Att återställa ordningen. Könsmönster och förändring i arbetsorganisationer*, Boréa Bokförlag, Umeå.

Acker, Joan (1992) "Gendering Organizational Theory", s. 248-260 i Albert J. Mills & Peta Tancred (eds.) *Gendering Organizational Analysis*, Sage Publications, London.

Baude, Annika (1992) *Kvinnans plats på jobbet*, SNS Förlag, Stockholm.

Blomqvist, Martha (1994) *Könshierarkier i gungning. Kvinnor i kunskapsföretag*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Bradley, Harriet (1999) *Gender and Power in the Workplace. Analysing the Impact of Economic Change*, Macmillan Press Ltd, London.

Christenson, Eva (2000) *Herraväldets processer. En studie av kvinnors förslitningsskadesituation och könade processer i tre olika slags arbetsorganisationer*, Stockholm Studies in Sociology, N.S. 12, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Cockburn, Cynthia, 1985, *Machinery of Dominance. Women, Men and Technical Know-how*, Pluto Press, London.

Fürst, Gunilla (1985) *Reträtten från mansjobben. En studie av industriarbetande kvinnor och arbetsdelningen mellan könen på en intern arbetsmarknad*, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Gill, Rosalind & Grint, Keith (1995) "Introduction. The Gender-Technology Relation: Contemporary Theory and Research", s. 1-28 i Keith Grint & Rosalind Gill (eds.), *The Gender-Technology Relation. Contemporary Theory and Research*, Taylor & Francis Ltd, London.

Granqvist, Lena & Helena Persson (1997) "Karriärer inom varuhandeln - spelar kön någon roll?", s. 169-194 i SOU 1997:137, *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*, Inga Persson & Eskil Wadensjö (red.), Fritzes, Stockholm.

Gunnarsson, Ewa (1994) *Att våga väga jämnt! Om kvalifikationer och kvinnliga förhållningssätt i ett tekniskt industriarbete*, Tekniska högskolan, Luleå.

Hacker, Sally (1989) *Pleasure, Power, and Technology: Some Tales of Gender, Engineering, and the Cooperative Workplace*, Unwin Hyman, Boston.

Hearn, Jeff & P. Wendy Parkin (1992) "Gendering and Organizations: A Selective Review and a Critique of a Neglected Area", s. 46-66 i Albert J. Mills & Peta Tancred (eds.) *Gendering Organizational Analysis*, Sage Publications, London.

Håpnes, Tove & Knut H. Sørensen (1995) "Competition and Collaboration in Male Shaping of Computing: A Study of a Norwegian Hacker Culture", s. 174-191 i Keith Grint & Rosalind Gill (eds.) *The Gender-Technology Relation. Contemporary Theory and Research*, Taylor & Francis Ltd, London.

Kvande, Elin & Bente Rasmussen (1993) "Organisationen - en arena för olika uttryck av kvinnlighet och manlighet", s. 45-56 i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 2.

Lindgren, Gerd (1996) "Broderskapets logik", s. 4-14 i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 1.

Lindgren, Gerd (1999) *Klass, kön och kirurgi. Relationer bland vårdpersonal i organisationsförändringarnas spår*, Liber, Malmö.

Nissen, Jörgen (1996) "Det är klart att det är grabbar som håller på med datorer! Men varför är det så?", s. 141-161 i Elisabeth Sundin & Boel Berner (red.) *Från symaskin till cyborg. Genus, teknik och social förändring*, Nerenius & Santérus förslag, Stockholm.

Pettersson, Lena (1996) *Ny organisation, ny teknik - nya genusrelationer? En studie av omförhandling av genuskontrakt på två industriarbetsplatser*, Linköping Studies in Arts and Science, Linköpings universitet, Linköping.

Ramsay, Karen & Martin Parker (1992) "Gender, bureaucracy and organizational culture", s. 253-276 i Mike Savage & Anne Witz (eds.) *Gender and Bureaucracy*, Blackwell Publishers/ The Sociological Review, Oxford.

Reskin, Barbara F. & Irene Padavic (1994) *Women and Men at Work*, Pine Forge Press, London.

Ressner, Ulla (1985) *Den dolda hierarkin - om demokrati och jämställdhet*, Rabén & Sjögren, Stockholm.

Roman, Christine (1994) *Lika på olika villkor. Könssegregering i kunskapsföretag*, Symposium Graduale, Stockholm.

Roman, Christine (1995) "Nya organisationer, gamla problem. Om jämställdhet i kunskapsföretag", s. 232-259 i Lennart Svensson & Pal Orban (red.) *Människan i tjänstesamhället*, Studentlitteratur, Lund.

SOU 2000:31, *Jämställdhet och IT - en kartläggning på uppdrag av Jämit*, rapport 1, Tina Linnakivi, Fritzes, Stockholm.

SOU 2000:58, *Jämställdhet och IT. Delbetänkande från Jämit - Jämställdhetsrådet för transporter och IT*, Fritzes, Stockholm.

Sundin, Elisabeth (1993) *Ny teknik i gamla strukturer. Ny teknik, nya produkter och förändrade yrkes- och könsgränser. En fallstudie från Lantmäteriets topografiska kartenhet*, Nerenius & Santéus förlag, Stockholm.

Sundin, Elisabeth (1995) *Teknik och organisation i teori och praktik. En CAD-introduktion i kommunal förvaltning med beaktande av genusdimensioner*, Nerenius & Santéus förlag, Stockholm.

Sundin, Elisabeth (1998) *Män passar alltid? Nivå- och organisationsspecifika processer med exempel från handeln*, SOU 1998:4, Fritzes, Stockholm.

Tierney, Margaret (1995) "Negotiating a Software Career: Informal Work Practices and 'The Lads' in a Software Installation", s. 192-209 i Keith Grint and Rosalind Gill (eds.) *The Gender-Technology Relation. Contemporary Theory and Research*, Taylor & Francis Ltd, London.

Tyrrkö, Arja & Hanna Westberg (2001) *Förskjutning i segregeringsmönster på yrkesnivå. Bearbetning av folk- och bostadsräkningarna 1970-1990 och arbetsmiljöundersökningarna 1989-1995*, Arbetsliv i omvandling, nr 2001:6, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.

Wajcman, Judy (1991) *Feminism Confronts Technology*, Polity Press, Cambridge.

Webster, Juliet (1997) "Information Technology, Women and their Work", s.141-156 i Boel Berner (ed.) *Gendered Practices. Feminist Studies of Technology and Society*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Westberg-Wohlgemuth, Hanna (1996) *Kvinnor och män märks. Könsmärkning av arbete - en dold lärandeprocess*, Arbetslivsinstitutet, Solna.

Åberg, Berit (2001) *Samarbete på könsblandade arbetsplatser. En könsteoretisk analys av arbetsdelning mellan kvinnor och män i två yrken: akutssjuksköterskor och ordningspolis*, Örebro Studies in Sociology 1, Örebro universitet.

[1] Jag intresserar mig här främst för företag som bedriver konsultverksamhet och produktutveckling snarare än IT-tillverkningsindustrin.

[2] Noterbara undantag från detta är Martha Blomqvist (1994) och Christine Roman (1994) som skrivit om könssegrering i kunskapsföretag.

Domestic Services and the Division of Labour

The Example of the Danish Home Service Scheme

By Ellinor Platzer, School of Social Sciences, Växjö University

Introduction

The Danish "Home Service scheme" (*hjemmeserviceordningen*) started as an experiment in 1994 and was made permanent in 1997. By subsidizing domestic services such as cleaning, window cleaning and gardening, the ambition of the Danish politicians was to reduce unemployment figures. They also wanted to improve the daily welfare of households, as well as transforming illegal employment into legal ones and reducing the "do-it-yourself work". The scheme has often been portrayed as a success that everyone is satisfied with, and it is obvious that the reform has had a certain amount of positive effects. New jobs and companies have been created through the scheme and the size of the black market has been reduced. People occupied in this line of work and households buying these services have expressed their satisfaction with the scheme and the way in which it works.^[1]

Even though the subsidies from the Home Service scheme have had households with high incomes as largest receivers, there can still be some advantages with the system. These could be expressed with the words of the Danish Social Democrat Sonja Mikkelsen: "When the rich buy domestic services it means that some people with low education get employment. [...] And by using the Home Service scheme people economically well off can contribute to a possibility for low educated people to remain on the labour market instead of being early retired or long-time unemployed."^[2] The aspect of integration is no doubt a strong argument in favour of a domestic service system, as exclusion from the labour market could lead to marginalisation of the affected groups. As financially well off people will have their houses cleaned anyway the work might as well be performed legally instead of illegally. A domestic service system could therefore contribute to the inclusion of weak groups in the labour market and also ensure that they work under regulated forms.

According to Jon Sundbo, the domestic service sector was especially pointed out as the sole sector where low educated people could be employed in the future,^[3] and in 1998 it was established that the domestic service sector was one of the fastest growing areas of trade in Denmark.^[4] This industry's turnover was 900 million Dkr during the same year, which meant an increase of 24 percent compared to the previous year.^[5] The Home Service does not, however, constitute any considerable part of the Danish labour market or even the service sector. The economic turnover is small compared to many other areas of trade and the amount of people employed and number of companies are not very large. Even if the Home Service scheme does not have any significant role in the Danish economy, it is still an interesting phenomenon in several of respects.

The aim of this paper is to analyse the Home Service scheme from a critical point of view. A description of the scheme is followed by some of the effects the scheme has had on the Danish labour market. I discuss whether the scheme has contributed to the creation of a secondary labour market. Domestic services in general, and the Home Service scheme in particular, are analysed in relation to changes in the division of labour in society and especially its effects on the gender and class division of labour. Finally, I conclude by a discussion of whether domestic service systems can be viewed as symbols of the economic changes in Scandinavia, in the so-called welfare states.

The Danish Home Service scheme and its relation to the division of labour

When the Danish Home Service scheme was introduced it was looked upon as an unusual method to decrease unemployment. From an international perspective the scheme is interesting because similar systems are being formed in other countries. The French government also subsidises domestic services, but not through a similar system to the Danish one, however. In Germany a domestic service system similar to the French one is being constructed, and some attempts have been made in Finland but as the result did not fall out as expected the project has been abolished. In Sweden there were proposals for the introduction of a domestic service system, but the ideological resistance was so great that the politicians (first and foremost the Social Democrats) did not dare to make any decisions on the matter.[\[6\]](#)

The Danish Home Service scheme subsidises work which the customer could have performed by him/herself in, or in close connection to, the home. Since 1994, some changes have been made concerning which services are included in the system and also changes of the degree of subsidising. At present - from 1 January 2000 - the state subsidy is 50 percent of the salary for shopping for daily goods, cleaning, cooking and washing up, doing the laundry and other kinds of common domestic work. If the household buys other services from the same firm, bringing home children from daily institutions is also subsidised with 50 percent. The state subsidy for gardening and other outdoor maintenance has been reduced from 50 to 35 percent. Among the services *not* subsidised are window cleaning (which used to receive a subsidy of 50 percent), walking the dog, construction, repairing, and maintenance work.[\[7\]](#)

During 1998 more than 12 percent of all Danish households took advantage of the possibility to receive help with their domestic work, and the government paid nearly 900,000 DKr for that purpose.[\[8\]](#) There is an obvious connection between high income and the subsidy being received: In the region of Frederiksborg the average income was the highest in the country in 1998 (nearly 200,000 DKr) and the highest state subsidy per capita was paid to this region, about 130 DKr. In the Copenhagen region the average income was nearly 193,000 DKr in the same year, the second highest in Denmark, and the state subsidy to this region was also quite high, 113 DKr per capita.[\[9\]](#)

The prerequisite for the state subsidy is that a company performs the services. It is thus not possible for private persons to perform subsidised services for one another. One explanation for this rule was that the politicians were not only directed towards creating new employment but also stimulating small enterprise. This has been achieved in that 90 percent of the people performing domestic services are self-employed.[\[10\]](#) During 1998 more than 3,500 companies received subsidises according to the Home Service scheme. Out of these only 1,500, though, were specialised in domestic services; the rest - about 2,200 companies - performed domestic services as part of other activities.[\[11\]](#) Despite the fact that domestic services are characterised by many small and few large companies, still a concentration has been taking place; approximately 10 percent of the total amount of companies represent more than 50 percent of the total turnover.[\[12\]](#)

One important foundation for establishing the Home Service scheme in 1997 was an inquiry made and presented by PLS Consult in 1995. In this inquiry it was claimed that 50 percent of the services expected within the scheme would represent a permanent reduction of unemployment. It was also assumed that more than 20 percent of cleaning service performed within the Home Service scheme would be transformed illegal work. It was further assumed that 20 percent of the time that the households would save by purchasing domestic services could instead be invested in their regular jobs (which also meant that the do-it-yourself work would be transformed into productive work in the formal sector). Based on these assumptions PLS Consult (and the legislators) drew the conclusion that the Home Service scheme would in fact generate a permanent net return for the state.

According to Peter Birch Sørensen, however, this conclusion was very limited because it was mostly based on assumptions. If less optimistic assumptions had been made concerning the effect of the scheme on the structural unemployment, it would have been clear that the burden on public finances was going to be heavier than assumed. [13] The exact amount of occupied (both employed and self-employed) included in the Home Service scheme is difficult to state. In one report [14] it is stated that more than 25,000 persons are occupied in companies performing domestic services. As mentioned above, many companies perform domestic services only as a part of their total activities and only 2,400 are occupied in the category of specialised domestic service companies while the rest are working in non-specialised companies. An estimation of the real number occupied within domestic services is therefore between 4,000 and 10,000 persons. [15] For obvious reasons the size of the illegal sector is difficult to measure, but an estimation is that this sector has reduced its size by approximately 10 percent since the introduction of the Home Service scheme. [16] The net return for the state therefore did not correspond to the assumptions, but the net cost has not been dramatically high. [17] This means that strictly economic arguments are not crucial either in favour or against the scheme.

Among the unemployed certain groups are not welcome as employed within the domestic services. If the unemployed are divided into different categories the following groups can be distinguished: [18]

- low educated, low qualified,
- lowered working capacity caused by illness or hard work,
- ethnic background other than the Danish,
- high age,
- unmotivated for work or unrealistic expectations of wages and working conditions,
- drug addicts, criminals, people with social adjusting problems.

Performing domestic services means intensive and heavy work, and because of that people with low working capacity could hardly be active in this area. Elderly people would also be excluded on the same grounds, as they probably lack the physical strength required. People with other ethnic background than Danish will have difficulties getting employment within the domestic services, as neither companies nor households will let them in. This is especially true concerning non-Europeans, who are heavily hit by unemployment. [19] The category without motivation or/and with unrealistic expectations, will have great difficulties getting employment within domestic services because motivation is in fact particularly important in this area: because the work is performed in private households the employer is not able to supervise the employee. The customer is in control of the performance and the expectations are high because the work is being done in their own homes. [20] It is also unlikely that families would welcome drug addicts or criminals into their homes, people registered for criminal activities can not get domestic service jobs. The only category that not yet has been mentioned is the one with low education and low qualifications and it is exactly this category who work with domestic services. As pointed out earlier, the effects of the Home Service scheme on unemployment are very difficult to estimate, but there clearly seem to be some indications that the net effect is not very high. Many who work with domestic services do not belong to the most marginalised groups, but rather to the categories which quite easily could find a job before the changed division of labour in society - from public to private production of services. Many people occupied with domestic services were previously employed in the public sector and in parts of the private sector which have been hard hit by rationalisations. [21] This is confirmed by the fact that employers and employees covered by the Home Service scheme, in particular those in the specialised companies, have experience of especially short-time unemployment. [22] This confirms the assumption that it is above all persons that already are regarded as "employable" who get employed in this sector. Structural unemployment is therefore not a problem solved by the Home Service scheme.

The most common service within the Home Service scheme is cleaning and has been ever since the scheme came into force. In a study performed by the Danish Commerce and

Companies Agency (*Erhvervs- og Selskabsstyrelsen*) a selection of 400 domestic service companies was made and it was stated that more than 67 percent of the services performed by these companies were cleaning. [23] In another study, performed by PLS, 375 customers were asked about what kind of domestic services they were buying, and 85 percent answered that they had bought cleaning services. [24] It is primarily the specialised companies that perform cleaning services - two thirds of the services performed by these companies are in fact cleaning. The amount of cleaning services performed by the non-specialised companies only reaches just below one third of their total amount of services. The share of women holders of the specialised companies reaches almost 50 percent and this can be compared with the non-specialised companies, which have only 20 percent female holders. If we look at the employed, the female share reaches 70 percent in the specialised companies, in the non-specialised and in the private sector as a whole the female workforce consists of less than 50 and a little more than 30 percent respectively. [25] It seems as if the Home Service scheme has had greatest importance for those who demand cleaning services and, as a consequence, for women on the labour market.

A secondary labour market?

The Ministry of Trade and Industry (*Erhvervsministeriet*) has claimed that the Home Service scheme is very successful for all parties involved. [26] The unions, however, have not totally shared this opinion. In order to contribute to a somewhat more nuanced picture the Union of Women General Workers (*Kvindeligt Arbejderforbund i Danmark, KAD*) ordered an inquiry. [27] This showed, among other things, that the companies within the Home Service scheme have had difficulties in offering the employees good incomes, proper working conditions and permanent [28] full-time employment. [29] In particular the specialised Home Service companies have difficulties in reaching reasonable employment standards. The working conditions in the domestic service business are often beneath contempt, especially for those employed in companies without collective agreements. [30] According to agreements made between the Ministry of Trade and Industry and the unions, "best practice" should be valid, which means that companies involved in the Home Service scheme are obliged to follow the general rules on the labour market, which also includes signing collective agreements with unions. The municipalities have a control function of the "best practice" obligation, but an inquiry show that not even 10 percent of the municipalities are performing their duty and investigating the real working conditions. [31] Consequently, only 50 percent of the companies have signed collective agreements, although this could partly be explained by the fact that many companies are quite small - they consist of only 1-2 employees. [32] The degree of employed in domestic service companies organised in a union is unknown but estimated as being considerably lower than average on the labour market. [33] Some of the specialised companies within the Home Service scheme have exclusively hired young people, often students. [34] Among other things, this has led to a very low degree of union membership and also these companies have not been very scrupulous about with wage and hiring conditions. [35] The degree of organising among the holders of the companies is also difficult to estimate, but that figure is probably below the average. [36]

The bad working conditions in this area of trade have led to difficulties in recruiting personnel. People who can get a domestic service job are often not interested, or as Jon Sundbo states: "is it not better to have a Home Service job than to be unemployed? The empirical answer to that question is, generally, no." [37] Apart from bad working conditions as a reason for not wanting to work with domestic services, another reason, as mentioned above, is the fact that full-time work is seldom offered, which makes it difficult to make a proper living. [38] This is also an explanation why the amount of young people is so high compared to other areas of trade and sectors - students work with domestic services "on the side". According to the Danish Labour Agency (*arbejdsformidlingen*) it is often difficult to get unemployed people to apply for work in the cleaning business in general and within domestic services in particular. [39]

The class and gender division of labour

As mentioned above, through the Home Service scheme the Danish politicians expressed a wish to reduce the "do-it-yourself work", the work people do themselves in their own homes. The reason was that this informal work is not regarded as profitable in a strictly economic sense - people with long and expensive education ought to spend most of their time at their ordinary workplaces instead of do non-productive unpaid domestic work, according to this view. People with low education[40] should, in a similar way of thinking, fulfil a function in society by taking care of the unqualified and monotonous domestic work in other people's homes. Why should, for instance, a woman with high education be burdened with domestic work and childcare when someone else (a woman) could perform these tasks?[41] This functionalistic thinking is built upon an assumption that the division of labour in society is "natural", based on the individual's own "interests" and "qualities". This perspective has a biologicistic touch - some people are regarded as being so gifted and intelligent that they should spend their time on other things than boring domestic work. This opinion implies, however, that other people not that intelligent and wanted on the labour market, are "obliged" to perform those services. Apart from the fact that such a perspective makes the power relations invisible between these two categories, it also legitimates a strengthening of the existing class hierarchy by increasing the social division between those financially well off and the disadvantaged.

It is quite a paradox that the so-called "two-career families" are the ones that use the possibilities of purchasing cheap services to the greatest extent[42] - despite the fact that this household category could afford to buy this services even without a state subsidy. But many do not want to pay a full price for domestic services. Women traditionally perform domestic work for free, and most people are therefore not prepared to pay for it. A state subsidy therefore seemed required (if illegal labour was not to be used). In line with this way of thinking was, as stated earlier, the reduced Home Service scheme, which came into force on 1 January 2000. Window cleaning, which is a male task when professionally performed, was removed from the menu card. The subsidy for other typical male tasks, such as gardening and other outdoor activities, was cut from 50 to 35 percent. The official purpose of this reduction was, as stated earlier, to lower the costs of the scheme, which it actually did. The 50 percent subsidy for services such as cleaning and other traditionally "female" activities remained unchanged. Furthermore, another service was added in 2000: bringing home children from daily institutions.[43] The Home Service scheme thereby has been even more directed towards social reproductive work, the work which women traditionally are responsible for.

Danish women participate more and more on the labour market. In 1964 they worked little more than 12 hours a week, whereas the average paid work for women in 1994 was 21 hours a week. If we look at the unpaid work in the households in 1994, it is estimated that men spent 13 hours a week on this, while women spent 18 hours.[44] This last figure should be regarded with some precaution, though, as no detailed "time-budget inquiry" has been made in Denmark. This means that a lot of the unpaid work performed by women is not visible in the statistics - taking care of one's own children, for example, is not included in the figures.

There is a clear connection between women increasing their paid work and an increased demand for domestic services. In the families where the husband works full-time and the wife part-time, only roughly 7 percent buy domestic services. The corresponding figure for families in which both husband and wife work full-time is more than 10 percent.[45] This indicates that when the wife's available time for domestic work is reduced, a change of the division of labour within the household between her and the husband will not take place. Instead the change seems to lead to a demand for help from the outside. This is in spite of the fact that men's average working hours have been reduced from roughly 39 hours a week in 1964 to 31 hours a week in 1994.[46]

If we look at the privatisation of elderly care - from public to privately performed care - the importance of the Home Service scheme can be noticed. In many municipalities contracts have been signed with domestic service companies for the purpose of performing elderly care. Lars Fuglsang^[47] indicates two ways in which the Home Service scheme is important for elderly care. Already in 1974 the municipalities were allowed to let private entrepreneurs perform public activities but it was not until 1996 that this possibility actually came into use. Some of the entrepreneurs started up as Home Service companies, but after having signed contracts with a municipality, they can exclusively perform elderly care. The domestic service companies can also function as alternatives for the old people; instead of turning to the municipality for service they can buy the services themselves on the private market. In both cases, however, the cost is being subsidised by public funds. In the latter case the consequence, though, could be that the demand for public elderly care diminishes, although the demand in general has not been reduced. The changes have effects on the situation of the employed: previously they were employed in the public sector and now they either find themselves without a job or working with private domestic services. Considering what has been stated above about the characteristics of Home Service companies, some of the employed might experience a deterioration in their working conditions. Furthermore, this privatisation could lead to a strengthening of the gender division of labour in society. It is easier for the elderly to demand who should perform the service in their homes when the provider is a private company instead of a public institution. Instead of letting a man or an immigrant perform the service, as was sometimes the case under public management, the elderly can, according to tradition, demand assistance from a Danish woman. Sundbo states that elderly customers often demand a woman aged 40-60.^[48] But not only elderly people stick to "traditional patterns", also young customers often want a woman to come, and some question whether men really are fit for cleaning work. Even if it appears that men really are capable of doing cleaning work, the companies still almost exclusively hire women. Concerning "traditions" it is also apparent that it is regarded important that the person who performs cleaning work in a Danish private household also should be Danish, at least be able to speak Danish and also preferably look Danish. It is not unusual that customers explicitly say that they do not want people with foreign ethnicity performing the required services.^[49]

Conclusions

Women's unpaid work, such as caring, became partly a responsibility for the public sector during the second half of the twentieth century - both financially and as an employer of the workers in this sector. From an analytical perspective the question of how society organises the social reproductive work is central when dealing with the issue of the Home Service scheme. During the 1990s the financial responsibility has more and more been placed on the families (but with public subsidy) and the performing of the work has to an increased extent been a matter for actors on the private market. One example of this change is the Danish domestic service companies' increased role in performing elderly care. The subsidy for bringing home children from daily institutions, according to the Danish Home Service scheme, is another example. There is nothing to indicate that things will stop where they are now - this is perhaps the first step in an extended commercialisation of social reproductive work.^[50]

Cleaning work in the households has, though, above all been a do-it-yourself work. During the last two decades, however, more and more women have educated themselves and entered professional careers. At the same time as women have less time for domestic work, men have reduced their working hours. The gender division of labour in the households has despite this not changed in the same proportion. This has in turn created an increased demand for domestic services. As an effect, women from the working class - often unemployed as a result of the changed division of labour in society - replace middle-class women in performing the unqualified and monotonous work in the households. These women find themselves in a secondary part of the labour market, without reasonable employment standards and without any real prospects of getting a better job. Domestic

services are therefore an important example of class and gender hierarchies crossing each other. The gap between the middle class and the working class is increasing and the women working with domestic services get stuck in a "double" subordination. Cleaning both as unpaid and paid work is traditionally performed by women and this tradition will apparently not be changed, but rather strengthened, through the Home Service scheme. It is important to state, however, that the scheme itself did not create a big difference. Rather it is very likely that it was more a question of a need to create something new, something above the ordinary and something that could awake expectations and symbolise new ideas. Some central characters in the introduction of the Danish Home Service scheme, a minister from a small political party and a newly appointed head of ministry, felt the need to make themselves noticed. The publicity surrounding the scheme was enormous, so it is possible to say that it was a strategic move.

In the Scandinavian countries the existence of an "equality norm" makes it "forbidden" to have someone employed within the household.^[51] High taxes and comparatively high incomes have contributed to the maintenance of this norm. A lot of things indicate, however, that the Home Service scheme, and domestic service systems in general, are signals that this order of things and attitudes are changing. The scheme can probably also work as method to speed up changes of attitudes, because of the legitimacy a formal order can give to an ideological change.

© [Ellinor Platzer](#)

References

Aktuelt, 20-02-2001

Bonke, Jens (1997) *Hans ægteskab/ hendes ægteskab - økonomiske beslutninger i familier og hjemmeservice*, Socialforskningsinstituttet 97:15

Fuglsang, Lars (2000) *Menneskelige ressourcer i hjemmehjælpen: fra pelsjæger til social entreprenør. Case-rapport om hjemmehjælpen i Valby*, Serviceudvikling, internationalisering og kompetenceudvikling, rapport nr 4

Lind, Jens (2001) "Private Service Growth - Towards a New Trajectory for Employment and Regulation?" in *At Your Service?* Ed. Jon Erik Dølvik, P.I.E.-Peter Lang Publishing

Gonäs, Lena (1998) "Om den svenska välfärdsstatens omvandling och det könsuppdelade arbetet" in *Sverige efter välfärds krisen - mellan hot och hopp*, ed. Bengt Starrin & Ronny Svensson, Boréa

Hjemmeservice. En analyse af best practice-erfaringer (1999) Teknologisk Institut, Erhvervsanalyser

Hjemmeservice - en analyse af virksomhederne, ejerne og de ansatte (1999) Udarbejdet af Danmarks Statistik for Erhvervsfremmestyrelsen

Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige (1999) Erhvervsfremmestyrelsen

Hjemmeservicevirksomhedernes tilfredshed med EOGS administrering (2000) Erhvervs- og Selskabsstyrelsen

Information om hjemmeserviceordningen (2000) Erhvervs- og Selskabsstyrelsen

Kundetilfredshedsundersøgelse (2000) PLS Rambøll Management

Løn- og prisudvikling i Hjemmeserviceerhvervet, Rapport 1999 (2000)

Erhvervsfremmestyrelsen, PLS Consult

Rapport 338.46 (1999) Erhvervs- og Selskabsstyrelsen

Sørensen, Peter Birch (1996) *Subsidiering af husholdningstjenester: Teoretiske argumenter og praktiske erfaringer fra Danmark*, Arbejdsrapport nr 132, Fackföreningsrörelsens institut för ekonomisk forskning

Sundbo, Jon (1997a) "The Creation of Service Markets to Solve Political-Sociological Problems: The Danish Home Service" in *The Service Industries Journal*, Vol. 17, No. 4

Sundbo, Jon (1997b) *Innovation in Services, Denmark*, Serviceudvikling, internationalisering og kompetenceudvikling, Arbejdsrapport nr 2

Undersøgelse af kommunernes faktiske medvirken i administrationen og kontrollen af hjemmeserviceordningen (1999) Erhvervs- og Selskabsstyrelsen

Interviews

Høeg, Ellen, Kvindeligt Arbejderforbund i Danmark, 20-03-2001

Ingerslev, Carsten, Erhvervs- og Selskabsstyrelsen, 27-03-2001

Jensen, Vivi Frost, Arbejdsformidlingen Aalborg, 20-03-2001

Pedersen, Torben, AHTS, 09-04-2001

Sundbo, Jon, Roskilde universitet, 29-03-2001

Lecture

Ibsen, Flemming 22-02-2001

[1] *Hjemmeservicevirksomhedernes tilfredshed med EOGS administrering* (2000) and *Kundetilfredshedsundersøgelse* (2000)

[2] *Aktuelt*, 20-02-2001

[3] Sundbo (1997b) p 14

[4] In fact it is not correct to speak of *one* domestic service area of trade, as this in reality consists of several different areas of trade. The tasks being performed differ a lot - "everything" from cleaning to gardening.

[5] Rapport 338.46 (1999) Forord

[6] Domestic services have long been established in many countries, although not in so-called welfare states but rather in countries with low taxes and a large low income sector.

[7] *Information om hjemmeserviceordningen* (2000) p 3

[8] This sum exceeded the budget and it was therefore necessary to make some cut backs, in accordance with the reductions stated above. The cost of the present regulation was 476 million Dkr during 2000, which was a decrease compared to the 607 million Dkr during 1999 - a reduction of 22 percent. (Rapport 338.46, 1999, p 11)

[9] Rapport 338.46 (1999)

[10] *Hjemmeservice - en analyse av virksomhederne, ejerne og de ansatte* (1999) p 22

[11] In order to be classified as a "specialised" domestic service company it is required that more than two thirds of the turnover can be referred to the Home Service scheme. For the "non-specialised" companies less than two thirds of the turnover is connected to the scheme (*Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige*, 1999, p 1)

[12] Rapport 338.46 (1999) p 11

[13] Sørensen (1996) p 15

[14] *Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige 1998* (1999) p 2

[15] In 1998, the Danish Commerce and Companies Agency (*Erhvervs- og Selskabsstyrelsen*) estimated that there were 4,000 full time occupied within the domestic service area of trade. (Rapport 338.46, 1999, p 12) Jens Lind estimates an amount of 8-10,000 persons on a yearly basis. (Lind, 2001, p 218) Carsten Ingerslev mentions the figure of 5-6,000 occupied. (Ingerslev 27-03-2001)

[16] Sundbo (2001)

[17] Sørensen (1996) p 15

[18] Ibsen (2001)

[19] This fact is confirmed by the employers' association AHTS, which states that these refugees "do not fit culturally" into Danish society (Pedersen, 2001). The amount of people with other ethnicity than Danish is roughly as low among the holders of the Home Service companies as in the private sector as a whole.

[20] Pedersen (2001), Jensen (2001)

[21] Høeg (2001)

[22] (*Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige 1998*, 1999, p 7 f)

[23] *Hjemmeservicevirksomhedernes tilfredshed med EOGS administrering* (2000)

[24] *Kundetilfredshedsundersøgelse* (2000) p 2

[25] *Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige 1998* (1999) p 5

[26] *Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige 1998* (1999)

[27] *Hjemmeservice. En analyse af best practice-erfaringer* (1999) p 5

[28] The turnover of people occupied within the Home Service companies is large. If we look at the period 1996 to 1998 only 29 percent of the holders of the Home Service companies remained in business, and the figure for the employed is even lower - 15

percent (*Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige 1998, 1999*, p 13).

[29] It is difficult to get full-time employment in Home Service companies. The working hours are strikingly short, especially in the specialised companies where approximately 40 percent of the work is part-time. This can be compared with the fact that less than 15 percent work part-time in the private sector as a whole (*Hjemme Service - en analyse af de beskæftige 1998, 1999*, p 12). The wages for employees performing cleaning services are also approximately 10 percent lower than for those working with gardening (*Løn- og prisudvikling i HjemmeServiceerhvervet*, 2000, p 3).

[30] The Union of Women General Workers has for several years been in conflict with some companies that refuse to sign collective agreements (Høeg 2001).

[31] *Undersøgelse av kommunernes faktiske medvirken i administrationen og kontrollen av hjemmeserviceordningen* (1999) p 18

[32] Lind (2001) p 218

[33] Lind (2001) p 217

[34] The age structure of the employees in Home Service companies in 1998 was lower than in the private sector as a whole. Among the holders of the Home Service companies the largest category is aged 30-39. This should be compared with the private sector where half of the holders are 50 years and over. Among those employed in the Home Service companies approximately 40 percent are under 30, while almost 30 percent are between 30 and 39 years old. In the specialised Home Service companies the amount aged under 30 is almost 50 percent. (*Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige 1998, 1999*, p 6)

[35] Høeg (2001)

[36] Pedersen (2001)

[37] Sundbo (1997a) p 597

[38] Høeg (2001)

[39] Jensen (2001)

[40] The share of low educated persons, among both employers and employees, in the Home Service companies is considerably higher than in the private sector as a whole (*Hjemmeservice - en analyse af de beskæftige 1998, 1999*, p 6).

[41] There is a close connection between the degree of education and the purchasing of domestic services. More than one family out of eight in which the husband and wife have a higher education buys domestic services. The equivalent share for families with low education is only half as high, that is, one family out of sixteen (Bonke, 1997, p 56 f).

[42] In 1998 the Danish Commerce and Companies Agency made a random sample in order to get a picture of the age structure among the people using the Home Service scheme. Approximately 50 percent of the customers were between 31 and 55 years old. The other big group of customers (35 percent) were 60 or over. The variations are great, though, in relation to the kind of service that is purchased. Almost 60 percent of those buying cleaning services are between 31 and 55 years old, while customers buying gardening services are over 60 (Rapport 338.46, 1999).

[43] *Information om hjemmeserviceordningen* (2000) p 3

[44] Bonke (1997) p 50

[45] Bonke (1997) p 57

[46] Bonke (1997) p 50

[47] Fuglsang (2000) p 19 f

[48] Sundbo (1997) p 598

[49] Bonke (1997) p 231 f

[50] Gonäs (1998) p 51 f, writes about shifts in the responsibility for social reproductive work in Sweden. Her discussion can, however, be applied to Denmark as well, as this is a problem common for all welfare states, even if the expressions differ according to the national context.

[51] Sundbo (1997) p 583

Förförande historia - historiebruk i pornografi

Av Cecilia Trenter, Historia, Växjö universitet

Historia - två kritiska synpunkter på historiebruk i pornografisk film

Under 1980- och 90-talen utkom en rad böcker om historia och film som problematiserade förhållandet mellan historia, sanning och sammanhang på ett nytt sätt. Från att ha bedömt mediernas bruk av historia filtrerad genom sanningens raster övergick man till att studera film som medium för hur folk uppfattar historia.[\[1\]](#) I allt högre utsträckning har forskarna lämnat frågorna om historiska kostymdraman verkligen resresenterar en historisk verklighet eller ej för att förhålla sig till historiska spelfilmer som en genre bland andra filmgenrer. Bland böckerna som behandlar film och historiska handlingar finns Maria Wykes bok om historiebruk på antika teman i spelfilmer.[\[2\]](#) När Allan Klynne, doktorand i Antikens kultur- och samhällsliv, recenserade Wykes bok noterade han att hon utelämnat porrfilmer med antik tematik:

(...) som idag går att hitta i de flesta normalsorterade videobutiker. Här sitter den historiska rekvisitan bokstavligen löst; efter att ha fjantat omkring mellan vingliga pappkolonner låter aktörerna togorna falla av så att den nakna sanningen om antiken kan exponeras i minsta detalj. Hur denna genre påverkat masspublikens syn på romare och greker vore intressant att undersöka.[\[3\]](#)

Klynne sätter fingret på filmforskningens osynliga demarkationslinjer mot vissa av filmvärldens genrer till vilka pornografisk film måste räknas. Bland de pornografiska kostymfilmerna återfinns ett flertal filmer med tematik från just antiken, och gränserna mellan erotisk film och pornografi eller historiska sammanhang och historisk fetischism skulle onekligen vidga studierna av antiken på film. Den kognitiva koppling som Allan Klynne därtill gör - vad lär sig egentligen folk om antiken när de ser en pornografisk film med handling hämtad från en historisk epok? - lägger ytterligare en dimension till spørsmålet om historiebrukets giltighet i andra sammanhang än de legitima förmedliggskanalerna för historia (läroböcker, spelfilmer, dokumentärer, museer, vetenskap och populärvetenskap).

I andra änden av åsiktsspektret placerar sig den brittiske journalisten Laurence O'Toole som i den omfattande boken *Pornocopia: Porn, Sex, Technology and Desire* pläderar för en mindre fördomsfull och mer positiv syn på pornografi, dess publik och branschens aktörer/aktriser. Han menar att de historiska kostymdraman där litterära eller historiska förlagor bestämmer handlingen är "dåliga" porrfilmer och motiverar ställningstagandet med att pornografi inte kräver en handling.[\[4\]](#)

Pornografiska filmer har i likhet med historiska dramorna kommit att definieras som en egen genre som är styrd av bestämda narrativa och visuella regler.[\[5\]](#) Många har uppmärksammat pornografins fetischistiska anslag där den visualiserade lustan gestaltas genom symboler, rekvisita och sammanhang. Jag kommer i följande artikel att ta upp dessa aspekter av historia i pornografi för att se hur visualiserad historia korrelerar till de krav den pornografiska genren ställer samt hur det kan påverka genus. Mitt material är *Constance*, en danskproducerad porrfilm för kvinnor.

Vad är pornografi?

"Jag kan inte säga vad pornografi är, men jag känner igen det när jag ser det"

Justice Potter Stewart, Högsta domstolen i USA

I de flesta försök till definitioner kläs karaktäristikan i porrmotståndarens ord. Det är inte endast en konsekvens av att porrmotståndare har ordet i offentligheten eftersom åsikten om pornografins förkastlighet varit politiskt korrekt i de flesta länder. Även när pornografi ska undersökas hamnar förbud och negationer i förgrunden. År 1986 tillsattes en kommission i USA, the Meese Commission, med uppdrag att kartlägga pornografins status och historia. I den slutgiltiga 1960 sidor långa rapporten handlade 16 sidor om själva aktiviteten pornografi medan de resterande 1944 sidorna behandlade lagstiftning och förbud.[\[6\]](#)

Pornografi kan definieras genom följande: "[...] its depiction of erections, penetration, oral-genital contact, ejaculation".[\[7\]](#) Pornografisk film/bild har av många betraktas som en realistisk samlagsskildring där mannens lusta står i centrum medan kvinnan (menar många) penetreras, förnedras och misshandlas. Till ofta citerade klassiker hör "*Dachau brought into the bedroom*"[\[8\]](#) i den våldsamma våg av protester som under 1980-talet följde på 1970-talets expansion på porrmarknaden. Retoriken och attityderna polariserades mellan dem som var för och emot. I kampen mellan gott och ont, rätt och fel formulerades pornografi som ljusskygg verksamhet, primärt riktad till heterosexuella män.[\[9\]](#)

Erotiken och pornografin ligger snubblande nära varandra. En del menar att det är två sidor av samma mynt men att erotik är något som tillskrivs kvinnlig lust medan pornografi är ämnad för män. En rad feminister har under 1990-talet pläderat för kvinnlig pornografi "*Female erotica is pornography that's ashamed of itself*".[\[10\]](#) Linda Williams, professor i filmvetenskap, menar att försöken att definiera pornografi och erotik leder till en snedvriden föreställning om vad som är bra och rumsren lust och vad som är förkastligt.[\[11\]](#) När kvinnlig sexualitet associeras med erotik medan männens förknippas med pornografi uppenbarar sig den kvinnliga lustan som mer naturlig, oanfäktad av våld och misantropiska anslag, medan männens sexualitet framställs som depraverad och brutal. Williams menar att den genusrelaterade uppdelningen mellan kvinnlig erotik och manlig pornografi i själva verket utestänger kvinnor från det pornotopia där fantasin och den självupptagna lustan är förhärskande.

Istället för att undersöka gränsen mellan manligt/ snuskigt pornografiskt och kvinnligt/erotiskt rumsrent tycker jag att Linda Williams ord klockrent träffar skillnaden: The erotic and pornographic interact in hardcore. The one emphasizes desire, the other satisfaction. Depending on who is looking, both can appear dirty, perverse, or too explicit.[\[12\]](#)

Pornografins allena rådande syfte är att åskådaren i grupp eller ensam ska upphetsas och tillfredsställas. Det finns inga andra mål med bilderna; inga estetiska värderingar, inga sociala normativa anspråk, inga direktiv om hur vi ska leva våra liv utan endast ett mål, utlösning.[\[13\]](#) Williams menar att pornografin inte ska läsas som sex utan som *tal* om sex. Hon exemplifierar med en komparation mellan den narrativa strukturen i hårdporrfilmer och musiker. O'Toole gör liknande jämförelser och hävdar att vi utmärkt väl vet att människor inte dansar och sjunger i riktiga livet, men trots denna insikt underhåller ändå musikalerna genom musiken och handlingen. Samma nöje finner betraktaren i pornografi.[\[14\]](#) Linda Williams gör en mer ingående jämförelse mellan musiken och *hardcore* pornografin. I båda fallen avbryts berättelsen av för handlingen omotiverade sångnummer (som i porren motsvaras av sexnummer) i ensamsång, duett, kvartett eller körsång, vilka motsvaras av porrfilmens olika ställningar och sexscener.[\[15\]](#) Jag tilltalas av Williams definition eftersom en närmare undersökning kräver en blick som inte utgår från pornografins kvalitet.

Utöver den funktionalistiska skillnaden mellan pornografi och erotik vill jag tillägga att i erotisk bild och text skapas sammanhang i vilka det sexuella underordnas estetiska normer och den övergripande berättelsens handling. Pornografins handling är underställd de sexuella aktiviteterna. Här spelar annat än handlingens inneboende logik in för att åskådaren ska ryckas med.

Det som gör pornografiska filmer till pornografi är att sexscenerna är realistiska. Aktörerna och aktriserna gör "det" på riktigt, och denna realism går stick i stäv med den representativa och fiktiva handling som i övrigt kännetecknar hårdporr-genren.[\[16\]](#) I de få receptionstudier som gjorts av pornografins publik upprepas det gång på gång att njutningen erhålls på grund av att scenerna är visualiserade fantasier. Det finns inga belägg för att publiken tror att den pornografiska upplevelsen ska förverkligas i sin helhet. Genren appellerar till en drömvärld, en flykt från vardagens krav på ansvar. Därför är porrfilmer inte bundna av socialt realistiska berättelser. Kraven på autencitet ligger i att rekvisita och aktörer och aktriser lever sig in på ett övertygande sätt.

Pornografi kan dock aldrig helt definieras som en avspegling av människors fantasier eftersom, och detta är ytterligare ett särdrag för pornografi, porren endast levererar en del av varan. Definitionen är hämtad från porrbranschens egna led. Producenten Henri Pachard menar att pornografi ska förstås enligt "80/20-regeln"- porrprodukten står för 80 % medan åskådarens egen fantasi fyller på de resterande 20%.[\[17\]](#) Den pornografiska upplevelsen kan liknas vid en kopp pulverkaffe där pulvret är bilderna och åskådarens fantasi det outhärliga vattnet.

Att skapa ett avstånd som ska överbryggas är avgörande för att de 20% fantasi ska sammansmälta med de visualiserade 80%. Distans-närhet blir ytterst viktigt för att en bild ska fungera pornografiskt optimalt. I pornografien före år 1800 skapades avståndet mellan publiken och modellerna genom att den avbildade voyeuren iakttog de älskande genom nyckelhål eller dörrspringor. I 1800-1900-talens pornografiska bilder lades avståndet mellan iakttagaren och bilden i rekvisita som sörjde för att betraktarens värld avskiljdes från ett utopia långt från vardagens påfrestelser. Verklighetsflykten ökade under boulevardtidningarnas tid - från ca 1915 - där målet för läsarna var att drömma sig bort och genom vackra kvinnor och dyrbart sceneri fly från vardagen till ett utopia, pornotopia,[\[18\]](#) där allt är möjligt. De fetischistiska effekterna blev ett alltmer avgörande redskap för att överbrygga avstånd.

Kombinationen av distans/närhet mellan bild och konsument samt fördelningen mellan konkreta visualiseringar och betraktarens egna fonder av fantasi gör att sammanhangen fungerar som mental brygga mellan bild och tanke. Sammanhangen konstrueras på olika sätt i olika pornografiska genrer. I herrtidningar som t ex *Fib.aktuellt* och *Playboy* skapas det pornografiska sammanhanget genom att utvickningsflickorna i text och bild berättar vem de är, vad de tycker om, vilka deras fantasier och drömmar är. Genom upplysningarna och de "bildliga bevisen" skapas en sfär där åskådaren kan ge sig hän åt fantasier.

Fetischism och visualiseringen av manlig och kvinnlig orgasm

Pornografi har alltså endast ett syfte: att väcka lust och ge utlösning. Ingenting annat. Det gäller således för producenterna att skapa ändamålsenliga produkter. Pornografins bildspråk är därför avhängigt av en symbolvärld och ett teckensystem som i varje detalj vägleder åskådaren i rätt riktning. Därför blir fetischism framträdande i pornografi. Fetischism betyder att ett föremål/bild fungerar kompensatoriskt. Jag tar utgångspunkt i den psykologiska och historiematerialistiska diskussionen om fetischism, inte minst för att dessa teoribildningar används i forskningen om pornografi/film och genus.[\[19\]](#)

Både Karl Marx och Sigmund Freud, fäderna till det moderna begreppet fetischism, betraktade fetischism som tecken på avsaknad av något. Marx menade att varufetischism utvecklades som ett kapitalismens redskap när människan alieinerades till sig själv, sitt arbete och sina medmänniskor. Fetisken ersatte ett förträngt behov och Freud sökte bristen i psyket och sexualiteten. Båda menade att fetisken är kopplad till den visuella representationen; en sak, ett ting blir symbol för en äkta känsla eller ett sant värde. Båda utgick i sina arbeten från att det äkta/riktiga ersattes av bilden eller föremålet.

Jag vill gärna, i enlighet med genusforskningen, som särskilt behandlar hur film

representerar verkligheten, hävda att de ekonomistiska ersättningsteorier som omgärdar fenomenet fetischism kan men inte nödvändigtvis behöver vara av ondo. Avgörande är hur fetischen används. Därtill menar jag även att abstrakta och för ögat inte synliga föremål, som exempelvis en berättelse, kan fungera som en fetisch. Historiska berättelser och minnesmärken, årtal och stiliserade förförståelser av historia kan fungera som en symbol eller ersättning för ett ideal/tillstånd/upplevelse som vår tillvaro inte tillåter oss att konkretisera. [20]

Filmen har mer än något annat medium betraktats som producent av fetischer. När tekniken möjliggjorde närbilder under 1920-talet, blev i synnerhet kvinnokroppen fetischiserad. [21] Närbilder av objekt, delar av kroppen eller scenografiska detaljer fungerade som en värld av tecken i ett alltmer ekonomiserat samhälle.

Orgasmen är det centrala objektet i pornografi. Mannens orgasm är den optimala symbolen för hur lust och ekonomi sammanfaller. Beteckningen för en synlig ejakulering kallas på internt språk *money shot* eftersom den manliga aktören får betalt i enlighet med om och hur väl han lyckas planera och placera utlösningen. I begreppet såväl som visualiseringen tydliggörs samhällets syn på sex och ekonomi.

Det eviga dilemmat för branschen är att visualisera den kvinnliga och för ögat betydligt mer svårfångade orgasmen. [22] Det förklarar den pornografiska modellens med ljud och rörelser "över-agerande" vid föreställd orgasm. Kvinnans lust måste visualiseras genom smink, stilettklackar, läder och leenden när mannen ejakulerar i hennes ansikte (vilket förekommer i stort sett all hårdpornografi). Detta är i korta drag hur genusforskningen betraktat fetischism, genus och lust i pornografi.

Populärkulturens upprepningar och imitationer

Populärkulturen kännetecknas av sin upprepande och imiterande funktion. Nya verk hänvisar öppet till tidigare, uppföljare till storsäljare i filmvärlden namnges genom nummer. Pornografien tillhör genom överdrivet utmärkande subkulturella drag otvetydigt populärkulturen. Därför kopierar pornografisk film ohämmat och öppet spelfilmer. När hårdporren slog igenom under 1970-talet lanserades en rad imiterande sexversioner under titlar som låg nära förlagan, t. ex. *Flesh Gordon*. Samma fenomen inträffade med den historiska filmen. En populär filmgenre sedan filmens gryning (i vanlig spelfilm) är den så kallade *sword-and-sandal*-genren med teman från antiken och biblisk historia. [23] I filmerna framställdes hjältar och hjältnor från antiken i epos med sinnliga och våldsamma övertoner. I affischeringarna, framför allt under efterkrigstiden, avbildades skådespelarna i mer eller mindre visualiserad avkläddhet. Steget från den vågade spelfilmen till pornografi var troligen mindre i den antika periodens rekvisita än i spelfilmer med historiska teman som behandlar nationella trauman. Fellinis *Satyricon* följdes av en mjuksex-version och föranledde en omdöpning av förlagan till *Fellinis Satyricon*. *Caligula* är ett annat drama som blivit känt som ett pornografiskt spektakel snarare än som historiskt drama. [24] Andra budgetkrävande filmer med historiska anspråk var *Captain Lust and the Pirate Women* (1979) och *Sodom and Gomorrah* (1979). Under 1980-talet fick Mozartfilmen *Amadeus* en efterföljare i porrigenren där spelfilmens antagonist Mozart och Salieri i porrupplagens historia är sätaste vänner som delar om inte karriär så åtminstone kvinnor och sexuella upplevelser. Hänvisningarna till förlagan förekom explicit när porrfilmen *Zorro* presenterade västkusthjältens sexliv. I reklamen får vi veta att denna upplaga har "Mer stake än Banderas". Löftet, som i övrigt infrias i de följande bildsekvenserna, syftar på spelfilmens huvudrollsinnehavare Antonio Banderas.

Pornografins imitationer av spelfilmer med historisk tematik som förekommer framförallt under 1990-talet kan till viss del förklara uppsvinget för historisk visualisering i pornografi. Ytterligare ett faktum som motiverar all form av utklädningsrekvisita är pornografins "avkläddhet". I en undersökning av *Fib. aktuellt* visualisering av kvinnor och män visar Anja Hirdman att från att under 1970-talet ha visat nakna kroppar som fetischiserats i natursköna bilder och därmed laddats genom att utgöra en förlängning av själva naturen,

ändras den sexuella representationen av femininitet till att visa halvklädda kvinnor. Den nakna kvinnokroppen räcker under 1980-talet inte längre till lockelse; smycken, klädesplagg och makeup blir en fetisch för nakenheten. "*Dessa ting fylls med en egen sexuell symbolik för känslor och begär som förefaller alltmer fristående från den fysiska kroppen*".[\[25\]](#) Härigenom får historisk rekvisita fetischistisk betydelse både genom att visualisera halvkläddhet och genom att referera till en historisk period som associeras med ansvarsfrihet eftersom de historiska rollerna är givna.

När *hardcore*-genren fått en decennielång historia dök imitationerna upp inom genren. Inom den historiska porrfilmen kommer det till uttryck i nostalgiska minnen. Gamla aktriser gör comeback och lanseras under 1990-talet i stil med 1940-tales filmprimadonnor. Scenerierna poängterar att filmens aktörer visualiserar gamla goda dagar i branschen förklädda i 1900-talets retrochica kostymeringar.[\[26\]](#)

Det är med andra ord inte historia som nyhetsskapande eller kartläggande fenomen som historieförmedlingen i pornografi ska jämföras med. Istället ska andra historiska filmer stå modell för jämförelsen. I slutet av min artikel kommer jag att diskutera mina resultat i förhållande till erotisk/historisk film i genren spelfilm.

Historiebruk i pornografi - flykt, maskering och ansvarsfrihet

Public history, offentlighetens historiebruk, definieras i termer av kollektivt minne. Den kollektiva hågkomsten har kallats "prosthetic memory" och hänvisar till vår förmåga att gemensamt minnas nationella trauman. Andra världskriget och motståndsrörelsens minnen har analyserats av danska och norska historiker. På liknande sätt har minnet av Vietnamkriget varit föremål för analys av amerikanska historiker.[\[27\]](#)

I pornografin, som hör till populärkulturens mer stiliserade genrer, används inte historisk rekvisita för att skapa ett gemensamt minne. Det förutsätter snarare historisk införståddhet, t ex om att antika kejsare missbrukade sitt folk, att 1700-talet var en sinnlig epok, eller att 1600-talets sjörövare var brutala. Konsumenten påminns om den historiska förförståelsen i texter på videons emballage eller vid försäljningen som ofta sker via internet. För att göra kunskapsfonden användbar får lärdomarna inte vara alltför specifika eller detaljerade utan måste fungera i form av stereotypa bilder av epokers särart som förstärker aktörernas framtoning. I motsats till en minneskultur eller en historiekultur fungerar dessa stiliserade sammanhang som "*prompters of memory*"[\[28\]](#) (utlösare av minne), där den historiska innebörden stannar vid en ofta anakronistisk och förenklad form utan hänvisning till ett historiskt sammanhang. Det fetischistiska anslaget strävar inte efter att skildra en större historisk eller samtida helhet som exempelvis ett monument har för avsikt.[\[29\]](#)

Historia liksom andra fora för historiskt berättande kan användas på olika sätt i pornografi. Den visuella presentationen lockar till historisk fetischism där enskilda föremål fungerar som symboler lösryckta ur sina historiska sammanhang och placerade i en sinnlig kontext. Den historiska kulissen används även för att maskera tabun - i en historiskt avlägsen tid är dagens syndighet inte alls någon synd. Historien används även för att lyfta fram vissa värden som generella och överhistoriska - vi är alla olika, men behovet av sex förenar oss.

Somliga epoker associeras mer till sensualism än andra. Historisk fetischism visar upp den rika världen. Det förekommer visserligen smuts och källarhålur i de historiska porrfilmerna men dessa utgör inte handlingens kärna utan fungerar som en kontrast till den huvudsakliga berättelsen. Smycken, kläder, arkitektur är hämtade från slott och palats. Detta gäller i synnerhet för filmer med antik koppling och filmer med hänvisning till 1700-talet.[\[30\]](#) Naturligtvis är de historiska filmernas utformning beroende av vem som regisserar. Regissörerna D'Amatos och Woodmans filmer är klassiska kostymfilmer som hämtar teman från kända personer eller epoker. Men historiebruket finns även med nostalgiska 1900-talsteman och i så kallad nazipornografi med sadomasochistiska inslag.

Historiskt drama i pornografi betraktas varken som god historieförmedling eller bra pornografi. Ur pornografiskt hänseende kan det bero på en rad saker. En generell utmaning i historiska kostymdraman är att undvika att mannens kostymer blir förlöjligande. Visualiseringen är en av de svårare utmaningarna för kostymmakaren i det historiska dramat, eftersom åskådarens egna kläder som han/hon känner på sin egen kropp måste kunna relateras till bilderna på skärmen där aktörerna bär en historisk epoks mode.[\[31\]](#) Pornografi ska helst utlösa sexuell upphetsning och inte skratt. Därför kan det tänkas att val av perioder och rekvisita väljs efter manlighetsideal och inte efter andra principer. Vanligtvis uppträder männen som den brutala och gärna skurkaktiga typen såsom pirat eller cowboy. Detta kan förklara varför kassettexterna i presentationer försöker hitta en machoton för att övertyga om att dessa historiens aktörer var ena riktiga karlar. Den "goda" mannens maskulinitet räddas genom att klä honom i arbetarkläder med skjorta och hängslan som visualiserar kroppsarbete.[\[32\]](#) Kvinnodräkter är uppenbarligen inte lika problematiska. Silkiga strumpor, flortunna slöjor, smink och korsetter påminner om annan rekvisita i pornografi och får därför en dubbel konnotation som förstärker den sensuella upplevelsen.

I intervjuer med pornografins publik har det framkommit att autenticitet är viktigt för att budskapet ska nå fram. En oskuldsfull *cheerleader* som låter kläderna falla och visar upp stora tatueringar förtar Lolita-känslan menar en kvinnlig betraktare.[\[33\]](#) Historiskt iscensättande provocerar kanhända genom att bli för överkligt i förhållande till vår tids föreställningar om sex. Tanken har förespeglat Linda Williams som menar att kostymdraman inte appellerar till utopiska fantasier vare sig handlingen utspelas i dåtid eller framtid eftersom dylika scenerier inte uppfattas som omedelbart relevanta för den moderna sexualiteten.[\[34\]](#)

Kanhända kan tilläggas att den historiska handlingen slår in öppna dörrar. Den vane betraktaren vet att pornografi innebär flykt från dagens krav. Därför verkar en historisk tematisering onödig eftersom betraktaren redan har accepterat reglerna när han/hon äntrar pornoutopia. Ett så framträdande iscensättande som kostymdramat är blir detsamma som att erkänna ett främlingskap med pornografins värld. Det är intressant att när pornografin under 1990-talet explicit gläntar på dörren för en kvinnlig publik genom framförallt dansk produktion (under försäljningsnamnet "Hjerteslag - porno for ham og hende") etableras fetischismen i just historisk miljö.

"Constance" - pornografi för kvinnor

I filmen *Constance* presenteras pornografi som är "anpassad för henne" enligt PR och presentationer. När filmen planerades användes en kvinnlig testpanel för att utröna kvinnors krav på pornografi. En framträdande åsikt var att lyfta fram sammanhang som förklarar de sociala relationerna och ger sexscenerna en logik. Den kvinnliga panelen efterfrågade bland annat, för att referera till ovan förda diskussion, en berättelse som närmare tangerar det jag kallar erotisk visualisering än pornografins 80+20 princip. Regissören och manusförfattaren skulle alltså både skapa en distans-närhet-tematik och ett sammanhang som möjliggjorde förklaringar av sociala relationer. De valde en historisk tematik. Historiseringen sker dels genom tillbakablick i tiden, dels genom kostymer. Huvudpersonen läser sin mormor Constances dagbok. Bokens svårlästa handskrift ligger som en transparent slöja över bilden av den unga kvinnan som nyfiket följer sin mormors berättelser från svunnen tid. Vi får genom en berättarstämman höra om de erotiska lekar Constance beskriver i Lolas hus. Vem Lola är får vi aldrig veta, hon tycks vara Constances sexuella alterego och hennes hus är en lustens högborg där hon bor med sin hjärtevän och husslav. Det är Lola som fostrar Constance i hennes sexuella uppvaknande.

I andra scenen får vi se hur Constance (Anais) flyr över brinnande fält iklädd en vit empire-inspirerad klänning med tyll och slöjor. Hon har lockigt hår och är osminkad. Hennes kostymering påminner om spelfilmer med Jane Austen-motiv. Vi befinner oss genom kläderna vid sent 1800-tal eller sekelskiftet och de brinnande fälten symboliserar

hennes brinnande lust.

Lola (Katja Kean) uppträder däremot i historisk kostym som hämtar detaljer från 1600-talets tunga draperade kjolar, även om hennes make-up och frisyr inte följer samma linje. Det är intressant att den sexuellt frigjorda kvinnan uppträder i kostymer som associeras till äldre epoker medan Constance, i egenskap av mormor till läsaren, designmässigt placeras runt sekelskiftet. Beträktaren är, liksom filmens moderna kvinna som läser dagboken, närmare Constance i tid än den erotiskt erfarna Lola. Den förmodade kvinnliga betraktaren närmar sig pornografin via sekelskiftet och vidare till en tid höljd i dunkel. I likhet med andra historiska porrfilmer används inte historisk rekvisita i *Constances* sexscener. Kvinnornas underkläder är t ex i ett flertal scener i det närmaste vardagliga. Däremot iscensätts stämningen genom romantiska historiska objekt; vi ser en himmelssäng i vitt (Constances säng), ett altare i svart (som omtalas lustens altare) osv. I en scen när Lola rakar sig används ett gammaldags tvättfat och en spegel.

I en porrfilm för kvinnor blir mansbilden viktig. Det sades tidigare att kostymdraman har svårt att klä en man maskulint. Lolas vän (Marc Duran) bär byxor med hängslen och vit skjorta. Hans maskulinitet understryks av den drängkammare där han bor och besöks av Lola. På golvet ligger halm och kroppen exponeras när han tvättar sig i ett porslinstvättfat; Lolas man är kroppsarbetande och muskulös. I en karnevals scen där maskeringen är det centrala fetischistiska inslaget bär Marc Duran en venetiansk guldmask med förlängd näsa, en fetisch som understryker hans roll och potenta betydelse i filmen.

Husslaven (Niels Dencker) uppträder i nattskjorta och naken, inburad i en järnbur från vilken han endast släpps ut när Lola och hennes vänner ska leka. Styrkeförhållandet mellan Lola och hennes slav lyfts fram av bland annat kläderna: Lola vilar i en barockklänning på en divan medan hon vällustigt äter körsbär och samtidigt tillfredsställs oralt av en i nattskjorta klädd husslav. Scenerna är analoga med de antika teman där kejsaren tillfredsställs på liknande sätt av sina kvinnliga slavar.

Skådespelarsammansättningen är genomtänkt i Constance. Beträktaren möter syndens näste genom Constance (spelad av Anais) som är finlemmad med liten byst och blek hy. Hennes manliga motsvarighet, husslaven är blek, spensligt byggd och framstår som ungdomlig genom bristen på kroppsbe håring. De utgör det oskuldsfulla paret, hon genom sin oerfarenhet och han genom sin asociala framtoning (han framstår genom sitt glada masturberande och älskande som lätt retarderad). Lola och hennes manliga vän har en annan fysik. Han är bredaxlad och hårig och hon är storbystad och solbränd. Skådespelarnas fysik i kombination med rolltypen gör Lola och hennes vän till maskulinum (aktiva, erfarna, sadistiska) och husslaven Paw och Constance till femininum (passiva, naiva, masochistiska).

Constances roll som nyfiken och förförd är inte ny i porrfilmsgenrens persongalleri. Däremot möjliggör husslavens roll ett tänjande av den maskulina, manliga rollen. Den uppenbara tossighet som iscensätts och blir autentisk i den historiska miljön medger att han får bete sig "kvinnligt". I två scener masturberar han och slickar av sina fingrar vilket närmast är att betrakta som ett genrebrott i heterosexuell pornografi där manlig homosexualitet eller ens antydningar till detta är tabu.^[35] Det är vanligtvis kvinnor som masturberar och smakar på sig själva, andra kvinnor eller män. Män rör och penetrerar endast kvinnor. I gruppsexscener vidrör aldrig männen varandra, sin egen eller någon annans säd. Analsex som är vanligt förekommande sker endast genom att kvinnan blir penetrerad (Constance innehåller inga analsexscener). Därför blir rollfördelningen i *Constance* ett genombrott i hardcore-pornografin eftersom maskuliniteten genom tydlig symbolik och historisk fetischism inte längre endast hör ihop med mannens roll.

Genuskontrakt när historiska sammanhang skapas i pornografi och erotisk spelfilm

Pornografisk film och bild ska inte betraktas som en realistisk sexskildring. Istället ska bilder och filmer läsas utifrån deras funktion som tal om sex. Underhållningsvärdet i pornografi är att hetsa upp och ge utlösning, och för att nå maximal upphetsning arbetar porrindustrin med sammanhangsskapande situationer som ska reta sinnet enligt 80+20 % - definitionen. Detaljer och handling måste spela på betraktarens erfarenheter. Det sätt på vilket historia används i pornografi visar tydligt att historiska sammanhang inte styr val av rekvisita eller handling. Fetischism i egenskap av ting eller konkretiserade fragment i en berättelse medverkar till att skapa närhet-distans som ska överbrygga betraktarens erfarenhetsvärld och de visualiserade fetischerna på bilden/i filmen.

Den historiska fetischismen exotiserar, maskerar och medverkar genom sitt tidsmässiga avstånd till en distans där autenticiteten avgörs av den dignitet som ett historiskt föremål signalerar. Vi vet att en man med gyllene lagerkrans och toga är en man med auktoritet; vi vet att en förgylld sal med speglar och statyer är Versailles namn; vi vet att en kvinna med svärd och svart lapp för ögat inte är att leka med. Vi kan skratta åt det, vi kan betrakta det som historieförfalskning men det fetischistiska värdet är inte att ta fel på.

Historiskt fetischistiska porrfilmer tematiserar underkastelse och ansvarsfrihet med stor auktoritet. Men vi måste övertygas om att fantasin kan aktiveras. En viktig ingrediens är att slippa göra valet. Enligt mitt förmenande bygger sadomasochism på en stiliserad lek där underkastelsen är ritualiserad och valfriheten utom räckhåll. I de historiska porrfilmerna fungerar den stiliserade underkastelsen och friheten från att behöva välja en ytterst central roll i den historiska kunskap som fetischiseras (kejsare var maktlystna, vilda västern var vild, karnevalens maskering depraverande osv). Ansvarsfriheten understryks i scener där rollerna implicerar underkastelse. Det gäller i synnerhet i filmerna. I antika scenarier placeras slaven i kejsarens våld. Både han, kejsaren, och hon, slavinnan, är determinerade i sina historiska roller. I sjörovarfilmen vet vi att hjältinnan och hjälten älskar varandra, trots denna brinnande kärlek kastas de ut i erotiska och ovalda situationer. Hon blir brutalt förförd av onda män och han blir bunden av en hord lystna kvinnliga pirater och därefter tvingad till sex av en kvinna från överklassen. Och de kan inte annat göra än att njuta. Därmed blir underkastelsen en fetisch för ett frånvarande oansvar som vi inte kan ta i våra vardagsroller. Historien sätter sin prägel på våra upplevelser trots uppenbara oegentligheter.

Däremot är handlingarna/bilderna inte konsekventa i förhållande till den utlovade historia som presentationer och tematik konnoterar. Vi får aldrig se eller ens höra om att de kvinnliga slavarna kastas till lejonen vid Caligulas hov. Tvärtom verkar de kvinnliga slavarna ytterst tillfredsställda med att tjäna kejsaren. Vi får aldrig se att piraterna är ondskefulla annat än när de binder huvudpersonerna för att sedan hetsa och reta och utan större motstånd locka fram både njutning och orgasm.

I pornografi blir den historiska ramen inte normativ i sitt fetischistiska anspråk. Istället fungerar historia som en dubbling av redan existerande fetischistiska anspråk, nämligen att skapa ett spelrum för fantasier. De historiska anslagen gör explicit inga försök att låta historien utgöra ett kitt i berättelsen; de onda visar sig vara goda (eftersom de sörjer för fysisk njutning) och de goda är inte trogna sina älskade utan har sex med diverse andra utan att känslor eller samvete påverkas. Den historiska tematiken är inte renodlade tidsresor. Bilderna avslöjar att vi fortfarande befinner oss i nutid, antingen genom ting som påminner oss om nuet eller genom att sexscenerna inte strävar efter historisk autenticitet. Däremot fungerar den historiska fetischismen, liksom annan fetischism, som en möjlighet att töja genuskontraktet. I de fetischistiska scenerna stiliseras rollerna och i *Constance* ger de historiska ansatserna möjlighet att skapa nya kvinno- och mansroller i pornografi som inte sammanfaller med maskulinitet och femininitet.

Den erotiska boken med historisk tematik som vänder sig till en kvinnlig publik har en normativ karaktär av annat slag. I kioskromanen finns en sammanhängande narration där rätt och fel, orättvisa och rättvisa är avgörande för berättelsen. Här finns tydliga fetischistiska anslag som också problematiserar ansvarsfriheten genom underkastelse. Den historiska miljön får en avgörande betydelse för att skapa en scenografi som möjliggör

fantasin. Huvudpersonen kämpar om sin älskade och får till sist, efter diverse intriger, sin utvalda. Här spelar ett annat behov av underhållning in. Vi får bekräftat att den goda och riktigt/ärligt handlande personen belönas till sist.

De historiska inslagen i kiosklitteraturen är lika lite historiskt korrekta som i porrfilmerna, varken rekvisita eller dialog har några som helst likheter med vad vi uppfattar som historiskt korrekt sammanhang.[\[36\]](#) De fungerar som tillflyktsort och fetischistiska inslag för att förtydliga och återberätta metaforen om underkastelse. I "kioskromanerna" dramatiseras underkastelsen enligt principen rättvisa, orättvisa och ond/god. I pornografin är underkastelsen relaterad till genrens funktion, att tillfredsställa sexuellt.

Den erotiska spelfilmen är återigen en genre som tematiserar underkastelse och sex. Att den erotiska filmen är bunden i tidens politiska kontext i en mer uttrycklig och normativ mening märks i amerikanska filmer som visades under 1980-talet när AIDS blivit en realitet.[\[37\]](#) I en erotiskt laddad spelfilm som t. ex. *Farlig förbindelse* bygger handlingen på att huvudpersonen inleder ett förhållande med en *femme fatale*. Filmens trovärdighet bygger på mannens skuld känslor inför sin familj kontra hans dragning till den främmande kvinnan. Filmens autencitet ligger inte i älskogscenerna eftersom vi vet att huvudrollsinnehavarna Michael Douglas och Glenn Close spelar teater när de valsar runt på husets alla köksbänkar i ohämmad älskog. Igenkännandet ligger i det sociala sammanhang älskogsscenerna ingår och som driver handlingen fram, nämligen skulden och de obönhörliga konsekvenserna samt strävan efter att ordna kaoset efter det erotiska mötet.

Till detta kan man lägga att amerikanska spelfilmer under samma tid behandlar den amerikanska nationen ur ett nytt nationalistiskt perspektiv. Den traditionella nationen definierad genom ras och historia byts ut mot ett mångfacetterat och etniskt pluralistiskt nationsbegrepp.[\[38\]](#) Men nationen står i centrum, och i den erotiska filmen blir därför ofta sexualiteten och attraktioner ett tacksamt ämne att behandla hotet om nationell splittring genom. Detta finns i nutidsorienterade filmer som nyss nämnda *Farlig förbindelse*, där huvudpersonens otrohetsaffär leder inte endast till skuld känslor utan till en direkt katastrof för familjen (nationen). I *Firman* återfinns samma tematik; den manliga huvudpersonens snedsteg med en okänd vacker kvinna i en tillfällig sexakt visar sig få ödesdiga konsekvenser eftersom det pornografiska mötet är planerat och fotograferat av fienden. Misstaget tematiserar den svage mannens ack så mänskliga men dock så fatala misstag som får ödesdiga konsekvenser. Till sist underkastar han sig rättvisan och gör det riktiga valet.

Den erotiska historiska filmen från 1980- och 90-talen tematiserar tydligt mänsklighetens dekadens och vikten av att välja ansvaret. Den historiska handlingen förtydligar självklarheten. Det är lättare att förstå varför 1800-talets snäva sociala regler möjliggör förbud mot opassande attraktioner som i *Oskuldens år* där huvudpersonerna dras till varandra men måste uppge passionen. I *Farligt begär* får vi i 1700-talets Frankrike följa den cyniska och sinnliga markisinnan och hennes lek med oskulden och erotikens tills ödet sätter stopp för hennes planer och hon straffas i filmens slut. Det finns mycket att tillägga om erotisk thriller/spelfilm, men här vill jag hårdra poängen till följande 1) handlingen bygger på att det goda segrar 2) personerna betalar ett högt pris för att nå målet genom att uppge sin självupptagna passion/erotiska längtan. Sexualiteten blir en fetisch för det nationella sveket och ansvaret.

I den erotiska filmen är sammanhanget väldefinierat och sexscener och erotik får en tydlig roll i en större berättelse. Filmernas beroende av en övergripande och sammanhängande narration hänger ihop med det sätt på vilket vi tittar på spelfilm. I motsats till pornografin som avnjutes bitvis ser vi spelfilmer i sin helhet, med en början och ett slut. Många filmer under 1990-talet tematiserar erotik och gränsen mellan erotik och pornografi är stundtals flytande. Men i synnerhet i den historiska erotiska filmen är rollfördelningen inte ny; kvinnan är symbolen för nationen och mannen är den handlande aktören.[\[39\]](#) Sensmoralen är att uppge den egna njutning och sörja för att nationen/familjen förblir skyddad och intakt. I pornutopia är syftet det rakt motsatta; genom flykt och maskering där nuet och betraktaren förankras i historisk miljö aktiveras ett fetischistiskt förhållande till en värld av

lust och egocentrisk njutning som realiteten inte erbjuder.

© [Cecilia Trenter](#)

-
- [1] Landy, Marcia: "Introduction", i *The Historical Film: History and Memory in Media*, Landy Marcia (ed.), New Brunswick/New Jersey 2001, s. 5.
- [2] Wyke, Maria: *Projecting the Past: Ancient Rome, Cinema, and History*, NY/London 1997.
- [3] Klynne, Svenska Dagbladet 1998-08-13.
- [4] O'Toole, Laurence: *Pornocopia: Porn, sex, technology and desire*, London 1999.
- [5] Se t. ex Williams, Linda: *Hardcore: Power, Pleasure and the 'Frenzy of the visible'*, (1988) 1999; O'Toole, Laurence 1999.
- [6] Hunt, Lynn: "Introduction: Obscenity and the origin of Modernity, 1500-1800", i *The invention of pornography: Obscenity and the origins of Modernity. 1500-1800*, New York 1993, s. 11.
- [7] O'Toole 1999, sid. 10.
- [8] Andrea Dworkin: *Pornography: Men possessing women*, London 1981.
- [9] Trots att attityden av olika skäl har ändrats under 1990-talet hänger hotbilden kvar som en skugga. Sökordet "pornografi" i Libris sammanstrålar med sökord som "incest", "våldtäkt" vid sidan av vetenskapliga termer som "psykologi", "vetenskapshistoria" och "sexologi".
- [10] Charlotte Raven här citerad ur O'Toole 1999, s. 7.
- [11] Williams 1999 sid 6ff, sid. 18ff. Michel Foucault har i sin berömda studie av sexualitetens historia hävdad att just detta behov av att lyfta fram och genom tal om förbud synliggöra sexualiteten är emblematiskt för det västerländska modernistiska samhället, Foucault, Michel: *Sexualitetens historia: Viljan att veta*, Stockholm 1976.
- [12] Williams 1999 s. 277. Carol Clover har bland andra gjort liknande definitioner och förklarat pornografins "pinsamhet" i dess raka syfte att tända och tillfredsställa, Clover Carol J.: Introduction, i *Dirty Looks, Women, pronography, Power*, Gibson, P. C.& Gibson R. (ed.) ,Worcester 1993.
- [13] Därmed inte sagt att pornografin inte kan få en annan social funktion utanför genrens egen form.
- [14] Liknelsen är gjord av en av O'Tooles intervjuade personer, O' Tooles 1999 s. 23.
- [15] Williams 1999 s. 131 ff.
- [16] Kipnis, Laura: "Pornography", i *The Oxford Guide to Film Studies*, Hill John & Gibson Pamela Church (ed.), Oxford University Press 1998, s. 156.
- [17] Tankegångarna är hämtade från porrfilmproducenten A. R. StoneO'Toole 1999 s. 16.
- [18] Uttrycket "pornotopia" är myntat av Steven Marcus i studierna av den viktoriaanske boksamlaren Henry Spencer Ashbee och syftar på den mekaniserade och hedonistiska drömbild som bland annat lanserades av Markis de Sade, se Marcus, Steven: *The other Victorians: A study of Sexuality and Pornography in Mid-Nineteenth-Century England*, New York 1974, s. 45.
- [19] Se t. ex. Mulvey Laura: *Fetischism and curiosity*, London 1996, Linda Williams 1999 m.fl.
- [20] Trenter, Cecilia "I mötet med minnet. Historiekulturer i Skandinavien" i *Historisk tidskrift: 2* 2002.
- [21] Laura, Mulvey 1996.
- [22] Williams 1999, O'Toole 1999 sid. 24.
- [23] Smith, Gary A.: Epic films: casts, Credits and Commentary on over 250 Historical Spectacle Movies, sid. XV, London.
- [24] Filmen utkom 1979 initierad och finansierad av Penthousemogulen Bob Guccione och med bland annat Peter O'Toole i skådespelergalleriet.
- [25] Hirdman Anja: *Tilltalande bilder: Genus, sexualitet och publisyn i Veckorevyn och Fib aktuellt*, Stockholm 2001, s. 243-44.
- [26] Se t. ex. *Ginger Lynn är tillbaka: primadonnan* 2000.
- [27] Bryld, Claus & Warring, Anette : *Besaettelsetiden som kollektiv erindring*, Roskilde, 1999. Begreppet Prosthetic Memory är lånat från Landsberg och hennes studier av

Vietnamfilmers betydelse för det kollektiva minnet, Landsberg, Alison: *Prosthetic Memory: The Logic and Politics of memory in Modern American Culture*, Chicago 1996.

[28] Ansökan till danska grundforskningsrådet april 2001 "Cultures of Memory research Centre", Bernard Eric Jensen & Anette Warring.

[29] Ett exempel är den okände soldatens grav som visualiserar ett nationellt sammanhang, se Anderson, Benedict: *Den föreställda gemenskapen*, Göteborg 1993.

[30] De historiska kostymfilmerna tillhör den pornografiska genren "luxury and gloss", O'Toole 1999 s. 101.

[31] Tashiro, C. S.: *Pretty Pictures: Production Design and the History Film*, Austin: Tex. 1998 s.

[32] Se till exempel Rudy Valentin.

[33] O'Toole 1999.

[34] Williams 1999.

[35] Williams 1999.

[36] Se t. ex. Queckfeldt, Eva: Om kiosklitteratur med historiskt motiv, i *Makten över minnet. Historiekultur i förändring* red. Aronsson, Peter. 2000.

[37] O'Toole 1999.

[38] Burgoyne, Robert: *Film nation: Hollywood looks at U.S. history*, Minneapolis/London 1998.

[39] Jämför med svensk 1930-tal där familj, kärlek och passion regisseras enligt en önskad bild av folkhemmet, Qvist, Per-Olov: *Folkhemmets bilder: Modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Studentlitteratur/Lund 1995.

Scripta Minora och Rapporter: senaste publikationsnytt

För tidigare nummer av Scripta Minora se <http://www.vxu.se/hum/publ/scriptaminora/>

För tidigare nummer i Rapportserien se <http://www.vxu.se/forskning/universitypress/ovrigt/humaniora.html>

För frågor om Växjö University Press, abonnemang på Acta Wexionensia, eller köp av enskilda volymer, kontakta:

Kerstin Brodén, redaktör på Växjö University Press

E-post: Kerstin.Broden@adm.vxu.se

Telefon: 0470-708267.

Rapporter från Växjö universitet, Humaniora. Nr 12 2002.

Hans Dahlqvist: Frihet åt de rika, moral åt de fattiga? Om SAF:s syn på frihet och arbetsmoral 1902-1935. ISBN 91-7636-319-8. (licentiatavhandling i historia)

Föremålet för den empiriska undersökningen är Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF), som varit en av marknadens mest betydande aktörer i Sverige under 1900-talet. Jag utgår ifrån en problematisering av det liberala frihetsbegreppet, som kännetecknas av tron på lagstyret och minimal statlig inblandning. I praktiken är lagstyret dock inte tillräckligt för att upprätthålla det kapitalistiska samhället. Det krävs även oskrivna lagar i form av normer - det vill säga en frihet under ansvar. De konkreta frågeställningar för licentiatavhandlingen lyder mot bakgrund härav: (i) *Hur utformade SAF sitt frihetsideal under perioden 1902-1935?* (ii) *Hur paradades denna ideal med krav på hög arbetsmoral?*

Den primära källan utgörs av SAF:s långtida huvudorgan *Industria*. Tidskriften grundades 1905. Den delades ut gratis till bland andra riksdagens ledamöter och stora delar av dagspressen i syfte att påverka opinionen i landet. *Industria* var inte något internt debattorgan, den förmedlar en officiell bild av arbetsgivarnas ståndpunkter. Majoriteten av artiklar syftade till att förklara utåt vad som var bra för industrin och Sverige, vilket ofta sades vara samma sak. Detta skedde ständigt under skenet av en förment objektivitet, det vill säga särintresset presenterades som ett allmänintresse.

Utifrån en kontextualiserande metod har jag försökt visa hur SAF:s argumentation varit tydligt situationsbunden och hur föreningens strategi och ideologi varit beroende av den självupplevda maktpositionen, framför allt då i relation till arbetarrörelsen. *Arbetsmarknadspolitiskt* befann sig SAF i ett dialektiskt förhållande till fackföreningsrörelsen, och i ett större *maktpolitiskt* perspektiv i ett dialektiskt förhållande till Socialdemokratiska Arbetarepartiet (SAP).

Målsättningen har alltså varit att belysa hur SAF, en av marknadens mest betydande aktörer i Sverige under 1900-talet, förenat en stark frihetstro med krav på anpassning till mycket specifika ideal och dygder, och hur den påstått befintliga friheten därmed blivit kraftigt villkorad. Det marknadsliberala samhället är i själva verket beroende av att den breda basen av arbetare i praktiken inte utnyttjar den frihet de påstås ha i teorin. Arbetarna måste övertygas att inte endast gå till jobbet utan också att arbeta effektivt. I

Scripta Minora. Nr 44 2002.

Gunilla Byrman - Christer Platzack (red.): Två uppsatser i nordiska språk (1. *Dagstidningens horoskop som genre och livsåskådning* av Fredrik Sandblad 2. *Negativ polaritet i svenskan. En minimalistisk analys* av Christian Waldmann) ([pdf-fil](#))

1. Syftet med denna uppsats är att undersöka horoskop i svenska dagstidningar. Undersökningen omfattar två huvudprojekt: en genreanalys och en livsåskådningsanalys. Materialet består av sammanlagt 288 horoskop från Smålandsposten och Motala tidning. Horoskop publiceras i serier om tolv och studien omfattar tolv sådana serier publicerade i följd under våren och sommaren 2001 från respektive tidning. Till metoden hör både kvalitativa och kvantitativa analyser och till den teoretiska diskussionen begreppen text, genre och livsåskådning. I genreanalysen undersöks kontext och text. Textanalysen tar fasta på tre textstrukturer: den textuella, den ideationella och den interpersonella. I livsåskådningsanalysen undersöks tre komponenter, nämligen övergripande teori om människan och världen, centralt värderingssystem och grundhållning.

En övergripande slutsats är att texterna följer stereotypa och tillmötesgående mönster, varför det bör vara lätt för konsumenten att utveckla en genrekompetens.

Genren är knuten dels till en gammal astrologisk tradition och dels till dagstidningen som medium. Ett typiskt drag är att texternas beteckningar och placeringar i tidningen är standardiserade. Läsarundersökningen visar att horoskopläsning är relativt vanligt och att serierna konsumeras selektivt. Man föredrar i synnerhet sitt eget och sina närmaste vänners och släktingars horoskop. Många läser säkert texterna som ren underhållning.

Analysen av den textuella strukturen visar att lexikonet är allmänt, att syntaxen är av låg komplexitet, att den diskursiva dispositionsprincipen dominerar i Motala tidning, men den additiva tematiska i Smålandsposten och att textbindningen är stark. I den ideationella strukturen noteras att astrologen inte bara överblickar framtiden, utan också nutiden och dåtiden, att horoskopet kretsar kring ämnen nära knutna till textduet/niet och att merparten av horoskopet innehåller ickefaktiska yttranden. Analysen av den interpersonella strukturen visar att horoskopet genom uppmaningar och tilltal upprättar en samtalsliknande relation till läsaren, en extern dialogiskhet.

annat fall skulle det kapitalistiska samhället inte kunna upprätthållas. Detta ligger i linje med det som jag visar på i undersökningen, nämligen det att SAF:s proklamationer om frihet i stor utsträckning var en frihet för de redan troende, för dem som kunde dra fördelar av konkurrenssamhället. Av dem som inte trodde på systemet, eller som åtminstone inte upplevde sig kunna dra direkt och påtaglig nytta av det, krävdes anpassning och god arbetsmoral. Alltså: *Frihet för de rika, moral åt de fattiga*.

I livsåskådningsanalysen noteras att astrologen och dennes teknik är tämligen okända, att spådomarna är vaga och osäkra, att framgångar inom områden nära knutna till textduet/niet värderas högt, och att grundhållningen är positiv.

2. Syftet med undersökningen var dels att undersöka några negativa polaritetsord när de står i samma sats som *inte* och dels att utifrån ett minimalistiskt synsätt förklara realisationen av negativ polaritet. Detta gjorde jag genom att först introducera läsaren i ämnet med hjälp av två bakgrundskapitel, nämligen kap. 2 som behandlar tidigare ansatser till ämnet negativ polaritet och kap. 3 som ytligt introducerar läsaren i det minimalistiska programmet. Därefter presenterade jag de NPO som är föremål för undersökningen, nämligen *någon, någonsin, heller, ännu, längre, ens* och stående uttryck som *inte lyfta ett finger, inte ett rött öre, inte en chans* o.s.v. Med utgångspunkten att *inte* genereras i specificeraren i en egen funktionell fras (NegP) och att denna har ett specificerat drag [+NEG] samtidigt som de negativa polaritetsorden har ett ospecificerat drag [-NEG] applicerades två skilda metoder på de NPO som jag beskrev i kap. 4.2. De metoder som användes var Brown (1999) och Chomsky (1999) där Brown förespråkar en lokal spec-huvudrelation medan Chomsky framhåller en icke-lokal relation (c-kommendering). Metoderna anpassades naturligtvis till svenskan och det aktuella fenomenet polaritet. Enligt Brown (1999) sker specificeringen av de negativa polaritetsordens drag i en spec-huvudrelation och för svenskans del innebär det att [-NEG] först måste hakas på verbet i en huvud-komplementrelation för att sedan följa med detta upp till spec-huvudrelationen i Neg°. Problemen uppkommer när det finns ett infinit verb i satsen samtidigt som det negativa polaritetsordet står i slutfältet. Någon specificering är i dessa fall inte möjlig. Dessutom kan variationen mellan synlig och osynlig flyttning ses som en svaghet för Brown (1999). Chomsky däremot använder c-kommendering som inte kräver någon lokal relation utan han lyckas täcka in även satser med infinit verb och slutfältspositionen. Slutsatsen av framställningen i 4.4 är att Brown (1999) inte lika bra som Chomsky (1999) kan överföras på negativ polaritet i svenskan.

I kapitel 4.5 föreslår jag utifrån Chomskys metod en enkel indelning av de negativa polaritetsorden som jag behandlat i undersökningen. De mönster som jag har iakttagit är att orden har en tendens att knytas hårdare till negationen om de endast kan användas polaritetskänsligt än om de också kan användas icke-polaritetskänsligt. Att de knyts hårdare till negationen innebär att c-kommendering är nödvändig vid R för att satsen ska vara grammatiskt korrekt. Av framställningen framgick att tre grupper kan urskiljas: svaga – *någon, ännu*, mediala – *heller*, starka – *någonsin, längre, ens, ett rött öre* m.fl. De svaga har kännetecknet att de kan förekomma i icke-polaritetskänsliga kontexter. De starka måste c-kommenderas av negationen vid R. *Heller* som räknas till den mediala gruppen måste inte c-kommenderas vid R men kan endast förekomma i polaritetskänsliga kontexter.

Om begriplighet i muntliga nyheter

Recension av *Talspråkslära för journalister och andra*, Håkan Hanson, Studentlitteratur, 2001, 184 sidor.

Av Gunilla Byrman, nordiska språk, Växjö universitet

[Länk till presentation av Gunilla Byrman](#)

"Palinska nattbrunnet - sex vindskupister utfönstrade - prima knallfallade - övriga lasarettade." Koncentration kan vara lönsam som i detta telegraferade meddelande från Stockholm till Örebro om branden i Palinska palatset. Nattredaktören på hemmaredaktionen förväntades - och lyckades sannolikt - skriva en välformulerad nyhetstext med utgångspunkt i dessa nio ord. Exemplet visar att skriftlig koncentration är effektiv för dem som snabbt vill ha information och kan utnyttja den på rätt sätt.

Men att lyssna till koncentrerade nyheter som utgår från radio och TV är däremot svårt och kan påverka förståelsen menligt. Detta visar journalisten och radiomannen Håkan Hanson med all önskvärd tydlighet i sin senaste bok *Talspråkslära för journalister och andra*. Han tes är att spontant tal ökar lyssnarnas och tittarnas förståelse av nyhetens budskap. Han kritiserar dagens nyhetsuppläsare för att, som han uttrycker det, "tala skrivande". Det vill säga de utnyttjar inte talets rytm, melodi och betoning (prosodi) för att framföra nyhetens budskap. Ett sådant beteende är en styggelse eftersom prosodin uppbär mycket av budskapets betydelse i allt spontant tal.

Boken innehåller tre delar med intresseväckande rubriker och pedagogiska sammanfattningar, och dessutom en cd som åskådliggör mer eller mindre lyckade, muntligt framförda nyheter samlade från radions samhällsprogram.

Första delen ger en bakgrund om tal och hur talspråket fungerar i verkligheten och medievärlden. Här följer ett exempel: "Ja, bakom Herrestad ligger ju en liten sjö med en liten holme i som väldigt många ifrån Kärda tycker om att gå och besöka grannar och så vidare väldigt vackert och många går dit på en söndagspromenad och så där." Att texten kommer från en rutinerad nyhetsjournalist är svårt att fatta. Ändå har sekvensen sänts i ett regionalt radioscoop och ingen protesterade mot meningsbyggnaden. Förklaringen är enkel: det är spontant tal hämtat ur ett studiosamtal. Meningarna blir konstiga först sedan de nedtecknats.

Del 2 beskriver och karakteriserar olika nyhetsformer. Författaren skiljer mellan skriftliga radio- och TV-former som helt enkelt är upplästa texter, såsom telegram, och muntliga, som formuleras samtidigt som det uttalas. Ett exempel på den sistnämnda är studiointervjuer, där programledaren intervjuar makthavare, experter eller ögonvittnen. En annan muntlig form som håller på att etableras är studiosamtal, där en dialog förs mellan programledare och en annan reporter på redaktionen. Denna nyhetsform utnyttjas när redaktionen vill kommentera en nyhet eller befinner sig i ett skarpt nyhetsläge. Studiosamtalet ger snabbt nyheter, och oftast på ett begripligare sätt än en telegramuppläsning skulle ha gjort.

För att bli framgångsrik i det publika samtalet - det samtal som är avsett för en tredje part, som ett studiosamtal - gäller delvis andra regler än för den upplästa texten eller det vardagliga samtalet utanför studion. Således bör deltagarna försöka närma sig lyssnarnas språk, ha ett visst mått av spontanitet i formuleringar och ämnesval. Dessutom bör journalisten visa artighet och inte omedelbart avbryta eller gå vidare i samtalet. Frågor och

svar ska ha en logisk linje, och samtalet bör sättas in i ett sammanhang så det utsagda blir begripligt för lyssnaren.

En tredje muntlig nyhetsform - spontant talad monolog - används flitigt av Radiosporten, men kan också brukas vid viktiga nyhetstillfällen. Journalisten Arvid Lagercrantz, tidigare politisk reporter på Ekot, gjorde under sin tid där om sina texter till spontant tal. Det blev begripligare än det traditionella trumpetandet, som han uttryckte det.

Håkan Hanson diskuterar också vad journalisterna brukar göra med språkets funktioner. I detta sammanhang skriver han att journalistiken i motsats till retoriken mest arbetar med sakliga referat och analyser för att informera och ge lyssnarna fakta så att de själva kan bilda sig en uppfattning om olika samhällsföreteelser. Här önskar jag att författaren nyanserat sin framställning en smula, eftersom även föregivet sakliga och objektiva nyheter måste ha en vinkel och någons perspektiv. Sannolikt påverkar detta lyssnarnas åsiktsbildning.

Trots allt intar den informativa funktionen en framskjuten särställning inom nyhetsjournalistiken. "There is no news tonight" meddelade BBC lyssnarna nyhetsfattiga kvällar under 1930-talet. Men den journalistiska tekniken har gått framåt och numera upprepar man i stället gamla nyheter när nya är bristvara. Det är också viktigt att få reda på att ingenting har hänt. Korta nyhetssändningar tillfredsställer för det mesta lyssnarnas behov på den punkten. Att lyssna på nyheter i radio eller TV är också en ritual och trygghet för många, och en norsk undersökning visar att människor ser det som en social plikt att konsumera nyheter.

I del 3 "Begriplighetslära" visar författaren med sina egna och andras undersökningar hur talade nyhetsformer kan göras begripligare än de många gånger är. Enkelt uttryckt går det ut på att motivera lyssnarna att ta emot nyheten och att skapa en förståelseprocess inom lyssnarna. Traditionellt skapas begriplighet i medier genom förenkling, som kan göras på olika nivåer. Faktaurval, budskapets precisering, ordval och meningsbyggnad påverkar givetvis begripligheten. Men i muntliga nyhetsformer måste journalisten dessutom tänka på att namn, sifferuppgifter och förkortningar är svåra att uppfatta och att förkortning inte alltid innebär förenkling. Ett effektivt och enkelt sätt att öka lyssnarnas motivation är att i telegrammen byta subjekt, inte i varje mening, men i texten som helhet.

Kvicksilverhalterna i strömning från södra Bottenhavet har ökat. Enligt Naturhistoriska riksmuseet som utför mätningarna sjönk kvicksilverhalterna fram till 1996 men 1997 och 98 ökade halterna och även kadmiumhalterna i strömning och abborre har ökat. Kvicksilverhalterna i strömning är INTE så höga att fisken är oätlig. Vad som orsakat dom höjda halterna är ännu inte känt. (ur Sveriges Radio Uppland.) (ur Hanson 2001, s. 126)

Det abstrakta ordet *kvicksilverhalterna* är telegrammets subjekt. Ett enkelt sätt att konkretisera vore att göra *strömningen* till subjekt. Då kunde det låta så här.

Det går fortfarande att äta strömning trots att den innehåller allt mer kvicksilver, det säger Naturhistoriska Riksmuseet som undersökt strömningen i södra Bottenhavet. Fram till 1996 minskade kvicksilverhalten i strömningen men nu har den börjat öka igen. Strömning visar också ökad halt av kadmium och det gäller också en annan fisk, abborren. Men ätbara är de fortfarande. (ur Hanson 2001, s. 126)

En journalist vill kanske göra texten ännu mer lyssnarvänlig genom att vända sig direkt till *strömningsskonsumenterna*. Då kunde det låta så här.

Och här en nyhet för alla er som tycker om färsk strömning: Ni kan fortsätta äta den, meddelar Naturhistoriska Riksmuseet som undersökt strömningen i södra Bottenhavet. Kvicksilverhalterna har visserligen gått upp men inte så

mycket att strömmingsätarna behöver vara oroliga. Halterna sjönk fram till 1996 men har ökat sedan dess, dessutom har kadmiumhalterna ökat i både strömming och abborre. Ingen vet varför. Men än finns ingen anledning att sluta äta någon av fiskarna (Hanson 2001, s.127).

Begriper bättre gör vi också genom upplevelse. Medieforskaren Ib Poulsen framhåller att förståelse måste journalisten skapa i ett samspel mellan de möjligheter ett nyhetsinslag har i kraft av faktainnehåll, vinkling, utformning, och de bakgrundskunskaper, attityder och intressen som lyssnaren bidrar med. Allt detta skapar sammantaget förståelsen.

Spontant tal förstärker och skriftspråk försvagar begripligheten. Ib Poulsen har testat nyhetsprogram med traditionella nyheter som uppläst text och experimentella sådana med samtalsliknande nyheter. Han bedömde radioprogrammens begriplighet utifrån hur tillgängliga, åskådliga, relevanta och trovärdiga de var, och vilka möjligheter till identifikation som lyssnarna fick. Resultaten visar att högutbildade och flitiga mediekonsumenter förstod båda sändningarna bra, medan lågutbildade, särskilt kvinnor, förstod betydligt mer av experimentsändningen än den traditionella. Således lyckades faktiskt radioredaktionen krympa informationsklyftan mellan olika befolkningsgrupper med journalistiska medel, vilket är tänkvärt. Receptet var att reportrarna måste modernisera sina uttrycksformer. Tyvärr räckte ambitionen i bara en vecka i Danmarks Radio, men experimentet visar att förmågan finns. Frågan är hur länge orken skulle ha räckt i Sveriges Radio.

Håkan Hansons mångåriga erfarenhet som producent för Dagens Eko har givit honom unika insikter i hur det talade språket fungerar som informationsbärare, men också hur det felanvänt kan bli till ett begriplighetsproblem hos lyssnaren. Samhällsprogram i radio och TV är likriktade trots olika förutsättningar. Det är formspråket som verkar vara ett hinder för utveckling och kvalitet, anser Hanson. I sin bok stöder han sig på modern forskning om språk och medier. Han vill få journalister att inse hur skriftliga och muntliga budskap skiljer sig åt, vilka nackdelar den upplästa skriften har, och framför allt vilka muntliga alternativ som står till buds. Han lever som han lär; boken informerar lätt och engagerande om demokrativiktiga företeelser, som verkligen får igång förståelseprocessen hos läsaren. Måtte boken ha samma effekt på etermediernas nyhetsjournalister.

© [Gunilla Byrman](#)

Att tygla och bejaka - om samkönad intimitet mellan kvinnor.

Recension av *Intimitetens villkor. Kön, sexualitet och berättelser om jaget*. Avhandling i etnologi, 231 sidor, Lund University, Lund, 2001.

Av Gunilla Byrman, nordiska språk, Växjö universitet

[Länk till presentation av Gunilla Byrman](#)

Pia Lundahl har skrivit en intressant och tänkvärd avhandling om kvinnors intimitet. Det är en undersökning om hur synen på intimitet har förändrats, hur dessa förändringar har sett sig för kvinnor och män, hur homosexualitet och heterosexualitet ger en utgångspunkt för förståelse av kön och sexualitet idag. Författaren vill kontextualisera vad som ansetts normalt och onormalt med intimitet mellan kvinnor.

Boken har fyra huvudkapitel och en engelsk sammanfattning. I kapitel 1 introducerar författaren sitt syfte. Hon vill visa hur kön och sexualitet uppfattats, organiserats och erfärts i relation till historiska och kulturella omständigheter. Vad som kallas intimitet mellan kvinnor beror på hur normalitet definieras. Metoden i avhandlingen är konstruktivistisk; den kombinerar kulturanalys med ett maktperspektiv. Författaren vill visa hur normer är ett resultat av olika maktrelationer, och hennes studie är influerad av queerteorin, som problematiserar begrepp som kön, begär, identitet, sexualitet och det s.k. subjektet. Denna teori har inte sällan blivit beskylld för att ensidigt dekonstruera det homosexuella subjektet. Men queerteorin berör ytterst frågor om hur vi definierar normalitet - heterosexualitet.

Pia Lundahl studerar dels s.k. fångvänskap mellan kvinnliga fångar 1870-1930, dels kvinnors homosexualitet, som den kommer till uttryck i brev till och från Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) 1930-1960. Fokus riktas mot ramarna för kvinnors intimitet i olika tider och kontexter.

Avhandlingens material är hämtat från olika arkivdokument, riksdagstryck, tidskrifter, sakprosatexter, skönlitteratur och intervjuer, som närmare bestämt är livshistorier från forskningsprojektet *Fyra generationer homosexuella* från 1990-talet.

Pia Lundahl diskuterar sitt mångsidiga material och ställer frågor om detta kan betraktas som lämpligt och giltigt. Hon hävdar att olika åsikter om materialet kan tolkas som olika perspektiv på det som studeras. Merparten av resonemangen i avhandlingens första del bygger på material hämtat ur fängelseprotokoll och medicinska journaler och den andra delen på material ur RFSU:s brevarkiv. Om den första delen ses som en fängelsestudie och den andra som en studie av en upplysningsinstitution så anser inte Pia Lundahl att det går att diskutera intimitetens förändring. Här berör hon onekligen en viktig aspekt och basen för studien. Hennes slutsats blir att om fokus riktas mot villkoren för kvinnors intimitet är materialets heterogenitet inget problem.

"Den olidliga fångvänskapen" - könsdriftens (o)möjligheter 1870-1930, kapitel 2, behandlar hur fångvänskap sågs utifrån, uppifrån, men också hur fångarna själva såg på saken. Jag ifrågasätter om det verkligen är möjligt att konstruera fångarnas syn på intimitet med utgångspunkt i protokoll och liknande dokument. Resonemanget bygger sålunda på de relativt svaga röster som de kvinnliga fångarna har i materialet. Frågan är om

konstruktionen därigenom verkligen speglar fångarnas tankar och syn på sig själva. Det förefaller som fångarnas identitet dränks av den andra sidans röster, de som hade rätten på sin sida, och deras syn på fångarnas sedlighet. Som i följande berättelse från predikanten i Norrköpings fängelse 1887 om "Sofrummens laster": "Icke nog med ett skamlöst och allsedlig känsla kränkande prat, det förekommer - derom är jag övertygad - i de stora sofrummen laster, för ruskiga att här nämnas."

Allt nog ger studien intressanta inblickar i dåtidens syn på kön och sexualitet. Fängelseledningen fokuserade på själen i syfte att disciplinera kroppen. Begreppet *fångvänskap* var ledningens sätt att benämna fångarnas intimitet, och Pia Lundahl drar slutsatsen att ledningen övertog det språkbruk som fanns fångar emellan. När ledningen har kommit på fångarna med vad den ansåg vara otillåtna sexuella handlingar verkar det som fångarna försökte undvika bestraffning genom att beskriva sina handlingar på så sätt att de föll inom ramen för vad som accepterades. Fångvänskapen betraktas som ett konfliktredskap, där kampen framkommer inte bara mellan fångar och personal utan också fångar emellan. Här stöder Pia Lundahl sig på Judith Butlers teori som framhåller att olika fenomen inte bara definieras och ordnas språkligt. Det är även i språket som de ifrågasätts och upplöses. Individerna erfar, handlar, känner, tänker och tolkar genom språket. Språket blir därigenom grundvillkoret för subjektets existens; det både begränsar och möjliggör. Finns då utrymme för förändring? En möjlighet att undfly eller överskrida normen uppstår eftersom denna ständigt destabiliseras av det som inte exakt definieras. Fångarnas misslyckade repetering av det förväntade beteendet innebar inte bara att normen överskreds utan att detta överskridande också reproducerades av ledningen.

Fångvänskap förstods och överensstämde med intimitetens villkor och med hur kön och sexualitet uppfattades och organiserades i början av 1900-talet. Kvinnors handlingar och kvinnor som könsvarsel stod i centrum, men även kvinnors särart. Begreppet och ordet *homosexualitet* förekommer inte i fängelsematerialet förrän i slutet av 1920-talet. Författaren visar på ett tydligt samband mellan religion, rätt och medicinsk vetenskap. Det som kyrkan betraktade som synd blev enligt lagen brottsligt och detta patologiserades i sin tur av medicinvetenskapen. Gränsen mellan last, brott och sjukdom var otydlig.

Vetenskapliga strider utkämpades om vad homosexualitet egentligen var. Sexualforskaren Havelock Ellis' tanke att det skulle finnas ett naturligt begär oberoende av fortplantning var kontroversiell. Han betraktade homosexualitet som en avvikelse från den normala könsdriften. Vidare skilde han mellan å ena sidan äkta och oäkta homosexualitet och å andra sidan sexuell inversion. Homosexualitet syftade närmast på det samkönade begäret, medan sexuell inversion snarast avsåg olika fysiska och psykiska könsavvikelser. Kärlekskonsten var enligt Ellis' mening könskonstituerande, och mannens och kvinnans sexualitet var tydligt avgränsade; mannen var konstnären och kvinnan hans verk.

I kapitel 3, "*Vi räknar med att 2 % av mänskligheten har det som ni*" - *sexualitetens kolonisering 1930-1960*, diskuterar Pia Lundahl samtidens intresse för homosexualitet, och hur villkoren för intimitet mellan kvinnor har förändrats. Hennes utgångspunkt är en alternativ ordnings ifrågasättande och strävan efter att installera nya normer. I fokus står beskrivningar, definitioner och förklaringar, och hon diskuterar hur kvinnors homosexualitet formulerades, kritiserades och förändrades. Hon visar att beaktandet av homosexualiteten kopplades till att de yttre villkoren förändrades och att den nya förståelsen av samkönad intimitet följde av att det inte längre var handlingen utan individen som stod i centrum. Förändringen hade olika effekter för kvinnor och män. Förståelsen av kvinnors intimitet präglades av en djupgående ambivalens som hade sitt ursprung i seglivade föreställningar om kvinnans natur.

I början av 1930-talet var *homosexualitet* det dominerande begreppet för samkönad intimitet, och socialdemokraten Vilhelm Lundstedt motionerade 1933 för att homosexualitet mellan vuxna skulle avkriminaliseras. Men den offentliga debatten om homosexualitet fördes ovanför och utan dem som direkt berördes. Avkriminaliseringsdebatten handlade huvudsakligen om manlig homosexualitet, och det var nästan uteslutande män som dömdes

för brott mot lagen. Den homosexuella prostitutionen och homosexuella mäns intresse för unga pojkar debatterades mest. Båda företeelserna kunde förorsaka social smitta och förstöra det uppväxande släktet. Debatten handlade också om huruvida homosexualitet var ett konstitutionellt tillstånd eller en förvärvad störning. Även om diskussionen om homosexualitet föregivet vilade på medicinvetenskaplig grund var det inte en medicinsk fråga utan en samhällsfråga.

Homosexualitet avkriminaliserades först 1944, och den kvinnliga homosexualiteten nämnades knappast i utredningarna som föregick lagändringen 1944. Det avslöjas i avhandlingen att utredarna hade dålig kunskap om kvinnors homosexualitet. En avgörande skillnad mellan manlig och kvinnlig homosexualitet var att gränsen mellan homosexuella beröringar och annan fysisk intimitet, den ömhet och smeksamhet som normalt förekom mellan kvinnor, suddas ut. Kvinnlig homosexualitet karakteriserades av kyssar och smek och manlig av erektion och ejakulation. Strafflagsberedningen (SLB) skickade ut en enkät om homosexualitet; två tredjedelar av enkäterna besvarades av kvinnor. Lagstiftarna hade behov av att veta om den kvinnliga homosexualiteten innehöll samhällsfarliga element. Ett enkätsvar lyder: "Naturligtvis kan det också förekomma h.s. mellan två alldeles jämställda, men ofta är den också här i huvudsak endast vacker vänskap, utan att någon av vederbörande har en aning om riskerna. Och är det inte bäst så? Blir det inte fult först när våra ögon öppnas?" Utredarna hade en ovilja att särskilja. Flera rättsfall visar att homosexualitet kan ha förelegat men detta ledde inte till att relationernas art problematiserades. RFSU:s svar till SLB betonade preventivt arbete för att förhindra ungdomens förförelse till homosexualitet.

Det var också på 1930-talet som en vetenskaplig och sekulariserad sexualsyn började dominera det offentliga samtalet. Med utgångspunkt i korrespondens mellan privatpersoner och experter på RFSU, bildat 1933, diskuterar Pia Lundahl organisationens förhållningssätt. RFSU hade starka kopplingar till den framväxande arbetarrörelsen och verkade för ökad upplysning om samlevnad och sexualitet. Författaren uttrycker förvåning över hur ingående de konkreta sidorna av det sexuella samlivet beskrivs i breven. Detaljfrågor om penis' storlek, erektion, slidsekret, stimulering av klitoris och samlagsställningar visar att RFSU alls inte präglades av prydhet. I svaren fanns en oförtäckt strävan att motverka otidsenliga föreställningar, okunskap och fördomar genom att ifrågasätta och utmana den rådande sexualmoralen med en vetenskaplig tolkningsram.

Rådgivningens hållning till homosexualitet kan sammanfattas i: bättre fria än fälla. Breven om homosexualitet från allmänheten till RFSU var av tre slag. De kom från personer intresserade av samma kön, från dem som undrade om deras eget eller andras beteende borde tolkas som tecken på homosexualitet och från personer som var allmänt intresserade och ville veta mer. RFSU:s svar på frågorna glider mellan avståndstagande och acceptans beroende på om homosexualiteten tolkades som förvärvad eller konstitutionell.

Pia Lundahl framhåller att föregivet icke-normativa inslag i RFSU:s rådgivning var just normativa. Att rådgivningen betonade njutning och uppmanade mannen och kvinnan att öppet tala med varandra motsäger inte en normativ strävan. Det var snarare ett sätt att installera normerna på individnivå. Homosexualitet sågs som en driftens urspårning som fixerats på en infantilnivå, och den ansågs i sin ordning så länge det inte blev ett permanent intresse. Kvinnors homosexualitet betraktades som omedveten och oklar. Breven till RFSU från heterosexuella handlade om konkreta sexuella frågor: erektionsproblem, samlagssvårigheter, utebliven orgasm, medan brev från homosexuella handlade om identitet: ensamhet, självmordstankar, längtan efter likasinnade, ångest och skamkänslor.

Möjligheten att leva ut samkönat begär var sämre för kvinnor än män. Maktrelationerna mellan kvinnorna och experterna på RFSU är tydliga. Kvinnorna vänder sig till experterna därför att deras upplevelser och erfarenheter stred mot föreställningar om hur kön och sexualitet skulle ordnas. De bekände sin homosexualitet i hopp om att få förståelse och erkännande eller i hopp om råd och lösningar som kunde leda dem bort från det onormala och onaturliga till det normala och naturliga.

Brevskrivarna accepterar sitt begär men beklagar sitt sociala öde. De formerar sitt subjekt och konstituerar sig själva som homosexuella genom språket. Pia Lundahl visar hur förståelsen av homosexualitet alltmer utmärktes av återinstallation av det homosexuella begäret inom den normala heterosexualiteten och inte av ett särskiljande. Oavsett om samkönat intresse förklarades utifrån ett konstitutionellt eller miljöorienterat perspektiv beskrevs det som marginellt, distinkt och avgränsbart. RFSU uppmuntrade kvinnor och män att se sig själva som heterosexuella. Könsskyla, könssvagheter och homosexualitet kunde förklaras på samma sätt; de var alla uttryck för en störd könssubjektivitet. När homosexualiteten beskrevs som ett heterosexuellt misslyckande formulerades samtidigt normaliteten. Den mogna heterosexualiteten med två tydligt definierade aktörer upplevde det sexuella umgänget i enlighet med vad könen föreskrev: mannen erövrade och väckte kvinnan som lärde sig erövrats och väckas. Homosexualitet var ett undantag från regeln men på samma gång en bekräftelse på den genom att tydliggöra hur kön och sexualitet borde vara ordnade.

I kapitel 4, *Kön, sexualitet och berättelser om jaget*, knyter författaren ihop studiens olika tanketrådar och diskuterar gränsen mellan acceptabelt och oacceptabelt beteende, såsom fångvänskap, kvinnlig homosexualitet och analsex mellan ungdomar. Av det äldre materialet sluter Pia Lundahl sig till att kvinnan främst sågs som kön och mannen som individ: utvecklingen har gått från en handlingsorienterad sedlighetsordning till en individorienterad sexualitetsordning. RFSU:s hantering av homosexualiteten innehöll både kritik av den rådande normen och en strävan efter att installera nya normer för individuellt sexuellt beteende. På samma sätt som sedlighet förknippades med kvinnor, förknippades homosexualitet med män. Problemet med den homosexuella kvinnan kan då tolkas som att hon i för hög grad hade bekönats och maskuliniserats på ett felaktigt sätt. Den homosexuelle mannen hade däremot misslyckats med sin individualisering genom att han bekönats och feminiserats. Om den homosexuelle mannen uppfattades som en suspekt individ var den homosexuella kvinnan snarare ett suspekt kön.

Genom att koppla samman det feministiska projektet med dubiösa sexuella begär kunde både kvinnans förändrade sociala roll problematiseras, och den homosexuella kvinnan ges en ny och igenkännbar markör. I stället för att framhålla feminismens betydelse i den kvinnliga homosexualitetens omdefiniering, menar Pia Lundahl att en förändring av förståelsen av kön, från det yttre iakttagbara könet till det inre i psyket, måste uppmärksammas. Orienteringen bort från konstitutionella till psykologiska förklaringsmodeller var både utvidgande och sammandragande. Störningar i könssubjektiviteten kunde förklara både maskulina och feminina kvinnors homosexualitet. Oförmåga att leva i enlighet med den heterosexuella normen utgjorde den gemensamma orsaken till homosexualiteten. Berättelser om det begärande jaget tolkas som uttryck för en individualiseringsprocess: från 1800-talets fallstudier till dagens komma ut-berättelser. Det finns en mall för berättelsen om den sanna sexualitetens framträdande och sökandet efter en autenticitet. Författaren visar att kvinnornas självpresentation, dvs. om de uppfattade sig själva som homosexuella eller inte, spelar roll för om intimiteten mellan kvinnor skulle benämnas homosexualitet. Villkoren för kvinnors intimitet präglas av både kontinuitet och förändring. RFSU:s ambition var att omformulera könslivet i sin helhet genom att förmedla nya normer för hur det borde bedrivas och erfaras.

Pia Lundahl avslutar sin avhandling med att påpeka att en normalisering av homosexualiteten inte är liktydigt med att heterosexualiteten mist sin ställning som norm. Snarare är det ett uttryck för att de möjligheter till överskridanden som ständigt uppstår måste hanteras. I denna process normaliseras vissa överskridanden för att andra ska kunna framhållas som onormala.

Det finns mycket spännande tankegodis i avhandlingen, men naturligtvis kan också kritik riktas mot den. Här vill jag åter poängtera att ramarna kring intimiteten i fängelsematerialet och RFSU-materialet är fundamentalt olika. I det förra materialet ges, enligt min mening, sannolikt fångarna inte möjlighet att föra sin egen talan. Och det är utifrån detta material

som Pia Lundahl konstruerar hur kvinnorna såg på sin egen homosexualitet (intimitet), vilket tycks vara en ytterligt vansklig uppgift.

Inledningsvis jämför författaren dåtidens fångvänskap, kvinnlig homosexualitet från 1930 till 1960 och nutida analsex mellan ungdom som olika yttringar av vad samtiden betraktat som oacceptabla handlingar. Debatten om analsex handlade, om jag inte missminner mig, till stor del om att unga kvinnor på grund av sin osäkerhet utnyttjas och tvingas till sexuella handlingar för att tillfredsställa de unga männens behov. Således handlade den svenska analsexdebatten inte så mycket om vad som var moraliskt gångbart utan mer om att unga kvinnor utsattes för sexuellt tvång.

Avhandlingen ger ett värdefullt bidrag till förståelsen av hur kön och sexualitet förändrats, och många intressanta aspekter genomlyses. I RFSU-materialet framkommer exempelvis hur stor betydelse skönlitteraturen har haft för de homosexuella kvinnornas identitetsskapande. En annan intressant aspekt som författaren diskuterar är varför samhället inte har betraktat mäns och kvinnors homosexualitet på samma sätt. Det är viktigt att fundera över varför det förhåller sig så, och vad det avslöjar om det samhälle vi lever i.

Pia Lundahls bok är skriven på en klar och lättfattlig akademisk prosa. Dessutom är texten tydligt disponerad med pedagogiska sammanfattningar och introduktioner som skapar broar och för vidare i avhandlingen på ett läsarvänligt och behändigt sätt.

© [Gunilla Byrman](#)